

KAZINCZY TUDOMÁNYOS TOLLHARCAI.

(Második bef. közlemény.)

Kazinczy már 1815 kora őszén értesült, hogy az újításait kárhoztató *Ó és új Magyar* nyomtatás alatt van; még nem látta, de folyton gyanakvó természete egy újabb *Mondolat* megjelenését várta, mely ép oly mocskos lesz, mint Somogyi Gedeon munkája. (Gróf Dessewffy Józsefnek. 1815. szeptember 26.) Türelmetlenül leste, hogy kézhez kapja. Végre «a leggyőtrőbb várakozás után» 1816. március 7-én olvashatta. Minthogy a munka névtelenül jelent meg, azt hitte eleinte, hogy Szentgyörgyi József a szerzője, de stilusa és helyesírása csakhamar meggyőzte, hogy «valamely más érdemes tagja a Kálvinista Magyar Rómának» (Helmeczy Mihálynak. 1816. március 13.) írta a könyvet.

Kazinczy most is először a mű nyelvét, kifejezéseit figyelte meg, s csak aztán kereste a gondolatokat. Ő a nyelvet óhajtotta művészi tökélyre emelni, s nem csodálkozhatunk, ha a stilusból rögtön messzeható következtetéseket vont. S mivel ellenfele alkotását a saját és tanítványainak műveivel hasonlította össze: arra a meggyőződésre jutott, hogy az ő válogatott, kicsiszolt költői nyelvéhez hozzá sem mérhető a másik fél köznap beszédmodora.

Sipos magyarságra törekszik, minden sorából kiérezzük az idegenkedést az újításoktól. Körülírva, hosszú mondatokban fejezi ki magát ott is, hol egyszerűbben s világosabban szólhatna. Találunk művében oly kuszált mondatszerkezeteket, melyek majdnem egész nyomtatott lapokra terjednek. Nyelvének régies színezete, a sok idézet (kivált Horatius *Ars poeticá*-jából) azt a szónoki stílust juttatja az ember eszébe, melyet a kollégiumi tanárok használtak. Volt ebben a nyelvben sok laposság, de volt helyenként erő s természetesség is, mely még ma is több gyönyört nyújt, mint sok neológus munkájának erőltetett finomsága. Kazinczy elismeri Sipos «igaz» és «tisztá» magyaros nyelvét, mely azonban mégsem nevezhető művészi, szép beszédnek. Azon a hangon szólt, melyen Debreccenek «zsiros-szájú» fiai beszélnek, és mivel minden újítástól irtózott, munkáját is «gazos, szemetes, fertelmes» magyarossággal írta meg. Az orthológusok folyton azzal vádolják a neológusokat, hogy állandóan magasán szállnak s nem akarják belátni, hogy a

szépipró nem használhatja mindig a köznép tősgyökeres magyar szólásait. Sipos többször említi művében, hogy nem kell mindig «poétai szárnyakra kelní», hanem maradjon az író «az illendően való beszéllés» mellett, mely az igazságnak, «tisztességnak» megfelel. Sipos megjegyzései adtak alkalmat Kazinczynak, hogy rögtön a munka átolvasása után megírja *A' Borz és az Évet* c. epigrammát; azokat gúnyolja, kik azt «kiáltják nekünk, hogy mi poétaibbak ne másszunk, ne ugorjunk olly magosra. Jöjjenek utánunk, 's nem lesznek alattunk». (Döbrentei Gábornak. 1816. március 17.)

A' tunya Borz szennyos gödrében nézte szökéseit
Eggy ágról más ágra az Évetnek....
Hé rokon, úgy mond a' tunya Borz,....idétlen
Gög az, hogy te lakást a' földön lelni pirulgatsz :
'S a' tollas nép közit lakozol. Társ, szállj-le mi közzénk,
Légy a' mik mi vagyunk, 's hagyd ugrálásidat. Ugrik
Medve komám, ugrom magam is, de mi tisztelen ugunk.
Hallotta a' leczkét az Évet, 's a' tisztos Borznak
Ezt felelé: társak volnánk: de te Borz vagy, egyéb én.

Megfontoltságot, alapos tanulmányt, helyes ítéletet és a legteljesebb tárgyilagosságot mutatja Sipos értekezése. Szerény hangon szól, s gondosan ügyel, hogy megjegyzéseivel senkit meg ne bántson, mert «az illendőséggel való ítézés határát áttállépni nem kívántam». Nem szatirát akar írni, melyből a közjónak rendszerint nincs haszna, mert a kigúnyolt írók nem hibáik kiigazítására fognak törekedni, hanem «a' vágást vissza-vágással igyekeznek el-hárítani». Elítéli a *Mondolat* kiadását, mert semmivel sem járult a nyelvújítás vitás kérdéseinek rendezéséhez, hanem szülte az *Antimondolatot*, s ez époly kárbavesztett munka, mint amaz. Ne sértegető szándékkal fogjunk az íráshoz, hanem «igyekezzünk okokkal győzni». Épezért közli azután a helytelen újításnak, idegenszerű beszédnek, érthetetlen és fellengős stílusnak sok példáját, hogy a hibákat kimutassa és a nyelven ejtett erőszakot megvilágítsa.

Fejtegetéseinek kiinduló pontja, hogy «a' nyelv bővítése mulhatatlanul szükséges az olyan nemzetbenn, melynek nyelve oljan, mint még a' miénk is, hogy szavai nincsenek, melyekkel a szükséges gondolatok kifejeztessenek....de ennek az újításnak a' nyelv főtzéljával 's természetével megegyezőleg kell esni.» A beszéd főcélja alatt tulajdonképen a könnyen érthetőséget gondolja, s ebből következik, hogy fölösleges fáradozás a már meghonosodott idegen szók helyett újakat gyártani. Használjuk inkább a *mathesis, tropicus, mappa, fundamentum* szókat, mint a helyettük gyártott *tudákosság, naphatábronts, földabrosz, gyökér* szókat, melyeknek értelmét «előbb nekünk magyarázni, másoknak tanulni kell». Elismeri, hogy első sorban az író joga a nyelvet bővíteni, de essék ezen újítás «szemérmetesen, vigyázva». Felesleges a *szorgalom, diadal, jóslat,*

kivedleszteti, gyönyör, művész, midőn a nemzet századokon keresztül használta a következő «igaz magyar szavakat»: szorgalmatosság, diadalom, jósjel, gyönyörűséges, kivetkeztetni, műves.

Megfigyelése szerint az újítók eljárása épen nem következetes, mert egyrészt gyártják az idegen helyett az újat, másrészt halomszámra hozzák nyelvünkbe a külföldi szokat. (Vignétt, Indigesz, originál, szváda, sublimálni, gismusz, stb.) A legteljesebb önkénnyel bánnak a nyelvvel s nem veszik észre saját eljárásukban a legnagyobb ellenmondásokat. Milyen visszás helyzet, hogy Helmecey a Kazinczy munkáinak nyomtatása iránt kiadott *Jelentésében* kifogásolja a typographus szót, «holott az előtte való sorbann Typographia megmaradt: grádits ez disztelen, de *Cultura monumentomai* ékes magyarság; *Manuscriptum* idegen szó, *kézirati Codex* tisztaság». Az ily elvtelenséget még abban az esetben sem helyeselhetjük, ha az ellenfél a «pórsereg»-be oszt be, vagy gúnyosan az «otthon maradtak» közé sorol bennünket.

A magyar nyelv természetének mibenlétét ő sem határozza meg pontosan, de részben elég világosan céloz arra a példáival és azzal a kijelentésével, hogy ha a szükség parancsolja az új szóképzését, teremtését, «formáljuk azokat a nemzet szavai származásának szokott módja szerint». A szóképzés és összetétel csak akkor felelhet meg céljának, ha nemcsak a grammatika törvényeit, hanem a közszokást is figyelembe vesszük, mert ellenkező esetben a nemzet előtt idegen vagy érthetetlen lesz. Magyar fül nem fogja szenvedni, sem megérteni a *hátasítmány, éppenség, kéremény, fennség, órázat, zongora, fogláts, kertelet, tanoda, ima, székepítés, kötlevel* stb. helytelenül képzett s összetételű szokat. Említi ő is «a' nyelv tsinosítását s bővítését igazgató rendes társaság felállítását», melyet törvényhozói s bírói hatalommal óhajtának felruházni, de minthogy nem bízik létesítésében, azt tanácsolja, hogy még a kiváló író is közölje előbb újításait «egynehány ahoz értőkkel s a' mit ezeknek megrostálása után is heljbe hagyhat, azokkal éljen bátran».

Hogy beszédünk magyar beszéd legyen, nemcsak az szükséges, hogy szavaink valóságos magyar szavak, «vagy a' Magyar Nemzet által már nyelvébe bevett idegenből Magyarrá lettek, vagy a' formálás, és származás Regulái szerint magoknak Magyar eredetet és just kívánhatók, érthetők, és díszesek legyenek», hanem követelnünk kell, hogy összetételükben, egybeszerkesztésükben, elrendezésükben, a szólások formáiban is megtartsák a nemzeti szokást. Kivált a fordítások révén kerültek nyelvünkbe azok az idegen kifejezések, melyek az igazi magyarnak «tsömört» okoznak. Sipos eddig általánosságban beszélt, nem említett neveket, de most kénytelen említeni a Nemzeti

Gazda szerkesztőjét, Pethe Ferencet, ki oly magyarsággal ír s úgy fordította Davy Humphrey munkáját,¹ hogy nagyobb szenvedést alig képzelhet, mint műveinek olvasását. Bő szemelvényekkel igazolja állításának igazát. Elrettentő például felhozza annak az egyszerű falusi embernek mondását, ki előfizetett ugyan Pethe folyóíratára, de elolvasván néhány lapot, ily keserű kifakadásban tört ki: «Már megfizettem érte, vegye hasznát a' jó ember; de ha bírságul reám vetnék, hogy minden árkuksait olvassam el, később volnék tizannyit fizetni váltságul.» Egy másik pedig kijelenti, hogy előbb megtanulhatná az angol nyelvet «és megérthetné abból Davit, mint a' fordított Magyar» műből.² Az az író, ki a magyar nyelvből csupán a szókat, ragozásukat s képzésüket tartja meg, de különben idegen sajátságokat ültet át, vétkezik nemcsak a nyelv jellege, hanem a nemzet ellen. Irtózat fogta el az országot, midőn II. József a német nyelvet akarta köztünk folyamatba hozni, de még jobban kellene megborzadnunk attól az idegen magyarságtól, mely nemzeti jellegünkötl foszt meg.

Az író nemcsak érthetőségre, hanem ékes beszédre is törekedjék. Válogassuk meg a szókat s kifejezéseket tárgy és cél szerint, de legyenek a költői kifejezések olyanok, mint «a drágakövek, melyek a kellő helyen s «nem csoportba halmozva ragyogjanak.» A fellengős, cifra s tarka stílus jellemzésére említi a következő példát — idézzük mi is, hogy könnyebben megértsük azoknak elkeseredését és kifakadását, kik a nyelv-újítási harcban állást foglaltak a tulzó újítások ellen: «Az első foglalás, és ezen honnyi tartományaink kézrekerítése idejében, midőn még Budát, a' Magyar birtokokhoz és tzmerekhez tartozó tíz Országoknak Nagy Asszonyát, melynek zsámolyához, a' szőke hajfürtös Duna, ama világbíró Attila Király palotájához alázatosan borúl, és tselédjeit, a' kopotyús tokokat, kövér vizákat, bajuszos hartsákat, menyhalakat, és arany pettegéssel jádzó 's fekete tsillagokkal tarkázott, a' sebes, fekete Kőrösökből származó galótzákat maga után vonván, partjain a' birodalom lábait nyalogatja és örök háládatossággal előtte udvarol; és néha habzásaiakor a' fenekénn lévő tsigáit felhánván, a' partok závárait kinevető áradásbann mosolyog: még ekkor mondom Budát készült Álmos fija Árpád elfoglalni. *Orithia* 14. old.» Igaza volt Siposnak, hogy ebből a sok, de keveset jelentő mázolásból csak annyit érthet meg az ember, hogy a szerző Budáról akar valamit mondani.

¹ Davy Humphrey: *A' földművelési kémia gyökere* egymásból folyó leckékben... K. P. F. 1815.

² Hasonlóan ítélt a fordításról Cserey Farkas, ki ezeket írja Kazinczy-nak 1815. december 29-én: «Mit csinál ez a mázoló csak most is a Davy chemiájának magyarra fordításával, hiszen egy comentarius kellene külön, hogy annak utasítása szerint érthesse meg az ember gyáva fordítását.»

Épily érthetetlen, fellengős stílusban írta meg Helmecezy a *Kazinczy Ferenc Munkáinak nyomtatások iránt tett Jelentését*. Helmecezy poétai szárnyakra kelt akkor is, midőn egyszerűbb nyelven világosan szólhatott volna. Magasztalja és «túl a' rendinn való elragadtatást mutató kifejezésekkel» halmozza el Kazinczyt, melyek egyáltalában nem illenek prózai műbe. A nyelvcsinosítás ürügye alatt kezdték idősebb íróink a nyelvrontást, melyet az ifjabb nemzedék annál nagyobb hévvel folytatott. Sipos különben az egész munkában csak Helmecezy *Jelentésével* kapcsolatban említi Kazinczy nevét, egyébként egyáltalában nem támadja, sőt ellenkezőleg elismeri, hogy az idegen remekírók műveit kiváló tehetsége mellett is csak «nagy munkával tehette által ékesen nyelvünkbe.»

Kazinczy kötelességének tartotta, hogy mind Beregszászinak, mind Siposnak egyszerre feleljen. A Zsombori ellen készülő bírálatot az Erdélyi Múzeumba szánta, a Beregszászi és Sipos ellen szánt bírálatot pedig 1817. június 10-én elküldte közlés végett a Tudományos Gyűjtemény kiadójának, Trattnernek. A folyóirat szerkesztője azonban Fejér György volt, az ósdi irány hive, tehát húzta-halasztotta közlését, s módot keresett, hogy gátat vethessen megjelenésének. Kazinczy már felhívta barátainak figyelmét a folyóirat VII. füzetére, melyben recenziója meg fog jelenni — és azután legnagyobb csodálkozására a VIII. füzetben nem ő, hanem I. I. aláírással egy ismeretlen szerző bírálta meg Sipos értekezését. Fejér tervszerűen járt el, s csak azért közölte más munkáját, hogy megokolhassa Kazinczy bírálatának mellőzését. Tőle függött az ismeretlen szerző művének kiadása s mégis arra hivatkozott, hogy immár felesleges Kazinczy munkáját a nyilvánosság elé bocsátani, mivel más elmondta a véleményét az *Ó és új Magyarorról*. Hajlandó Kazinczy recenzióját is kiadni, de oly föltételt szabott, melyről tudta, hogy az önérzetes Kazinczy azt úgysem teljesítheti. Azt követelte ugyanis, hogy dolgozza át a recenziót s hagyja ki a Sipos könyvének bírálatát. Kazinczy erre nem volt hajlandó s megírta, hogy közöljék művét szóról-szóra, vagy küldjék vissza a kéziratot. Fejérnek nem volt annyi bátorsága, hogy őszintén megírja véleményét, hanem kicsinyes okokkal mentegette eljárását.¹ Kazinczy maga sem bízott Fejér szavainak őszinteségében, s inkább azt hitte, hogy a dunántúli írókra való tekintetből nem hajlandó bírálatát kiadni. Fejér habozásának igazi oka, hogy nem helyeselte Kazinczy felfogását és eljárását, s inkább közölte az I. I. aláírással megjelent bírálatot, mely a Tudományos Gyűjtemény kitűzött céljának jobban megfelelt. Nem helyeselte a folytonos

¹ Nem látta illőnek, hogy Kazinczy maga védje magát. (Kazinczy Kis Jánosnak, 1817. dec. 15.)

vitatkozásokat, s kerülni akarta minden bírálat közlését, mely csak visszavonást szülhet. Elve volt mellőzni minden recensiót, melyben «nem annyira a' Tudomány-szeretet, mint sem inkább a faggatódzás' lelke tűnt ki.» (Fejér György 1817. nov. 22.) A folyóirat kiadója, Trattner, inkább üzleti szempontból tekintette az egész ügyet és midőn értesült Kazinczy nehezteléséről, rögtön intézkedett, hogy bírálata megjelenjék, mert «én is talán mint kiadó és az Intézetnek Birtokosa, annyi jussal bírhatok, hogy a Redactor Urat is arra vezethetem, a' mit hasznos és szükségesnek tartok.» (Trattner János—Kazinczy Ferencnek, 1817.)

Beregszászi és Sipos műveinek bírálata a Tudományos Gyűjtemény 1817. évfolyamának XII. füzetében jelent meg.

Kazinczy recensiója a nyelvújítási harc egyik legfontosabb írata, mert túlságosan merész állításai döntő csatára kényszerítették Kisfaludy Sándort s társait. Oly merész elveket hirdet, hogy leghívebb tanítványait is gondolkodóba ejtette. Megindult a döntő csata, s Kazinczy keserű hangon panaszolja, hogy a végső küzdelemben nem támogatták tanítványai.

Meg volt győződve, hogy munkája elnémitja ellenfeleit, vagy legalább mérsékli eddig hangos szavukat. Tanítványai s barátai a legnagyobb érdeklődéssel várták a bírálat megjelenését, csupán Kölcsey Ferenc nem várt Kazinczy felszólalásától kedvező eredményt. Ismerte a hangulatot s előre megjósolta, hogy Kazinczy nemcsak nem éri el a kitűzött célját, hanem még jobban elmérgesíti a helyzetet. Sajnálja, hogy «a' Recensiók már útban is vagynak. Én azt óhajtottam volna, hogy azok még most is az Uram Bátyám szekrényébe lennének. De én a' felől vagyok bizonyos, hogy .. használni ép olly keveset fognak, és ártani épen olly sokat, mint mind azok, amellyek eddig a Neológismus dolgában írtak.» (Kazinczynek, 1817. jún. 11.)

Kazinczy bírálata nem szorítkozik csupán Beregszászi és Sipos felfogásának megcáfolására, hanem kiterjed a nyelvújítás általános kérdéseire. Eddig Dayka és Báróczy életrajzaiban nyilatkozott röviden irányának alapelveiről, most szükségesnek tartja, hogy erőlesebb hangon védje rendszerét. Minden erejét összeszedte, hogy világosan bebizonyítsa igazát és elhallgattassa ellenfeleit. Eddig szó nélkül tűrte az ellene írt gúnyiratok személyeskedő támadását, most szólania kell, mert a tudomány fegyvereivel vonultak fel ellene. Biztos a maga győzelmében, de nem küzd egyéni dicsőségért, hanem az igazságért. «Fiat justitia, pereat mundus.» (Szentgyörgyi Józsefnek. 1816. március 2.) Ha pedig az igazság ellenfeleinek pártján van, győzzenek azok! Kazinczy nyilatkozataiból megállapíthatjuk, hogy a megírt recensiónak önmaga is döntő jelentőséget tulajdonított az egész nyelvújítási hareban.

Kazinczy újból hangsúlyozza, amit barátainak írt leveleiben már eléggé bizonyított, hogy sem Beregszászinak, sem Siposnak nincs meg az a szakértelmük, melyet meg kell követelnünk mindenkitől, ki a nyelv kérdéséhez hozzászól. Sipos teletömte értekezését Ciceróból s Horatiusból vett idézetekkel, Beregszászi az etimológia és szokás törvényeit fejtegeti, de egyikük sem olvasta Kis Jánosnak és Pánczél Pálnak pályanyertes műveit, sem Dayka és Báróczy életrajzaiban megjelent philológiai excursiót, melyeknek ismerete nélkül még azt sem tudhatják, «mint kelljen a' féltett Orthológiát védeniek.» Szükségtelen s kárbaveszett fáradozás folyton figyelmeztetni az írókat a különböző törvényekre. Vegyék már egyszer tudomásul, hogy «*tudva' s akarva*» térnek el az etimológia s a szokás szabályaitól, mert «A Szépíró nem ismer főbb törvényt, mint azt, hogy írása Szép legyen. Valami ezen igyekezetét segítheti, az neki mind szabad; *akár engedi a' Grammatica és a' Szokás, akár nem.*» Tudja, hogy sok olvasója «megborzadva fogja hallani» ezen kijelentését, de erre az igazságra kell jutni mindenkinek, ki a klasszikusok s az újabb nemzetek irodalmát ismeri. Nem a szokás és grammatica a legfőbb bíró, hanem «az Író *parancsolja*, hogy *úgy legyen*, s *úgy lesz*; sőt az Író *úsussá csinálja*, a' mi *úsus nem volt*... A' jó Írónak abban áll egész kötelessége, hogy *csak* azt merje, a' mi nyereségére lesz a' Nyelvnek; a' jó Olvasóé abban, hogy *mind* azt tűrje, a' mi Nyereségére lesz a' Nyelvnek...» A tökéletesség legmagasabb fokáig csak azon az ösvényen juthatunk, melyet Báróczy, Bessenyei s Ráday nyitott, kik Pétzeli könnyenérthetősége s lapossága helyett «erőt, tisztaságot, gazdagulást, szebb-zengőséget, 's poétai csint» hoztak nyelvünkbe. Pétzeli is neologizált olykor, de *keveset*, amazok *sokat*, s irodalmunk mégis ezen utóbbiknak köszönheti eddigi fejlődését. A szépíró önmagától is tudni fogja, meddig haladhat, s mi lesz nyelvünk előnyére. Mindenki tévedhet, de «hadd botolgassanak Merőink! hadd rontsák a nyelvet a Szidalmazottak!», mert a megtévedések sok esetben az igazságra vezettek. A támadások ne riasszák vissza az írókat, hanem induljon bátran a maga meggyőződése szerint, mert az utókor javallhatja azt, amit a kortársak elítélnek.

Sipos a Debrecen vidékén lakó nép szokását fogadja el irányadónak, Beregszászi viszont azt a szokást tekinti törvénynek, mely a keleti nyelvek grammatikáján s az etimológián alapszik. A neológusok nem tagadják a szokás hatalmát, de más fogalmat értenek rajta, mint Sipos vagy Beregszászi. Az újítók azt «a' Szokást teszik egyik Urrá a' Nyelvben», melyet Quintilianus *consensus eruditorum*nak nevezett, s melyet részint az idő, részint a jó írók állapítanak meg. Kazinczy elismeri a grammatika és szokás jogát, de nem tekinti őket egyedüli bírónak, mert «kivülök még valamit egyebet is

kell tisztelni — azt az acre judiciumot... melyet mi Izléssé személyesítünk; mert a' Nyelv nem egyedül az Etymologia és szokás' karpántlikáján jártatott Empiria dolga, hanem a' jobbat, igazabbat, szebbet válogató, 's a' Szokást és Etymológiát hol tisztelő, hol nem tisztelő Criticismusé is.» Kazinczy most is érinti röviden a már sokszor vitatott *sok és kevés* kérdését, mely tulajdonkép a leglényegesebb ütköző pont volt a küzdő felek közt. Azt a legmaradibb orthológus is elfogadta, hogy újítani kell a nyelvben, de sem Kazinczy, sem ellenfelei nem tudták szabatosan meghatározni, «mi tehát a' *sok*, mi a' *kevés*, mi az *elégs*? A *dabitur licentia, sumpta prudenter* maradt az az eldöntetlen és lényeges pont — ebben a két fél nem tudott egymással meggyegyezni!

Az író feladata, hogy a nyelvet bővebbé, tisztábbá, hathatósabbá, szebb zengésűvé tegye, mert e tulajdonságok nélkül képtelenek vagyunk művészi munkák teremtésére, gondolataink és érzéseink kifejezésére. Nem helyesli ugyan, hogy egyesek «iconoclastai dühhel» mindent felforgassanak s nyelvünkől egészen új nyelvet teremtsenek, de az újítás határait mégis oly messzire tolja ki, hogy bő alkalom nyílik a legféktelenebb visszaélésre. Midőn az író egyéni felfogását teszi korlátlan úrrá és szabad kezét ad neki az újítás oly mértékére, «hogy a' szükségesen felül még gyönyörűsége-re-valóval is bírjunk, és a' hol helye vagyon, a' bujálkodhatásig», akkor Kazinczy túl-tette magát minden korláton, és oly elveket hirdetett, melyeket nem helyeselhetünk.

Kazinczyt elragadta lelkesedése és oly merész állításokat kockáztatott, melyeket ellenfelei nem hagyhattak szó nélkül.

Tág tere nyílt a visszaéléseknek, mivel egyetlenegy író sem ismerte el önmagáról, hogy az általa alkotott szók helytelenek, s Kazinczy elveivel mindenki meg tudta okolni minden lépését. Így Kazinczy azok malmára hajtotta a vizet, kik megfontolás nélkül gyártották az új szokat és hozzáfogtak a nyelv csinosításához s bővítéséhez a nélkül, hogy nyelvünk természetének legelemibb kérdéseivel tisztában lettek volna.

Támadás esetében meg könnyű volt a védekezés, egyszerűen hivatkoztak Kazinczynak a Beregszászi és Sipos műveiről adott bírálatában felállított elvekre.

Legyen szabad e tekintetben csupán a következő esetre hivatkoznom:

Thaisz András a Tudományos Gyűjtemény 1817. évfolyam XII. füzetében (*A' Neologismusokról, avagy Szabad-é a' Magyarban új szokat tsindlni, és mennyire?*) a legélesebb hangon támadja Folnesics Lajost, ki nyelvünkbe «a' Nemnek és Sexualitásnak behozatását» óhajtotta megvalósítani. Felháborodásában nem válogatott a szavakban s így nyilatkozik: «A' mi pedig a' nemnek bé hozását a' magyar nyelvbe illeti, valóban eszelős

lehetett, és nem egyéb, ki a téhen helyébe bikánét, asszony helyébe embernét, őnét 's. t. e' félét írt, a' mi egyébaránt többi munkáiból is kitettség. Jobb lenne azon jámbornak Szent János jelenését olvasgatni, mint kifiztamodott lelke, undorító idétlen szülöttjeivel a' tudományos világot diszteleníteni.» Folnesics Lajos a Tudományos Gyűjtemény 1818. évf. VI. füzetében védekezik ezen támadás ellen. (*A' Nemnek béhozatásáról a' Magyar Nyelvbe.*) Nem ismeri el rettenetes tévedését, hanem Kazinczy elveivel védi eljárását. Kazinczy a tekintély, — ő mondja, hogy az író teremti szokást. Többször idézi szavait, melyek feljogosítják a szépirót (persze, Folnesics is annak tekinti magát), hogy megvalósítsa mindazt, amit a nyelv bővítése s kicsinosítása érdekében üdvösnek lát. Folnesics a genus behozatalát látja szükségesnek, s az olvasó «mind azt tűrje, a' mi nyereségére lesz a' Nyelvnek».

Végző következményeikben ide vezettek Kazinczy vakmerő állításai.

Az ellentétek annyira kiélesedtek, hogy a döntő csata nem késhetett sokáig. Kazinczy maga is érezte, hogy «darázs-fészekbe» nyúlt, hogy ellenfelei most keresztre fogják feszíteni (Gróf Majláth Jánosnak. 1816. november 27.) elveiért, s türelmetlenül várta recenziójának hatását. Minden barátjának figyelmét felhívta a készülők munkára, s midőn az megjelent, újból felkeresi ismerőseit leveleivel, hogy értesítsék a hatásról, melyet szavai keltettek. Azonban lassan, gyéren hallja a magasztaló elismerést. A legtöbbben elismerik a bírálat tárgyilagosságát, de a lényegről nem nyilatkoznak. Kivált a Dunántúlra volt kíváncsi, mert abban a meggyőződésben élt, hogy Kisfaludy Sándor és irótársai ezentúl nem szólnak majd oly lenézéssel a neologizmusról. Kis Jánost többször kéri, ismertesse részletesen felfogását, értesítse körülményesen a Dunántúl hangulatáról. Kis többszöri sürgetésre szintén csak általánosságban, tartózkodva nyilatkozik: «Berekszászi és Sipos munkáját úgy recenseáltad, hogy az olvasó közönségnek józanabb része bizonyosan köszöni, a' többi is meggyőzethetnék abból a' benne foglaltatott igazságokról, ha meggyőzethetni szeretne, de mit mondok, nem ha szeretne, hanem ha meggyőzethetni nem szégyelne. Minden esetre reményleni lehet, hogy az e'féle tanítások által, még a' leghatalmasabbak is, ha egészen meg nem térnek is, jóval engedelmesebbek fognak lenni.» (Kis János Kazinczy Ferencnek. 1818. február 14.)

Kazinczy tehát csalódott reményeiben és Helmezyt kivéve nem akadt író, ki tüzzel, lelkesedéssel, meggyőződéses engedelmességgel követte volna a mestert azon az úton, melyet recenziójában kijelölt.

A legvilágosabban Kölcsey ítélte meg a helyzetet, megírta Kazinczynak, hogy már eleget vitatkoztak a nyelvújítás-

ról, fölösleges fáradozás az újítás szükségszerűségét tovább bizonyítani, mert már senki sem tagadja, hogy újítani kell a nyelvben. A változtatásokat azonban ne siettessük, mert «a' nyelv maga meghatározta a' maga pályáját, 's maga meghatározza egykor ezen pályának végcélját s korlátjait is, 's valamint zúgolódás nélkül lett a' *halálnek*-ből *halátnak*, úgy lettek volna a' mostan kezdődő változások is minden láрма nélkül szokottakká, vagy ismét elfelejtettek volna, minden láрма nélkül örökre». Hagyjuk már abba a meddő vitatkozásokat, mert a felhevült kedélyek minden újabb felszólalást félremagyaráznak, és mindegyik párt meggondolatlan túlzásokra ragadtatja magát. Helmezy egyes műveiben «az újítás dühe a' Don Quixote ridicüljéig hágott fel», a maradi párt pénzzel vesztegeti meg a nyomdát, hogy minden «*jótás* imád-ságos könyvet *ypsilonnat*» nyomtasson, és kérelmet óhajtának küldeni Abauj vármegyéhez, hogy «közönséges végzés által Kazinczynak az Írás megtiltassék». (Kazinczy Ferencnek 1817. június 11.) Kőlcsey különben nyíltan megírja Kazinczynak, hogy átlépte a megengedett határokat, és sok olyan újítást hozott a nyelvbe, melyeket az utókor nem fog elfogadni.

Mind Beregszászi, mind Sipos teljes nyugalommal fogadták műveik recenzióját. Mindkettő nyilatkozik ugyan a Tudományos Gyűjteményben,¹ de nem szállnak szembe Kazinczyval. Kerülnek minden vitatkozást s a legszerényebb hangon mondják el véleményüket.

Sipos ítélete szerint a nyelv csak eszköz az ismeretek s tudás terjesztésére, ennélfogva másodrendű kérdés, vajon gondolatainkat idegen, vagy újonnan alkotott szóval közöljük. A főcél, hogy az olvasó megértse beszédünket. Senki sem botránkozhatik meg tehát «az ujj szavakban, szóllásokban, sőt szükségeseknek esméri azokat», de viszont megkívánhatjuk, hogy változatlanul maradjanak meg azok a szók, melyeket az egész nemzet ismer. Olyannak tekinti a magyar nyelvet, «mint egy minden felől rakásra hordott matériák tsomóját, melj forrásnak indul». Mindenkinél lehet véleménye, és ne dobjunk követ arra, ki nem követi a mi meggyőződésünket. Mindenki egyaránt tévedhet, s ezért «a' forrás végéig ne tulajdonítsuk tsak magunknak az igazságot». Szókat, melyekre szükségünk van, bárki teremthet, de a meglevő nyelven változtatni, a meglevőt csinosítani csak a tudósoknak, kiváló íróknak a joga. Árpád magyarjai nem sokat értenének már a mi beszédünkől, de ez a változás a természet rendes menetele s nem erőltetés révén történt. Rövid felszólalásában nem is

¹ Sipos József: *Vélekedés a' Nyelv-mívelés dolgában*. 1818. II. f. — Beregszászi Pál: *A' Nemzeti Nyelvünk tanulásának szükséges voltáról*. 1818. IV. f.

említi Kazinczy nevét, s mint a magyar nyelv szerény művelője nem követeli a maga részére a csalhatatlanságot: «A' tanulni szeretők velem együtt nagy köszönettel veszik, ha jobbra taníttatnak.»

Szerény hangon felel Beregszászi is, azonban sok magyar író fájdalma és keserősége hangzik ajkán. Mintaképe azoknak, kik egy egész életen keresztül dolgoznak a nemzetért, s maguk sem tudják megmondani, miért? Minden idejét a magyar nemzet tudásának emelésére szentelte, a külföldön is becsületet szerzett a magyar névnek, de «felkopik az álla — Hazánkban». Írt sok értékes munkát magyar, német, latin nyelven, szeretne még egy *Etimologiai lexikont* is szerkeszteni nyelvünk gyarapítására, de nem foghat a munkához, mert nincs «mit aprítani a tejbe». A derék Kulcsár tartotta házában s látta el ebéddel. Megtakarított pénzét magyar munkák kiadására fordította, s most szegényesen, elgyengült szemmel tengeti életét. A lelkesedés, az önfeláldozás készsége azonban nem veszett ki lelkéből és buzdít mindenkit nyelvünk tanulására. Véleménye szerint sok teendők van e téren, mert még declinálni, coniugálni sem tudunk hibátlanul. Elősorolja műveinek címét, nem hivalkodásból, hanem hogy megcáfolja azt a vádat: nem a kellő tudással fogott nyelvünk műveléséhez. Kazinczy nevét értekezésének csak egyik fejezetében említi. A tisztelet hangján szól róla, «kinek nyelvünk tsinosodásában igen sokat köszönhet». Fájt neki a vád, hogy nem tud magyarul, és azt óhajtja, hogy más bár jobban értene a nyelvhez, mert az csak a nemzet javára szolgálna.

Beregszászi felszólalása nem szolgáltat újabb gondolatokat a nyelvújítási harcban. Kazinczy sem tulajdonított szavainak nagyobb fontosságot s inkább Sipos magatartása érdekelte. Meglepődött, midőn olvasta szerényhangú feleletét, és elhatározta, hogy barátságos levéllel keresi fel ellenfelét «...szeressen engem Ur Prof. Ur, 's engedje mondanom, hogy a' mi a' Tud. Gy. ezidei II. Köt. 89—94. lapjain áll, engem barátságává teve az Urnak.... Fogadjon barátságába az Ur Prof. Ur, 's méltóztassék elhinni, hogy én az Ur érdemeit nem csak megismerem, hanem örvendek is, hogy van mit megismerhetnem». (Sipos Józsefnek. 1818. március 7.) Mind előadás, mind tartalom szempontjából sokkal sikerültebbnek tartja ezt az újabb értekezését az *Ó és új Magyar*nál, bár most sem helyesli, hogy Sipos még mindig retteg, «hogy mindent egyszerre akarunk csinálni». Most van a legfőbb ideje, hogy merész kézzel tegyék végre alkalmassá nyelvünket a gondolatok költői kifejezésére, mert aprólékos javításokkal nem érhetünk célt. Közismert példával kívánja megvilágítani felfogását, midőn azt mondja, hogy bár elhanyagolták volna a debreceni templom alapfalait is és építettek volna egy új

épületet úgy, hogy ne legyen kénytelen nevetni, ki a toldást-foltozást látja a falakon.

Sipos 1818. április 18-án felelt Kazinczy levelére. Biztosította arról, hogy felajánlott barátságát teljes szívvvel megbecsüli. Munkáját ő sem tekinti kifogástalan alkotásnak, de kénytelen megjegyezni, hogy eddig érdemlegesen még senki sem bírálta meg. Félreértették munkája igazi célját, mert nem az új szók ellen foglalt állást, hanem hibáztatta «az idegen szóllások 's formák minden megválasztás nélkül való» használatát, melyek nyelvünket tövestől-gyökerestől kiforgatják s beszédünket nevetségessé teszik. A nyelvművelés nem mindenkinek a dolga, de a hozzáértők ne járjanak külön-külön utakon, hanem fogjanak egymással barátságos kezét s egyezzenek meg «bosszú-tétel nélkül» bizonyos irányelvekben. A Kazinczytól felhozott hasonlatot nem találja egészen megselelőnek, mert «igaz az, hogy az épület, ha egészen más-matériából, 's más formára állittatik is, épület, mint az említették is, 's így a nyelv is nyelv lesz, ha mind matériájára, mind formájára egészen újjonnan szerződik is: de valamint az olyan épület, miljet említettem, csak némiképpen lesz már az a' mi vólt, specifice pedig egészen más; így jár a' nyelv is.» Ő is egy hasonlattal él, mely szerint nyelvünk inkább hasonlít egy elhanyagolt kerthez, melyet csak most fognak művelés alá. Ami ebben a kertben jó s illő helyen van, az maradjon a helyén, — amit át kell ültetni, ültessük át — végezzünk metszést, oltást, tisztítást mindenütt, ahol szükséges, — a mi nem jó, azt vágassuk ki — ami pedig hiányzik, azt szerezzük be.

Sipos hasonlata mindenesetre találóbb, s közelebb jár az igazsághoz.

Beregszászi és Sipos szerény, mérsékelt hangon szólnak Kazinczyhoz, de annál nagyobb hévvel, elszántsággal s kíméletlenséggel készülnek a döntő ütközetre Kisfaludy Sándor s társai. A döntő csatában azután Kazinczy vereséget szenvedett s még leghívebb tanítványai is cserbenhagyták. Látni fogjuk, hogy a nyelvújítási harc egyáltalában nem fejeződött be Kazinczy elveinek diadalával.

CZEIZEL JÁNOS.

JERUZSÁLEM PUSZTULÁSA.

(Második bef. közlemény.)

JÓZSEFben Katona még tökéletesebben idealizálja azt a szelid, istenes zsidót, kinek az árulás vádjával szemben védekező «galilaeai igazgató» magát feltünteti. Helyzete a táborban az, amit munkájában bemutat: mivel elfogatóván, az ellenséggel ment és honfitársait hódolásra igyekszik rábeszélni, árulónak tartják, pedig csak a világosan látott pusztulást szeretné elhárítani. A legnagyobb méltósággal viseli sorsát. Berenice jelenléte nyugtalanítja, mert nem tudja, mit keres, magát azonban nem tartja szükségesnek hosszasan védelmezni. Gúnyos kérdésére először nem is felel, aztán is minden részletet külön támadással kell belőle kivenni. A királyné folyton változó kitöréseit egyenes lelke őszinte csodálkozásával hallgatja, örül az övével közös céljának, de visszaborzad Titus megölésének gondolatától. Jeruzsálem szenvedésének sűrített jellemzése meggyötri, összetöri, szülei sorsának jelzésére «mint a gutaütött, megáll», de épen az atyjára gondolás ébreszti föl benne újra az istenes alázatot, megnyugvást. Most már van ereje Berenicét saját fegyverével, lelke felkavarásával, akasztani meg szörnyű szándékában. Pártfogója megkérlelésében erős tud lenni, elsősorban jó szívéen át győzi meg. Florus újabb kegyetlenkedéseitől elkeserítve, félelemtől nem korlátozott haraggal tör ki gabszága ellen. Békitő beszédében bibliai istenfélelem és prófétai bátorság nyilatkozik meg, aztán az elkerülhetetlennek látszó pusztulást siratva «hevesebb fájdalommal» könyörög népéhez és boldogsága váltságára családját és magát ajánlja föl áldozatul. Titusszal az elpusztult városba érkezvén, fájdalmasan emlékezik vissza arra az időre, mikor még a most romokban heverő szentély papja volt. Matathias nevére felrebben emlékezéséből s kétségbeesve borul szülőire. Florust ő is megátkozza, de ájtatos szelídségéhez illő fohással. Csak akkor tér kissé magához, mikor érzi, hogy magára maradt atyjának az ő vigasztalására van szüksége; a tőle tanult alázattal vigasztalva emeli föl.

MATATHIAS és nejét mély részvéttel és finom humorral mutatja be Katona. Josephusnál mindössze fogságuk említését találta és azt a néhány szót, mellyel anyja őt holtak tartván,

síratva. Katonánál az öregasszony, mikor fiára térül a szó, keservesen panaszolja: «Oh, bizonyára ő megholt — tudom, hogy élve meg nem adta magát. Oh, mégis keserves, hogy még tsak el se temethettem a Fiamat, a ki által el temettetni reménylettem magamat.» E szavak forrása Josephus következő néhány sora: «*Audito Josephi mater in carcere, mortuum esse filium suum, ad custodes quidem ex Jotapatis haec ait: certo se credere, nec enim vivo potiri. Secreto autem flens, ad ancillas: hunc, inquit, foecunditatis recepissem fructum, quod ne sepelire quidem sibi filium licuisset, a quo sepeliri sperasset.*»¹ Katona e sorokra támaszkodva állít Júdás előtt épen a szenteskedő József halálát mosolyogva emlegető jotapatai öröket a torony elé, de az anyát abban a kedélyesen bánatos halált váró családi jelenetben szólaltatja meg, melyben a két öreget először hozza elének.

Kedvesen gyermekesek egész vetélkedésükben a korábbi halálért, bármily komoly és finoman megfigyelt vonás a szerető öreg házaspár e vágya: gyermekes a kedvezőnek vélt jelen való örömük, jelentéséről való vitájuk, az asszony duzzogása s Matathias meglágyulása. Mélyen melancholikus színt ad a játéknak a kérdés, melyre feleletet várnak, s egyre előtörő könnyeik, mikor holtnak vélt fiukra gondolnak, kinek viszontlátásáért a halált annyira várják. Megható és megrendítő ámuló örömük, mikor a sors jobb döntést ígér, mint amilyent maguk kívántak. Mintha máris itt volna az együttes halál pillanata, hálálkodnak Júdásnak jóságáért. Felszólítására, bár okát nem értik, buzgón imádkoznak, míg el nem alusznak. Ez az élőkép csöndes nyugalomával finoman ellentétes háttére a gyermeke megfőzött maradványaival odahurcolt Mária szörnyű jelenetének; ezt a kedves öregek nem élik át, végigalusszák. A Júdástól rájuk bízott gyermekgyilkostól előbb borzadva vonják vissza magukat, de kétségbeesett panaszai és imádsága felébreszti részvétüket. Kesergése megéreztetni velük szerencsétlen sorsát, s az öregasszony — mint Katona finoman jelzi — «karjai közé tötyög», Matathias meg újra imádkozik érte, aztán könnyes szemmel véli fölismerni a Gondviselés rendelkezését, mely igazolja Júdás biztatását. Megtudván, hogy fiuk él, térdre esnek s összetett kezekkel némán imádkoznak. A legnagyobb örömből, a leghívőbb reménykedésből sútja le őket Júdás leszúrása. Matathias ráborul, az öregasszony férjére vetve magát, felfogja Simon szúrását. Kérésére Matathias a templom elé viszi s ereje fogytán mellette térdelve átkozza a hazug sorsot, hogy mégsem egyszerre hálnak meg. A halál bekövetkeztekor maga is «lelketlenül» terül el mellette s csak akkor tér eszméletre, mikor már fia sír fölöttük. Az ő fájdalmára nincs többé enyhülés; ha Titus felépítené a templomot, «nem Salamon temploma lesz az

¹ B. J. VI. 15.

többé», felesége sem fog többé felébredni. Mária elvesztése még jobban megtöri. «Nem vezet már engem senki a sirba» — panaszkolja s a két holttest közt forogva látja meg Berenice «kába» szerelmét ott, hol «a Nyomorúság képe az Ifjúság vérének is meg fagyallhatná.» Nem bírja már az élet nyomorúságát, kételkedik, eszénél van-e, de az örületet is jobbnak hiszi szörnyű fájdalománál. Fia vigasztalására «a fájdalom legnagyobb mértékében» magához szorítva sóhajtja ismét: «A kotzka másképpen mutatott!»

MÁRIÁNAK a dráma végéig egyre újra előtántorgó alakján is nagy gonddal dolgozott Katona; itt érezhető legtöbb rokonság a shakespeare-i lélekrajzzal. Ez az alakja részesült a legáradozóbb dicséretben — főleg Rákosi részéről — de súlyos bírálatban is. A forrással való egybevetés után nyilvánvaló, mily tudatosan alakította Mária történetét és jellemét. Josephusnál a szörnyű inségen kívül az embertelenségnek is példája, Katonánál a rettenetes helyzet legszánalmasabb áldozata; szelíd tébolya és áldozatos elhalása sorának borzalmassága ellenére a legmélyebb állandó poetikus szintis árasztja a dráma végső részeire, azt meg, amíg rettenetes vívódás után szörnyű tetteig eljut, páratlan elmélyedéssel motiválja a költő.¹

Miközben, már-már lerogyva a gyöngeségtől, morzsákat keresgél a földön, anyai gonddal rázza ki a kisfiú kezéből a port, melyet falni akar. Amint gyermekét a földön elnyúltnak látja, izgalmas szenvedésében önmaga elvesztésére gondol, de irtóztva nézi a mérges gyümölcsöt. Mikor fia kikapja kezéből s belé akar harapni, rémületében kést emel rá s úgy kényszeríti a gyümölcs visszaadására. A gyötrelemtől elkábulva újra mást akar tenni, «ki ejti a kést a kezéből, magához szorítja Gyermekét és reszketve mondja: Edd meg!», de már abban a pillanatban ismét az ösztönös anyai érzés kerekedik felül. Eleazár vélt nemeslelkűsége még egyszer lelket önt belé. Mikor siró könyörgését nyersen elutasítja, magát is oda akarja dobni egy falatért; dadogva erőlködik felkinálkozásával, s mikor Eleazár megvetően átkozódva otthagyja, tompa érzéketlenségbe süllyed. Gyermekének kínos jajgatása e lelkiállapota, csendessége szörnyűségének tudatára ébreszti, felkacag, eszébe jut Eleazár átka; érzi is már, mint bomlik meg agya a kétségbeesésben. «Igen, igen, látom is már jönni Hírmondóját Eszem öszve

¹ A szörnyű gondolattal való küzködését egyben-másban hasonlóan rajzolja a Josephus elbeszélését ugyancsak régi latin fordítás alapján megverselő Vályi Nagy Ferenc *Pártos Jeruzsálemének* (1799.) hetedik éneke. Egyebütt nem igen gyaníttatja semmi, hogy Katona ismerte volna. Nagy itt lélekrajzban a *Henriast* követte, amelynek X. énekében — valószínűleg Pétzeli fordításában — egészen hasonló esetről olvasott Párizs ostromának idejéből. Meglehet, hogy ez hatott Katonára is. A szövegszerinti hasonlóságok közül jellemző pl. az, mely a két anyának a katonához intézett következő szavai közt van: «Craignez vous plus que moi d'outrager la nature?» (Pétzeli fordításában: «Hát a Természetet félték bosszontani?») ~ «Ha hogy a természetet imádjátok és utáljátok az én áldozatomat — jó» (forrásában «si pietatem colitis»).

bomlásának» — mondja a tébolyhoz közeledők, pl. Lear, gyakori előrelátásával, szavaiban, mint már Gyulai észrevette, Bánk bánhoz hasonlóan. Gyermeke kinlódása dühöngővé teszi, átkozza őt, magát, káromolja Istent. A végét járó gyermek bárgyú, tompult nevetésére megrázkódik; a szörnyű jövő víziói jelennek meg előtte. Aztán a kés vonja magára figyelmét s a megrettenő gyermek kiáltása bomlott agyában megérleli az előbb csak egy pillanatra feltűnt szörnyű gondolatot. Logikusan érvelő önigazolás és dühöngő ingadozás váltja egymást utolsó kitörésében, végre megöli a gyermeket és bámulva, végleg megzavarodott lélekkel ül melléje.

Katona drámai érzékére vall az is, hogy forrásával ellentétben nem csecsemőt, hanem már a maga lábán járó s így az akcióban résztvenni tudó fiacskáját ületi meg az anyával; a szörnyű tettet megelőző küzködés ezáltal is drámaibbá válik. Megkísérli Katona a kisfiút a gyermeki lélek néhány jellemző vonásával önálló alakká is formálni. Éhségében a port falja, s mikor anyja kirázza kezéből, sírva fakad; de ez a gyermekes vonás itt, a végső inségben, maga is megrázóan tragikus. Anyját utánozza, szavait is ismétli, melyekkel atyjától kér segítséget. Nem tud aludni, de parancsra megrettenve behunyja szemét, mégis lopva figyeli anyját s mohón kiragadja kezéből a gyümölcsöt; amint megtudja, hogy mérges, ismét sírva fakad. Talán legfinomabb e gyermeki vonások közül az a mód, ahogy Eleazárhoz könyörög. Anyja nem tud még szólni, csak sírva emeli kezét a kevély tyrannus felé. Ennek kérdésére először a gyermek felel: «Ő az én jó Anyám! Oh, te vagy a kevély Eleazár, azt mondták a katonák... Oh — oh — adj enni — lám». A vezér kíváncsi nógatására befejezett szavaiban finoman érezteti Katona, mint tükröződik a gyermeki lélekben, amit lát és hall: az Eleazár név csak anyja beszédéből ismert nagyatyját juttatja eszébe, s azt, hogy a szörnyű emberek közt, kiktől csak az imént remegett, Eleazár volt irántuk a legkönyörületesebb; a névvel hozza kapcsolatba, de naiv öszinteséggel kimondja, hogy az előbb látott rossz emberek közül tartja csak legjobbnak. A sikertelen könyörgés után megkezdődik az éhhalál agóniája: anyja kezét ragadja meg, égő fejét ölébe dugja s féregként összegörnyedve már csak jajgatni tud. Aztán az éhség kínja s a jóllakottság illúziója váltja egymást. Mikor anyja megtalálja az előbb elejtett kést, megretten, anyja töprengése alatt egyre jobban remeg s utolsó erejével is ölébe búva nyögi: «Anyám! Anyám, ne bánts!» A jelenet szörnyű izgalmasságának elég nagy részét nyeri az anya és gyermeke együttes, egymásért árnyaló és továbbvivő gyötrődéséből.

Gyulai hibáztatja, hogy Mária eszik gyermeke testéből, mintha Katona «nem ismerné Horatius tanácsát: Nec pueros

coram pupulo Medea trucidet Aut humana palam coquat exta nefarius Atrous.» Pedig Katonánál nem látjuk a gyermekevést, s a reá való emlékezésben az átéltek képének foszlányai csak a téboly fokozására szaggtatják meg a szegény asszony csendes — néha Opheliáéra emlékeztető — elmezavarát. A tette egész szörnyűségét nem is sejtő Adiabeen vádjával szemben «keservesen» védekezik: «Hiszen örömet adtam volna belőle, tsak kértetek volna! De egy Tsillag futott az égen — szemeimet el kábította és nem láttalak beneteket!» Tovább ábrándozik a csillaghullásról, mely zavart lelkének kisfia elalvását jelenti. Fájdalmában, melynek oka csak halványan dereng benne, alig veszi észre, ami körülötte történik. Csak mikor a katonák iszonyodva a gyermek maradványait ismerik már fel az edény tartalmában, akkor mondja «együgyűen»: «A levágott Bárány» és mindent megértő «keserves mosolygással» kínálja újra. Lassankint emlékezni kezd s újra keservesen sír. Tette előzményeiből is meg-megvillan lelkében valami. Szemére veti Simonnak, miért nem hajtotta végre fenyegetését; szemrehányása megokolásában a gyilkos tébolyodottak örökös vérlátása jut kifejezésre, mint lady Macbethnél. Egyedül maradván, szemét az égre meresztve újra a csillaghullást panaszolja. Júdásban a halál urát üdvözli s megy utána, hogy övéit megcsókolhassa. Az öregek írtózása megdöbbenti. Egyenes kérdésükre ijedve eszmél föl. Összetett kezét ajkára téve vallja meg: «Igaz. És hogy az igaz, kétségbe lehet rajta esni!» Megtörtén, térdre zuhanva siratja «rózsa ortzájú, mosolygó ajkú» gyermekét, mély anyai gyásszal nyögve áradozik róla: «Soha egy Férgecske olly érdemes nem volt a könnyekre, mint ő — soha akkorában olly okos gyermeket nem láttatok, hirtelen ért, hirtelen is mult el.» A tiszta emlékezésbe ismét képzelődés vegyül, most már mosolyogva néz a földre, melyet gyermeke virágos ágyának lát, de József anyjának panaszára félig felriad elmélázásából s gyermekét siratva megjósolja a közelgő pusztulást is. Júdás biztatását az öregekkel együtt magára veszi s könnybe lábadó szemmel érti meg, hogy rá nem vonatkozik. A gyilkos Simon kezéből kiragadván magát, elfut, s még akkor is segítségért kiáltoz, mikor a bevonuló Titus előtt jár. Vigan ugrándozva szalad a templom lépcsőjén heverő öregekhez, aztán kesereg, hogy «széjjel fujta a szél ősz hajszálaikat.» A szüleire boruló Józsefet meg akarja győzni, hogy a föld nem adja vissza a holtakat. Titusnak, ki fölismeri tébolyodottságát, nagyravágyó fősvenységet vet szemére. Amint fiáról beszél, újra a képzelődés erősödik lelkében. Maga előtt látja sebesedett szívű gyermekét, de megint belé keveredik valami tette előzményeinek emlékéből is: «Egyik kezébe egy Bokrétát tart, és aztat sebesedett szívére nyomja; — nem dobog többé; — a másikat» — itt sírni

kezd — «egy mérges gyümölcs után nyújtja — oh be nagyon ehetnék!» Nem érti, mint rothadhatott el úgy egyszerre a kis «virág.» János és Florus elhurcolásának mozgalmas jelenetei után felriadva «fel s alá tévelyeg», újra átéli fia kínját és elmúlását: «Nyög! — nincs!» A lélekjelenést angyalnak nézi, «reménység tsillámlik örült mozdulataiból», vele akar menni gyermekéhez s miközben «rimámkodva nyakába akarja vetni magát», sujtja le a Titusnak szánt vágás. Mintha közben már felismerné Simont; tőle kéri vissza gyermekét. Hal-doklásában a maga gyászának képzetkörében maradó halk, szelid nyögéssel átkozza meg: «Oh tagadd meg tőlle Tavasz, a virágidat! Ne adj néki egyebet hervadt leveleknél!» Utoljára «gyengén, de mégis érthetőleg» a maga sorsát panaszolja, ki bűne miatt nem látja a neki szánt virágot, nem hallja a halotti dalt: «Az ős az utakat szépen behintette virágokkal, és Fülemülék éneklik a halotti dallot — ah én azt nem halom — a magzatgyilkosnak siketülés küldetett — a Tavasz el hervadt — el — el — el.» E szomorúan bájos elmúlás, melyet különösen fájdalomossá tesz az elmúlt élet borzalmának újra megvilágosodó tudatossága, mélyen megható befejezése a pusztulásnak.

A Jeruzsálem védelmét vezető tyrannusok közül Josephus kettőt nagyjából egyformán jellemez, a harmadik — nála egészen elmosódó, kisebb jelentőségű alak — utóbb el is tűnik az események intézői közül. Katona mindhármát igyekszik egyéni jellemvonásokkal megkülönböztetni.

SIMONnak, Giora fiának — «Giorae filius» helyesen Gioras fia volna — vérengző kegyetlensége az örültséggel határos; csak világosan éreztetett abnormitása teszi elfogadhatóvá. A néphez szóló fenyegetéseiből s tanácsaiból és örülten gonosz töprengéséből látszik, mennyire mellékes neki a szent hely védelme. A küzdelemben az istenek harcát látja; ha a magáéban csalódnék, akkor is felhasználna minden alkalmat az öldöklésre. Itt a legmegdöbbentőbb erejű Katonánál a vad szenvedély nyelve, vetekedik Shakespeare gonosztevőinek, pl. a *Titus Andronicus* szerecsenének legsötétebb szavaival. Simon élvezi Adiabeen jelentését, «de a kincsből mind az, a ki kardot visel, egyaránt osztozzék... hadd dögöljenek a többiek!» Siet is, hogy kivége részét s élvezze, «minő cifraságokat fest az emberi vér és agyvelő» — a fejüket kétségbeesésükben a falba verő öregeké — «ama dicső épületén Salamon atyánknak.» Dühös felindulásának állandóan visszatérő kifejezése a «halál és belpokol» káromkodás. János ellenkezése miatt vért akar ontani s a kapuk megnyitásával fenyegetődzik. Elképzeeli magát, amint az utolsó testhalmon Nero szavait hangoztatja: «Priamus képtelenül boldog volt, mert Uradalmával együtt Hazájának is láthatta végső pusztulását». Eleazár dörgő inté-

sére sem csillapul dühe. Az utálatos éhező arcokat nem tudja látni s végezni akar a szerencsétlen anyával és gyermekével. Eleazár közbelépése meglepi; nem tudja megérteni, mint akarhat vért áldozni egy asszonyért. A tébolyodott Mária láttára maga előtt is érthetetlen felindulást érez, és a feldúlt arcon szépség nyomait veszi észre. Vért látó szemrehányásai megborzasztják, fél, hogy nem tud majd aludni, s «fejét dörgölve fúj, mint a kinek hősege van.» A szörnyű jelenet képe vissza is üldözi, de szégyelli magát; úgy érzi, ez az eset gyöngévé tette — megdühödve, vérengzéssel akarja magát lágyszívűségéből kigyógyítani és a rá szépsége miatt is veszedelmesen ható Máriát ölelés közben megölni. A város pusztulása után lélek-leplet ölt magára, s a jelenlevők meglepetése és az ő határozottsága meg is mentené, de Mária láttára megrezzen és ezzel elárulja magát. Titusnak szánt csapása Máriát találja, s bár dühöng, «hogya még ez sem sültetett el», örül az eléje táruló sok szenvedésnek. Ítéletét meghallván, csak az fáj neki, hogy utolsó órájában nem állhat vérben.

A gischalai JÁNOS alakját érthetetlenül különös módon fogta fel Bayer, Mikhál bánhoz hasonlítván ezt az «otromba phlegmatikust», ki époly gonosz, mint Simon, csak temperamentuma más, és önzése ravaszabb.¹ Mindvégig egyenlő «phlegmatikus» lelkiismeretlenségét fejezi ki kedvelt szavajárása is: «mi gondom nékem arra?» E szavakkal jelenik meg először, mikor a rablott kincset kéri tőle, s ezzel tűnik el, mikor örökös fogságra viszik. Vállvonogató temperamentuma ellentéte Simon tüzes indulatosságának. Fenyegetésére kész kiállni, de Simon fog számot adni a kiontott vérről. A rablott kincshez ragaszkodik, s Eleazár erőyes föllépésére is az a válasza: «Ej, mi gondom nékem arra!» Simon békeajánlatát a legnagyobb veszedelemben szintén «Igen! igen! Úgy is mi gondom nékem arra!» szavakkal fogadja el, s a gyermek maradványai körül lefolyt rémes jelenet után is nyugodtan távozva inti katonáit, hogy «erre ezentúl senkinek gondja ne legyen.» Az őt Titus elé hurcoló Florust ellődítja magától, úgyis meg akarta magát adni: «A nélkül is már többé Úr nem lehetek, tehát Vespasianus Fia, tégy vellem a mit akarsz, mi gondom nékem arra?» Mikor Titus megbosszankodván atyját kicsinylő szavain, örökös fogságra ítéli, «szokott phlegmájával kardot akar emelni, de aztán le véti», mondván: «Mi gondom nékem arra?»

A «kevély» ELEAZÁR alakjában három történeti egyéniséget olvaszt össze Katona. A jeruzsálemi Simon fia, a zeloták vezére, a Simonnal és Jánossal vetélkedő harmadik tyrannus. Katona Eleazárja kevélyen hivatkozik azokra a hőstettek

¹ Josephus is azt mondja róluk: Simon calliditate posterior Johanne, viribus autem corporis audaciaque praestantior. (V. 7.)

is, melyeket Josephus szerint Eleazár templomőrparancsnok, Ananiás fia vitt véghez mindjárt Agrippa elűzése után, másfelől, míg Josephusnál a jeruzsálemi Eleazár már a megszállás kezdetén háttérbe szorul s zelotáival János erejét növeli:¹ itt mindvégig vezér marad s a pusztulás után a legvitézebbek kis csoportjával átvágja magát Massadába, az utolsó, még álló erősségbe. Itt egyesíti Katona a jeruzsálemi Eleazár alakját egy harmadikkal, a Massadát védő rablóvezérnek alakjával. A Josephusnál gyöngye vezér az első küzdelmek hősenek s az utolsó elszánt védőnek alakjából kap rokonszenves vonásokat. Ő is szívtelen és gögös, de legalább vitézségével kevélykedik és mint előre hirdeti, mindvégig megáll a falon; főleg a pusztulás után tűnik ki elszántsága. A zsákmányért folyó civakodásban ő is épen olyan rablóvezér, mint a többi, de erélyes föllépésével megakadályozza a belső vérontást, majd imponáló méltósággal korholja Simon és János önző gonoszságát. Joggal érezvén magát legkülönbnek, nem akarja többé a hatalmat betolakodókkal megosztani. Máriát megvédi, de könyörtelenségéből látszik, hogy most is csak a maga külön akaratának Simonnal szemben való érvényesítése volt neki fontos. A békeltető József is rátámad kevélyen, s ő sújtja is le. A város eleste után élére áll egy mindenre elszánt kis csapatnak, s elsíratván a templomot meg az egész elpusztult várost, mindenük megsemmisítésére hívja fel a katonákat, aztán vitézül kirohan.

ADIABEEN, a legnemesebb jeruzsálemi vitéz, félreértés folytán kapta nevét: Josephus egy Adiabenéből való vitéznek két társával együtt elkövetett hőstettét említi, a latin szöveg Adiabenaeus (Ἀδιὰβηναιος) helyett Adiabenus-t írt, s ezt vette Katona a vitéz nevének. Katonánál minden vonatkozásban ő a város legméltóbb védője. Vitéz, de nem önző és nem kegyetlen. Lesújtja, hogy a vezérek csak hasznukkal törődnek, de mély meggyőződéssel szánja magát a további harcra, mert hiszen nem a vezérekért, hanem hazájáért és Istenéért küzd. Máriát megszanja, s noha a vezérek parancsa szerint az éhezőket agyon kellene ütnie, igyekszik megmenteni. A gyermekgyilkosság után a maga házába rejti s elmegy élelmet keresni számára, de vitézi elragadtatásában megfeledkezik útja céljáról s csak akkor érti meg, hogy ő tette lehetővé, hogy a szegény asszony éhségében gyermekét megfőzze, mikor a vezérek megtalálják és magasztaló szavakkal üdvözlik. Eleazárt társai nevében ő kéri, legyen vezérük, s mellette rohan ki ő is.

Rajta kívül Júdást szerepelteti Katona külön a katonák közül. Ez nála József szüleinek öre. A vezérek sok kegyetlen-

¹ Utoljára a VI. k. 7. fejezetében van róla szó. Tacitus (*Hist.* V. 12.) szerint János emberei meg is ölték.

sége érleli meg benne a meggyőződést, hogy jobb a várost feladni, mint az úgysis biztos elfoglalás esetén teljes pusztulásnak kitenni. Ebben is, istenes gondolkodásában is, Józsefhez hasonlít. Sikere az ő fáradozásának sem lehetett már, áldozatul esett Simon megtorlásának és — mint Matathias mondja — «még azon halál sem lehetett irigylésre méltó, mert az Árulás büntetésének képe vala». Az ő alakja is részese a város tragikumának, hogy a jóakarát is csak árthat már neki.

III. Katona művészetének fejlődése és a Jeruzsálem Pusztulása.

Hogy miben mutatkozik a *Jeruzsálem pusztulása* írójának fejledező drámai tehetsége legerősebben, arra már többen próbáltak röviden rámutatni s a lélekrajz gazdagodásában és erőteljesebbé válásában jelölték meg. Gyulai itt lát először Shakespeare felé fordulást; itt Katona már «az események külső bonyodalma helyett a bensőt kereste, jellemet akart rajzolni s a szív örvényeit festeni». Rákosi szerint most már «sablonok helyett embereket akart megszólaltatni s a szörnyű helyzeteknek természetesen megfelelő embereket» szellemes dialógusban s oly jelenetekben, melyeken «lépten-nyomon velőthasító emberi érzés süvit el». Alexander is az indulatok művészi rajzát emeli ki. Bayer, ki a drámával legbehatóbban foglalkozott s legrészletesebben vetette össze a *Bánk bán*nal is — kivált Katona-kiadásában — inkább ösztönszerűen keresgélő előtanulmánynak tekinti a nagy remekműhöz, mint ugyanazon tehetség önálló korábbi s így fejlődésére jellemző alkotásának; ezért keresi sokszor — pl. Petur és a vérengző Simon, az ősz Mikhál és a gonosz «otromba phlegmaticus» János egymás mellé állításában — mesterkélten a *Bánk bán* jeleneteinek és alakjainak «vázlatszerű» csiráit a *Jeruzsálem pusztulásában*. Oly költőnél, ki nem saját szubjektivitása kiöntésére alkalmas szószólókat keres a históriában, hanem, mint Katona, azt érzi a drámaíró feladatának, hogy belé tudjon olvadni a lehetőleg objektíve megértett egyéniségekbe s úgy forrni velük össze, kétszeresen téves ily összefüggést keresni egészen különböző történeti tárgyat megelevenítő alkotásaik egésze közt. Ez természetesen nem zárja ki, hogy a költő látásmódjának és emberismeretének azonosságából egyes alakjainak kisebb mértékű hasonlósága ne származzék; a Titus és Endre, Mária és Melinda közt már Gyulaitól kiemelt hasonlóság sokban csakugyan feltűnő. A *Jeruzsálem pusztulása* egészen önálló témának egyben-másban még tökéletlen megformálása. Fogyatékoságait, legalább részben, Katona is érezte, de belőle nem *Bánk bánt*,

hanem új *Jeruzsálem pusztulását* akart alkotni, mint az új átdolgozás nemrég kiadott töredékei¹ bizonyítják.

E töredékek kiadója azt gyanítja, hogy Katona a kolozsvári pályázattól felbuzdulva «először utolsó darabját, *Jeruzsálem pusztulását* akarta a pályázatra alkalmassá tenni». E tetszetős föltevés ellen nem szólnak kézzelfogható bizonyítékok, de a változtatások természete, főleg a motiválás világosabbá tételére való törekvés azt is gyaníttatja, hogy talán a *Bánk bán* első átdolgozásával egyidőben, esetleg a Bárány-féle *Rostá-*nak is hatása alatt, végezte már azokat; így a *Bánk bán* kedvéért tudatosabban folytatott tanulmányai eredményét igyekezett a korábbi alkotásai közül legjobbnak érzett *Jeruzsálem pusztulásán* is értékesíteni. A kérdés eldöntésének útjában áll a töredékek aránylag kis terjedelme; ez csak sejteti az egész drámai akció felfogásának megváltozását, de a változás irányára nem enged következtetni. Bizonyos, hogy Katona jóval többet írt meg az új változatból, mint amennyi előkerült. Ez két töredék, az egyik az első felvonás közepéről, a másik a második végéről s a harmadik elejéről való; mindkettő mondat közepén kezdődik.² Nyilvánvaló, hogy Katona nem egyes kis részekben kezdte, hanem a dráma elejétől jutott el legalább is a harmadik felvonásból meglevő részletig, de valószínűleg tovább, mert a lap alján a következőre utaló custos is megvan.

Az átdolgozás egészen más akart lenni, mint jambusokba öntés: a remeke megalkotásához közeledő ízlés, a továbbfejlődő dramaturgiai képzettség érezte szükségesnek, hogy az egész cselekvény fejlesztését megváltoztassa s kivált a lélekrajzot tegye még világosabbá és következetesebbé. A megverselés néhol csak kurtítás vagy sorpótlás útján való lábakra szorítása a prózai kidolgozás mondatainak, s a kezdetleges küzködés folytán néhol veszít is a kifejezés ereje és valószínűsége, itt-ott a drámai feszültség is kárát vallja a simításnak. A borzalmasság enyhítésére való törekvésnek is megvan néhol: ez a következő eredménye, de még ilyenkor is — pl. a gyermekgyilkolás elkerülésében — művészi mérsékletre vallanak a verseléstől független átalakítások. A versekbe öntés, a kifejezések kényszerű változtatása közben kedvet kap a költő egyes részletek kiszínezésére is. Flavius — itt ezen a néven említi Józsefet — a jotapatai kútban való rejtőzködéséről mondja:

Egy főbb Valóság láttatott takarni
ránk a titok' leplét: Nem a nyögés,
nem a sóhajtas tört keresztül e'

véd fátyolon: Judaea szülte — egy
sorsossa önn' Nemednek — egy Zsidó
Asszony lön árulónká.

¹ Hajnóczy Iván: *Katona József Kecskeméten*. Kecskemét, 1926. 10—26. l.

² Az első: (Az elkeseredett Nép, minthogy a Bátyám a Király akkor) «Alexandriában volt — hozzám jöve». A másik töredékmondatnak értelme sem egészíthető ki az első kidolgozásból.

Nicanorról mondja:

O szent Barátságunknak visszabájt	új csillagot fel, mellynek a neve:
emlékivel varázsolt bennem egy	Frigy, 's jobb jövőd. Ált adám
	magam' —

Berenice tovább támadva kiegészíti: «A Frigyet, a Jövendőt, a Hazát».

Ritmus-váltással is próbál színezn. Jotapata feláldozásának vádja ellen mondja Flavius:

... Én Jotapatának az	Vének, Ifjak,
Igazgatását ált' akartam adni	Kicsik, Nagyok,
egy érdemesbnek, mint magam.	Ősz Asszonyok —
	Mind imádtak,
	Csak ne hagyjam el.

Berenice indulata tetőpontján ily szaggatott trochaikus sorokban tör ki:

Fére véled Indulat!	's e' halotti kondulat
Gehennára szép szerelmem!	zúgattya: véle is hál fére a'
Titus ölte meg Kegyelmem';	Teremtés' sorából!

Itt, hol Katona különösen figyel a formára, elszámítja magát: a rimeltetés nem nagyon alkalmas az indulat nyelve valószínűségének fokozására.

De vannak a töredékben sokkal inkább a dráma lényegét érintő változtatások is. Titus és Berenice, valamint József és Berenice nagy jelenete jórészenek átdolgozása az első töredék, Mária és kis fia jelenetének vége s a harmadik felvonás egészen új kezdete a második. A római táborban folyó küzdelem ugyanúgy indul, mint az első kidolgozásban, de a harmadik-negyedik-ötödik jelenet ötödik-hatodik-hetedik jelenetté lett. Az expozíció tehát két fázissal gazdagodott. Hogy ez mily irányban történhetett, arra csak bizonytalan következtetést enged meg a meglevő részletek néhány változtatása. A leglényegesebbek a motiválás világosabbá tételét szolgálják. Berenice itt is Titust megölni jött a táborba; szándékának eredetét az emlékezésben¹ féktelen temperamentumára jellemző csapongással, de sokkal világosabban okolja meg Flavius előtt; az első kidolgozás titokzatos kitöréseinek megértéséhez csaknem kommentár gyanánt szolgálhat az átdolgozás. Ugyancsak világosabban érezteti Katona magának a jelenetnek elején azt is, mint ébred föl Berenice lelkében Titus távozása után újra a bosszúvágy. A cenzurált szöveg szerint, mikor Józseffel visszamarad, küzd benne a Florus iránt való gyűlölet kielégítetlensége, népe szabadításának vágya és Titushoz

¹ Az incestus emlékét itt egészen elhagyja Katona, Polemon nevét teszi Agrippáé helyébe: «Nem kell többé Polemon».

való vonzalma. Ily körülmények közt, mikor már kíváncsian várhatott Titus érte hozott áldozatának megismerésére, csak temperamentuma magyarázza, mikép válik benne ismét szilárdá Titus megölésének elhatározása. Az új kidolgozásban nem búcsúzik oly megértően; egy öreg emberért magára hagyatván, ismét meggyalázottnak érzi magát. Elkeseredett indulatában Flaviusszal szemben is még keményebb és gyanakvóbb, mint a prózai szöveg szerint. Titusra hatni akaró szavai a kettejük közt fejlődő szerelemnek már akkor más fokon állására mutatnak; a kacérul számító Berenice nyíltabban célozgat Titusnak korábban megismert szerelmére. Meglehet, hogy a találkozás pillanatában megújuló szerelmüket világította meg az egyik ismeretlen új jelenet. Florus jellemrajzának megváltozásából lehet talán a másikra következtetni: talán az ő vad pusztításvágyának világosabb motiválását szolgálta. Mindkét megszólalásakor érezhető szenvedélye mögött egy új motivum. Nemcsak közönséges gonosztevő, kit maga a gonoszság hajt és törekvése igaztalanságának teljes tudatában cselekedtet, mint az első kidolgozásban. Keményebben is áll meg Berenice vádjaival szemben, a védekezést megalázónak tartva, gögösen szakítja félbe:

Védettem a Császár előtt magam
már — itten annak nincs többé helye.

Patricius vagyok 's a' Római
büszköt 's dicsőséget tudom magamban
érezni még.

Másik megszólalásából érezhető, hogy épen patriciusi gögjének megsértése büszkítette fel. Az 1814. évi szöveg a számító intrikus meglegedését juttatja kifejezésre Berenicének sügött gúnyos szavaiban, mielőtt a Nicanorhoz menő Titust követné. A verses töredékben «magába» mondott szavaiban sértett önérzettől erősített gonoszsága szólal meg:

Most — most segíts Orcus! 's oltárodon
hamvadjon össze a leégetett

mocsok nevemről. Vagy egészen Római,
vagy ki ezen emberiség határából.

E változtatásból is Katonának az a törekvése látszik, hogy ne csak személyei állandó jelleméből, hanem külön okokkal is motiválja cselekvésüket. Gyanítható, hogy a Florus alakjánál erre fordított nagyobb gond a cselekvény további fejlesztésében is fontos következményekkel járt volna. A Titus meggyilkolására való összeesküvés az első kidolgozásban megokolatlan, itt talán Florus gögjének megalázása lett volna az ok. Végső bukását is bizonyára inkább tragikussá tette volna a motiválás. De Titus alakja is kevésbé lett volna drámaiatlan az új kidolgozásban. Már azok által a szavak által, melyekkel Berenicének a tőle említett áldozatot illető kérdezősködései elől, Nicanorhoz sietvén, kiragadja magát, nyer erőben és drámaiságban. Flavius lelkének gyöngéd hazafiságát, érzékeny

jószívűségét és istenességét is még meggyőzőbben igyekezett Katona feltüntetni: Berenicehez nem a bizalmatlanság szól belőle először, hanem az öröm: «Egy az enyimek közül.» Berenice szörnyű tervével szemben Isten uralmára hivatkozik. Mikor Berenice az ő nemes szándékát megértvén, felkiált: «Oh Éli! Éli! hála néked, találtam még Igazra» — azt feleli: «Az Emberek, hidd, mind azok, csak a sors játszik indulattyaikkal.» E szavak magának Katonának tragikus világfelfogását is kifejezik: hőseit, mikor azt hiszik, hogy saját akaratukból cselekszenek, a sors dobálja csak s teszi vak eszközeivé; nem elhatározásuk pillanatában s nem abból kifolyólag jutnak el a döntő cselekvésig. A *Jeruzsálem pusztulásában*, mint láttuk, mereven, a drámai cselekvést csaknem megbénítóan nyilatkozik meg ez a felfogás.

Berenice az új átdolgozásban a sors hatalmát magára nézve nem akarja elismerni, s a dac megerősíti szándékában. Úgy — felel Flavius szavaira —

hallyad tehát, Matathiás fia:
én nem hagyom magammal játszani.

Magam kívánom én magamnak a'
sorsot teremteni.

Kár, hogy épen Flaviusszal való jelenetének vége is elveszett s így nem világos: vajon az új elgondolásban is megtörik-e újból daca női gyöngeségén. A harmadik felvonás elején mindenesetre itt is Titus kedvese. Florus monológja helyett Berenice egészen új töprengése kezd a felvonást. Aligha akarta Katona csak az ingadozások számát növelni ennek beiktatásával. Berenice itt a Titusszal való egyesülés után «Titus elő sátorában» «könnyű fehér, de nem pompás köntösben küzd» a «fekete gondolatokkal». Neki is karjában aludt el az ellenséges vezér, mint Holofernes a Juditéban. Érezhető, hogy csak dacból erősítgeti magát elhatározására, melyről lemondani nem volt eléggé őszinte magával szemben. Érzi az ellentétet a maga vad háborgása és a bent alvó vezér nyugalma közt. Nem elég erős választani kétféle Isten, Róma és Jeruzsálem közt. Elméje reng, de nem is csoda. Királyi családja sorsával akarja magát felingerelni; jogosnak érzi háborgását Titus ellen, ki Róma védelme helyett vaspálcája alá akarja kényszeríteni, de érzi: «A Vérem alszik». Szünet után erről ismét Titus alvására tér gondolata és terve szörnyűségére, mint Macbethé Duncan meggyilkolása közben. A nap jár eszében s az erkölcs, mely épúgy a boldogság közben hanyatlik el, de elhárítja magától e gondolatot, hiszen már egészen fiatalon is üres szónak vette az erkölcsöt. Csak Jeruzsálem és Róma közt választhat. Ott áll, hol kétfelé válik az út; mehet arra, amerre Judith ment. Ez vaddá teszi elszántságát, «törét elérántya»; királynői büszkeségét sérti, hogy «olly magosra lépett az a közönséges Teremtés!»

Hol az én dicső Nagyságom? Eljövök — Testvért! megölni —
egészen el készülve, szinte egy

mondja, de ismét megtorpan s az ellentét megnyugtatta büszkeségét:

Testvér és Titus — a Napfény, 's egy éjeli
kicsin világító Bogár. Ha! vakság! (törét elveti)
Nem! Átkozott legyen bár a' Nevem
örökre és temesse híremet
végképp' el a' Jövendőség; de én
nem ölhetem meg az Emberiséget.

Kitekintvén, úgy látszik, Florust pillantja meg, s ismét azzal akarja maga előtt emelni magát, hogy ellene, a Sátán ellen fog harcolni, s ezzel szolgálni a hazát a nélkül, hogy szerelmét megölné. Ez a monológ az utolsó töredék, ezért beiktatásának jelentősége nem egészen világos.

Előtte megvan még Mária nagy jelenetének vége. Az anya szörnyű elmélkedésétől megrémülő fiacskáját «síránkozva öleli» s úgy kezdi magát igazoló szavait.² Saját éhsége, mint csábító ok, s a gyermek sorsáról való töprengés, mint erkölcsi fedezet, hajtja rettenetes belső küzdelem közben a szörnyű tett felé. Erre való készülésében épen az utolsó fellobbanás előtt a várt anyai boldogságban való csalódására is gondol. De a tett végrehajtására itt nem kerül sor. Gyermeke felett, «aki a végső rémülésnek egy sikoltásával hanyatt terül a' földre», megmerevedik. A bejövő Adiabeennek félholtan lábaihoz terül s összeroskadva zokogja: «Oh, Teremtő! Irgalmadat! meghal az én Gyermeke!» A szerencsétlen, ki még az imént maga akarta gyermekét megölni, összeroppan az anyai fájdalom alatt. Összeomlása még megrendítőbb így, mint a forrása adatát követő változatban, hol saját kezeivel öli meg fiát.

Ha nem látjuk is az egész dráma átalakulását, tökéletesedését tisztán az új átdolgozás e töredékeiből, a meglevő részek tudatos továbbformálásából kétségtelen, hogy Katona a *Bánk bán* mellett egy másik remek alkotására készült, époly gonddal és elmélyedéssel. De az első *Jeruzsálem pusztulásában* is érvényesülnek, ha nem is minden részletben egyformán, tehetségének legragyogóbb, legsajátosabb vonásai. S ha ezeket keresvén, nem találjuk benne a tökéletes, egyenletesen drámai és megrázó remekművet, fontos annak figyelembe vétele is, hogy e dráma nem Katona remekét, hanem a *Bánk bán* első kidolgozását előzi meg közvetlenül, attól pedig még szintén nagy út vezet a tökéletességhez. Így, ha a *Bánk bán* korábbi változatait³ tekintjük a legközvetlenebb átmenetnek a nagy tragédiához,

¹ A célzás nem érthető meg eléggé a töredékből.

² Itt Katona meg is jegyzi: «Flavius szavai Máriáról».

³ V. ö. Császár: *A Bánk bán első kidolgozása*. IK. 1913. — Juhász M.: *A Bánk-bán szövegváltozatai*. (Kéziratok doktori értekezés, Bp. 1926.)

nincs meglepő ugrás Katona fejlődésében, s a *Jeruzsálem pusztulása* semmiesetre sem áll oly nagyon alatta annak a drámának, melyet Katona vele egy évben a Döbrentei-féle pályázatra írt. A *Jeruzsálem pusztulásának* legtöbb elismeréssel adózó írók — kivált Bayer — úgy érzik, hogy a hatalmas tehetség forrongása van e drámában tetőpontján, de a művészi tudatosság még teljesen hiányzik. Ezt ily általánosságban elfogadni, megfigyelve a drámának a történelmi maghoz való viszonyát, lehetetlen. Történelmi témából fegyelmezett, tudatos alakítás nélkül csak történelmi jelenetek sorozata lesz. Az a különös teremtő tehetség, melyet Arany a *Bánk bán*-ban nem tudott eléggé csodálni — «hogy tudta a nagy szenvedélyeknek oly megragadó kifejezéseit olyan gondos beosztással elrendezni, hogy tudott annyi számítással — költeni!» — már a *Jeruzsálem pusztulásában* nemcsak erjed, csirázik, de érik is. Máris jellemző rá e tehetség minden sajátos jegye, ha nem tud is mindvégig tisztán érvényesülni, s így egy idő múlva visszatekintvén, maga is felismeri, hogy nem kész alkotás úgy, amint először cenzurára bocsátotta.

Az egy évvel korábbi *Ziskával* szemben legalább oly nagy idáig a fejlődés, mint a *Bánk bán* első formájáig tovább. A *Ziska* műfajilag a shakespeare-i történelmi drámákkal rokon: még közelebb áll egyes német színpadi íróknak, pl. Kotzebue-nak — kit Katona éppen a *Ziska* II. részének egy jegyzetében mond a század egyik legjobb írójának — ugyanazt a műfajt képviselő alkotásaihoz, de lélekrajz és jelenetkezés dolgában egy Shakespeare-t és Schillert ismerő fiatalember magasabb törekvéseivel. Tragikum iránt még alig van benne érzék, de más eszme vagy lezáródó, bevégzett lelki történet sem tartja össze, s a magukban részben igazán drámai jelenetek e két sorozata sem egyenként, sem együtt egységes drámának nem érezhető. A tárgyát adó történelmi események kiegészítését tartalmazó *Toldalékok*-kát maga Katona azzal kezdi: «Soha addig nem győzött Herkules ama nemzetes (?) sokfejű kigyón, míg azt egyenként vagdosta — mi hasznot tett a sors Csehországgal, hogy Ziskától megszabadította? Fent maradt a sokkal rettenetesebb Prokop!»¹ De nemcsak az ország történetének szörnyű szakasza nem záródott le Ziska halálával, a dráma sem lenne kevésbé egységes, ha a huszita harcok további részeire is sor kerülne. Mintha csak az tartaná ettől vissza Katonát, hogy Prokopról Kotzebue írt drámát.

Ezzel szemben a *Jeruzsálem pusztulásában*, noha tárgya a világ egyik legnevezetesebb múltú városának összeomlása, inkább epikus részletezésre, a nagy multra is visszatekintető teljes bemutatásra csábítana, meg tudja ragadni, ki tudja

¹ Az Abafi-féle kiadás (Nemzeti Könyvtár 16. k.) 153. lapján.

emelni forrása elbeszéléséből magát a katasztrófát s csak vele legszorosabb kapcsolatba hozható vagy megrendítő voltát fokozottan éreztető részletekkel készíti elő. Az összeomlás tragikus hangulata egységesen ömlik el az egész drámán. De határozott irányú drámai küzdelem is folyik, s az is egyenesen a katasztrófa felé tör. Kezdetől fogva érezzük, hogy azon az úton, melyre kivált Florus korábbi gazságai által hajszolta a zsidókat a végzet, nincs megállás. A város védelmét az elkeseredés oly emberek kezébe juttatta, kiknek csak a hatalom a fontos; önző vetélkedésüknek feláldozzák a város inséges népét. Mégis egészen a harmadik felvonás közepéig drámai feszültségű küzdelemmel tudja Katona a várakozást fokozni. A pusztulás útjában az ellenséges vezér jóindulata áll, s ennek legyőzéséért folyik a római táborban érdekes szerelmi mellékcselekvénnyel izgalmasabbá tett harc.

Annak, hogy a dráma igazán tragédiává lehessen, legfőképp az áll útjában, hogy a tragikum s a drámai küzdelem a két szembenálló fél közt elkülönül. Igaz, hogy Katona a darab végén Titus győzelmére is igyekszik valami tragikus szint árasztani, de Titus maga csak passzív részese volt a küzdelemnek is; egyébként sem alkalmas drámai s így tragikus hős szerepére sem. Az ő alakjának korszerű látástól is befolyásolt felfogása gátolta meg azt is, hogy Katona a kezdetől biztos kézzel egyre jobban feszített küzdelmet hozzá méltó drámai fordulattal oldja meg, s ezért is vesztett a drámának poétikus szépségeiben gazdag második fele egységes érdeken és drámaiságban. De az alkotás fejlődő művészi tudatosságának sokban épügy világos jelei vannak, mint ahogy nem szűkölködik az egészben nem igazán tragikus «vitézi szomorújáték» drámai eszközökkel elért megrendítő és poétikusan megindító hatásban sem.

Hogy mire figyel Katona, alkotó tehetsége tetőpontjára megérkezvén, legtudatosabban, arra elegendő bizonyíték található az *Ilkáról* írt bírálatában¹ és a «*Játékszíni Költő mestersége*» *elmaradottságának okait* fejtegető értekezésben.² Az *Ilka* expozíciójában a narrativumnak, a tulajdonképeni dráma előzményeit ismertető bemutató részeknek újra, meg újra visszatérő terjedelmességét hibáztatja, mert «a hallgatónak történet kell, nem készület; — ez nem tudósítást, hanem cselekedetet vár». Általában kárhoztatja a pusztán bemutató, de a cselekményt tovább nem vivő epikus jeleneteket. «Nincs nagyobb gyengeség, mint a főembereket minden hiábavalóságokban ténfereggetni.» Ilyenekkel a tárgyban szűkölködő író «csak munkájának

¹ A kézirat olvasható részének kiadása: Miletz, *Katona J. családja, élete és ismeretlen munkái*. 1886. 208—223. l.

² Tud. Gyűjt. 1821. április.

igyekezett szokott nagyságát kipótolni.» A szerkesztésben csak belső szükségstől kijelölt változásokat megengedő szoros egységet kíván: színváltozás csak ott legyen, hol fontos érdek kívánja, hogy a másutt történő esemény a hallgató előtt történjék. Minden tudósításért «egy változást csinálni, fölösleg való.» Minden fordultnál csak a drámai cselekvény belső szükségszerűsége lehet irányadó s nem az írói gyöngesség kénytelensége. Semmi bonyodalom nem intéződik el azzal, ha kifejlődését megokolatlan véletlen akasztja meg. A legfeszültebb pillanatban történő váratlan megjelenésre elképedve kiált fel Katona: «Boldog egek! hogyan tudja ez az ember azt, hogy Nékétaskra éppen itt kell belármáznia!?» A dráma céljának érzi «embert tenni a világ elébe, nem oktan öldöklöt, nem fenevadat»; a drámai érdek nagy része elvész az által, ha a cselekvésre való elhatározottságot csak készen látjuk, de nem látjuk, mikép jut el az az ember odáig. Különben sem érdekel annyira a drámában, amit nem látunk magunk előtt fejlődni, aminek megokoltságát nem érezzük közvetlen átélésből, ami — ha hihető is — «még eddig a játékban szembe-tűnő nem volt.» Különösen bántja Katonát a beszéltetés abszolút életszerűsége¹ ellen való minden vétség, akár abból ered, hogy az író nem tud a maga egyéniségétől, kora és köre beszédmodorától szabadulva átolvadni a történeti kortól, helyzetétől és különálló jellemétől meghatározott hősébe, akár abból, hogy cselekedtetés és ahhoz illő beszéltetés helyett a közönséghez szóló szavakkal szólaltatja meg magyarázat kedvéért. Ezért fakad ki az olyan «piperének izetlensége» ellen, mikor az író a vad görög vezér fiának ajkára egy rabnővel szemben «mostani századunk cikornyás románjába illő szavakat» ad, vagy mikor maga a durva vezér alázatos bocsánatkéréssel nyit be foglyához, vagy a magyar király oly szerény szavakkal hálálkodik, melyek inkább illenének egy «szerencsétlen jámbornak a szájába, a ki adományában minden tehetségét kimerítette.» A közönség felvilágosításaért történő beszéltetésről különösen a monológ bírálatánál mond jellemző dolgokat: «a magányos beszédekkel igen szűken kellene gazdálkodni; mert annak csak ott van helye, hol az indulat annyira nőtt, hogy az indulatos elfeledkezik magánlétéről és indulatjának tárgyában mintegy más testet látván, az ellen indul meg a nyelve; — azt szoktuk mondani, hogy csak a bolond beszél magával és a nagy bölcs (Mely ebben a tekintetben annyi mint a bolond.) — Való, hogy így nagyobb könnyebbségére esik az írónak a hallgatót tudósítani; de ám éppen az legyen a mesterség, hogy a kecske is jóllakjon, a káposzta is megmaradjon.» Mint az előzményekről való tudó-

¹ E sajátos realitás-érzékről l. Horváth János *Jegyzetek Bánk bán sorsáról* c. cikkét. Napkelet. 1926. 812—8. l.

sítást, úgy valóban bekövetkező dolgok hosszas tervelgetését is drámaiatlannak tartja, mert így olyan meglepetés következik, «amit már fájdalom a Senkinek kifecsegett.» Az indulatos beszéd is csak akkor rendít meg, ha igazi felindulást tükröztet, s addig tart csak, míg az indulat céljához nem ér; az indulatos cselekvés után bántó a további «indulatoskodás». A néma fájdalom is mélyebben hat meg, mint a hosszú siráncokozás, pláne ha még «cadentiás búcsúztatóra» is jut erő.

Míg a pályája kezdetén művelt érzékeny lovagdrámáktól mindezek ellen való folytonos vétségek miatt kicsinyléssel kellett elfordulnia, már a *Jeruzsálem pusztulásában* legtöbb irányban tudatos művészi önfegyelmezés figyelhető meg. Drámaibb expozíciót kívánni sem lehet. Nincsenek itt külön magyarázgató, narratív jelenetek, pedig ily témánál az előzmények hosszú sora mind érdekelhet, s az elég sokféle tényezőtől megszabott helyzet megvilágítást kíván. Katona megtalálja a módját, tudósítani a közönséget is az összeütközés okairól, addigi fejlődéséről s következményeiről a szerencsétlen város életében, de ennek a sok eseménynek elmondása nem magáért, nem a közönség felvilágosításáért van, mind fontos része az akciónak is. Nincs tudósítás, mely ne volna egyúttal a következőkre ható s még feszültebben figyeltető cselekvés is. A legdrámaibb, legizgalmasabb küzdő jelenetek pótolják a narrativumot. Az egyik Berenice, Titus és Florus jelenete: itt a királynő az összes szörnyű előzmények ismertetésével akarja örökre lehetetlenné tenni a gonosztevőt. A másik Berenice és József nagy jelenete, az egész dráma egyik legmozgalmasabb s a lelki háborgások folytonos éreztetésével megrendítő jelenete: József a városbeliektől félreértett szerepét védi az események helyes megvilágításával, majd Berenice festi rémes színekkel a nép szenvedéseit, hogy József megrendülését terve segítésére használhassa ki. Egyik esetben sem nyugodtan érvelő drámaiatlan előadásban folyik a vita. Minden újabb részletet a szembenálló szereplő hitetlen vagy részvétlen közbeszólása kényszeríti ki, s így fokról-fokra növekszik a beszélő indulatossága s a jelenet drámaisága. Berenice személyes helyzete az előadott eseményekben mély patoszt ad előadásának; a harcok cél még fokozza, Titus elhárító szavai s Florus védekezése folyton változó színezetűvé teszik. József és Berenice izgatott dialógusának minden szava a két lélek felindulásának újabb és újabb fordulatát érteti meg s idézi ismét elő: a szeszélyes, féktelen királynő kitörései pl. az egyeneslelkű Józsefben érdeklődést, idegenkedést, a vélt megértéssel megelégedést keltenek egymás után, míg végre megdöbbszentően sujt le reá a szörnyű terv. A «narrativum» az akciót is szolgálja egyúttal s a lelkek mélységeibe is bevilágít.

Kerüli Katona a tábor vagy a város helyzetének nyugalmas, epikus jelenetekben való bemutatását is. A pusztító és a pusztulást tartóztató erőknek legerősebb összeütközésével indul meg a cselekmény, s a római tábor helyzetét épen csak az világítja meg, hogy Florus e nyugalmi állapotot akarja megbolygatni. A tábor életéből egyetlen képet sem ad a dráma, noha Katona ért az alacsonyabbrendű, látványosságyszerű színi hatáshoz is. A város szenvedéseit is egyetlen rövid tömegjelenet után Mária tragikus összeroppanásának végig fokozódó feszültségű jeleneteiben hozza elénk. Bayer azt mondja, hogy itt Katona «még nem tudja a történeti szempontból értékeset a színpad számára megrövidíteni s ez okból sok helyütt felettébb terjengős — a történeti hűség érdekében.» Ahol a terjengősség vádja jogos lehet, ott is csak részben illik rá a történeti hűséggel való megokolás. Van már Katonában elég fegyelmezettség, hogy csak egy-két jellemző és különösen megrázó részletet emeljen ki a tényeknek forrásában talált hatalmas tömegéből, s van bátorsága is, hogy a hosszadalmas történet döntő fázisait összesűrítse. Mindjárt a végső ostrom megindulását megelőző napok egyikére exponálja az érte folyó küzdelmet, s a végső ostrom megindulásának napja a teljes összeomlás napja is. A drámai megjelenítésre legalkalmasabb néhány eseményt (Mária története, a tyrannusok vetélkedése, József és Titus megsebesülése, József szüleinek fogsága, Júdás árulása, Eleazár kirohanása, Simon elfogása) ebbe a rendkívül koncentrált összefüggésbe sűríti, másokat, bár cselekvényében szintén fontos következményeik vannak, tudatos önfegyelmezőssel csak e következményekkel kapcsolatban világít meg. (Nicanor lenyilazása, Adiabeen hőstette.) Tudatában van már annak, hogy a cselekvény valamely mozzanata kedvéért fontos eseményeket sem kell mind külön bemutatni. A szerkesztés, «beosztás» művészetében túl van már a shakespeare-i epikus technikán, mely kora színpadán is a Sturm- und Drang-periodus hagyományaképen divatban volt. A *Monostori Veronka* s a *Luca széke* minden felvonásában van még változás, a *Jeruzsálem pusztulásában* csak a táborban folyó III. felvonás után látjuk Józsefet és Titust a falak alatt is, a többi felvonások egy-egy színen történnek, s az elsőnek és harmadiknak közös a színhelye. Egy-két helyre vonatkozóan igaza van Bayernek. Katona két beszédet vesz át történetileg híven, bár rövidítve, forrásából. Ebben a történeti dráma legnagyobb művelőinek példáját követi. József beszédét a városbeliek részéről való félbeszakítása s a szólónak egyre növekvő felindulása is drámaivá teszi; a jelenetnek váratlan és kritikus jelentőségű végénél fogva sem tekinthető a drámai érdek szempontjából megakasztó, az akció fejlődését feltartóztató beszédnek, de Eleazáré igen. Az ő elvonultatására Katona csak drámája

minden irányban teljes lezárásáért keresett módot; katonái eskütételét és kirohanását színpadi látványossággként is kiszínezte: a vitézek felkiáltásai, letérdeplésük, Eleazár síró letérdeplése és felegyenesedése, majd valamennyiük felsorakozása — ha nem is mélyebben drámai eszközök — valamennyire elviselhetőbbé teszik a jelenet hosszadalmasságát, de maga a beszéd a helyzethez sem illik egészben. Egyébként is az utolsó felvonásra illik leginkább a «terjengős» jelző: ennek már csak egyes jelenteiben van drámaiság, de ahhoz képest, hogy a pusztulás már a felvonás kezdete előtt beteljesedett, túlságosan soká áll még a dráma.

A történelmi anyag alakításának tudatossága a motiválásban is feltűnő. Kétszer is előfordul, hogy valakinek kelletlen megjelenése válságos pillanatban zavar meg valakit, de mindkétszer megokolt ez a megjelenés is. Titus éppen Berenice segélykiáltásaira érkezik. De jellemzőbb s a dráma további folyama szempontjából is nevezetes annak motiválása, miért kerül Simon éppen akkor a falra, mikor Júdás «megkoronázni» készül cselekedetét. Hogy a vezér — még hozzá a nagy ostrom kezdete után — arrafelé is jár s így lesz az ellenség közeledésére figyelmes, az közönséges logika szerint, ha megjelenése szokatlan s az áruló számára váratlan is, nem is szorul megokolásra. De a drámai okszerűség nem véletlen lehetőségen, hanem szükség-szerűségen épül: Simont éppen az előző jelenetekben átélt rémségek rázzák föl nyugalmaiból s kergetik vissza, mikor búcsúszavai miatt is azt kell hinniük a többieknek, hogy alszik. Egyebekben is látszik már a dráma első kidolgozásában is a forrásból átvett cselekedetek legaprólékosabb lélektani motiválására való törekvés. A gyermekgyilkolás brutális ténye az inségtől és gyermeke féltésétől megbomlott anyának a megzavarodás pillanatában elkövetett tettévé válik. Igaz viszont, hogy vannak még motiválás nélkül szörnyetegnek jellemzett alakjai (Florus és Simon). Hogy a lélek alaptermészete oly végletes gonosztságot nem tesz emberivé, drámai alakításra alkalmassá, arra további tanulmányai hívták föl igazán figyelmét. Az új kidolgozásban Florus nem pusztán szörnyeteg lett volna: sértett büszkeségből tör a rosszra s ezáltal válik emberibbé, talán tragikus bukásra is alkalmassá.

A lélekrajz valóságosságára való törekvésében kiterjed Katona figyelme a beszéltetés aprólékos finomságaira is. A *Jeruzsálem pusztulása* személyei a kortól, helyzettől és egyéniségtől meghatározott módon beszélnek; Katona igyekszik nyelvében is átidomulni alaposan tanulmányozott hőseihez. Jellemző annak megfigyelése, mennyire különböző módon igyekszik árnyalni főbb alakjai beszédét. Florus cinizmusa állandó gúnyos jelleget ad szavának, sikamlós mitológiai példákkal is játszik; Berenice vad szenvedélyességére jel-

lemzők lelki háborgását kifejező szaggatott kitörései, Józsefnek istenes jóságára csöndes «elfojtódó» szavai. Mária kinjárt, majd csendes tébolyát is jellegzetesen külön nyelven szólalattja meg Katona s különbözőképen igyekszik árnyalni a három tyrannus beszédét is. Ez a törekvés is mutatja, hogy Titusnak gyöngé szívére jellemző «érzékenysége» sem csupán korszerű sablónos stílus. Igaz, hogy valamelyes korszerű színeződés leginkább az ő alakjának felfogásában vehető észre, de ebben az irányban is támogatóra talált Katona főforrásának egész célzatos jellemzésében s a többiek adatainak egy részében. Az ezekhez következetesen cselekedtetett alaknak hű kifejezése az ő beszédmódja is. Florusnak különben sem eléggé drámai, bár jellemző monológjában a harmadik felvonás elején érezhető, hogy nem annyira a nyers római, mint a költő mond bírálatot Titus és Berenice szerelméről, s hogy talán — ez Katonánál egészen kivételes botlás — magával egy gondolkodásának érzett közönsége előtt akarja magyarázatát adni: mintha Florus a vezér cselekedetét a római házasságjoggal együtt más, magasabb erkölcsi felfogással láthatná s ezzel próbálná legalább menteni am azt. Itt valami, alighanem Titus minden irányban rokonszenvessé, feddhetetlenné formálásának vágya, «kiverte éléből» a költőt, s nem vette észre a különbséget a maga és a római morális tudata közt. Egyebütt a monológokkal, ha nem is «igen szűken», de tudatos művészi fegyelemmel gazdálkodik. Itt ismét látszik, mennyire nem engedi magát Shakespeare-től sem elcsábítani, noha a lélekrajz erejében, gazdagságában és változatosságában erősen hat rá. A világnak a lelkekbe legmélyebben látó költője sokban még egészen primitív technikával dolgozott: emberei maguk jellemzik magukat, még gonoszságukat is tisztán látják; máskor egymásról beszélnek világos, szenvedélytől nem zavart látással.¹ Katona ily primitív fogásokat a *Jeruzsálem pusztulásában* már majdnem mindenütt el tud kerülni, míg a *Ziskában* vannak még ily természetű elmélkedő monológok is. Most már a legdrámaibb eszközök állnak rendelkezésére, a jellemzésben épűgy, mint minden más tudósításban. Monológjai világosan megértetik, mit jelent az igazán drámai monológnak az a magyarázata, hogy «az indulatos elfeledkezik magánlétéről és indulatjának tárgyában mintegy más testet látván, az ellen indul meg nyelve.» Különösen jellemzők a mindig nyughatatlan Berenice monológjai, egy lélek két végletének sűrített drámai vitái: megtudván Titus áldozatát Józseftől, az «önn szeretet és bosszúság közt tusa-kodva járkál», míg végűl egy furcsálkodó boldog mosolyban csöndesedik el háborgása, mikor meg az erényes Titus bor-

¹ V. ö. Schücking: *Die Charakterprobleme bei Shakespeare*. Leipzig, 1927.

zadva mond le szerelméről, magára maradván is, vele folytatja őrzőgő szenvedélyének vitáját. Hogy mily tudatosan kerüli Katona már ekkor a csak a nézőnek szóló s a drámai akció szempontjából nem jelentős beszéltetést, arra eléggé jellemző, hogy egyszer sem használ monológot, a legkönnyebben kéznél levő eszközt a «narrativum» céljára; megtalálja a módját, hogy minden megvilágosodjék a nélkül, hogy a dráma az előzmények ismertetése vagy bárkinek vagy bárminek bemutatása kedvéért állana. Monológokra azért neki is szüksége van, de csak a legfelsőbb indulat kifejezésére s ilyenkor is előre mutat, a cselekmény továbbmozdulásának motiválására is szolgál, magában is dráma s lényeges része az egész drámának. Florus monológiájával e tekintetben is túllőtt a célon; Florus oly részletesen árulja el indulatában tervét, hogy épen ily feszült várakozás keltésére alkalmas, nagy tudatossággal előkészített fordulat előtt csökkenti e feszültséget, hogy már «a Senkinek kifecsegett» mindent. Valószínű, hogy az új kidolgozásban ez a monológ vagy egészen eltűnt vagy átalakult volna; hiszen a töredékből is világos, hogy a harmadik felvonás eleje egészen megváltozott az új elgondolásban.

*

Nem volna helyes, szokott kritikusi sablón szerint, azt mondani, hogy a dráma gazdag szép részletekben, de egészében elhibázott, mert azt is jelentené ez, hogy Katona a részletek szépségére, az egészszel nem törődő kiszínezésére törekedett, s nem érezte át a dráma egységes érdekének fontosságát. Hiszen alárendel minden történeti részletet az egész cselekmény magától teremtett szorosabb egységének s a hangulat és jellemzés következetes állandóságának és nem feledkezik meg tejszetős helyzetek kiszínezése kedvéért a drámai életszerűségről. Aki irodalmunknak, mint a «testvértelen alkotások» irodalmának legjellemzőbb példáját látván a *Bánk bán*ban s csak ennek kedvéért foglalkozván írójával, mégis — mint Rákosi Jenő — megdöbbenve és megindulva kénytelen a *Jeruzsálem pusztulása* olvasásakor megállni, nem akarva is megérzi már ott, hol a korábbi vélemények után primitívséget is várná, a nagy alkotó tehetség lehelletét. Nem részletek kidolgozására való törekvés az egésznek elhanyagolásával szemben, nem is a tudatosság hiánya akadályozza meg az egész drámának remekműként való egységes hatását. Megrázó és megindító részletek mellett az egész tárgy megformálásának tudatossága is nagyfokú, a *Bánk bán*éhoz közeledő, de az, hogy korszerű látástól is félrevezetve túlságosan következetes akar lenni, a drámai érdeket csökkentő botlásra vezet egy ponton, s ez károsan befolyásolja a darab végén az egységes hatást, noha itt sincsenek az egyes jelenetek újabb drámai és költői szépségek

nélkül. Azért mégis igaza van Bayernek és Rákosinak: a «*Bánk bán* megjelenése idejéig senki ennél különb eredeti drámát nem írt», s a *Jeruzsálem pusztulása* méltó törekvése s magában is jelentős emléke száz év előtt ismeretlenül elhunyt s méltóképen még mindig nem ismert legnagyobb drámaírónk alkotótehetségének.

WALDAPFEL JÓZSEF.

WERNER GYULA.

(1862—1926)

A magyar és az egyetemes irodalomtörténetből jól ismert jelenség, hogy nagy költők, nagy írók alkotásai mellett kortársaik megértés és méltánylás nélkül haladnak el. A génie sokat emlegett tragédiája ez: annyira kiemelkednek tágabb értelemben vett környezetük lelki világának közösségéből, hogy műveik csak a műveltség későbbi, fejlettebb fokán válnak nemzetük és az emberiség közkincsévé. Évtizedeknek, néha évszázadoknak kell eltelni, hogy művészetüket a maga igazi mi-voltában élvezni és értékelni tudjuk.

A kisebb tehetségek sorsa éppen fordított. Nem korukon felül vagy kívül, hanem teljesen benne élnek, egész szellemi berendezésük annak légköréből fakad és táplálkozik. Ezért már életükben kijut nekik a siker és elismerés — hisz szívesen tapsolunk annak, aki úgy érez, gondolkodik és beszél, mint mi, akivel közösek céljaink és eszményeink, örömünk és bánatunk. Ám az idő halad, más világ támad, új nemzedék jó, mely már idegenül áll az azelőtt korszerű, s épe ezért népszerű alkotásokkal szemben.

De a letűnt korszakok bűvára, aki elmúlt idők szellemébe igyekszik behatolni, szívesen fog éppen övelük foglalkozni. Műveik segítségével hamarabb fogja fellebbenteni a fátylat a Mult titokzatos arcáról, mint ha kérdéseivel a legnagyobbak sokszor elszigetelt, magányos csücsként kiemelkedő művészetéhez fordul. Különösen ma, amikor az irodalomtörténeti kutatás egyik ága mindinkább szellemtörténeti irányba hajlik el, hálás feladatnak bizonyul azok szellemi hagyatékát tenni kutatásaink tárgyává, kik műveikben híven tükrözik a kort, melynek — mint mondani szokás — minden ízükben „gyermekei” voltak.

Elsősorban ebből a szempontból érdemelnek figyelmet Werner Gyula, a kilencvenes évek közismert, tevékeny regényírójának alkotásai is. Átlagon felülemelkedő munkássága önmagában is érték — ha nem is pillére, de egyik köve irodalmunk épületének. Az a körülmény, hogy művei révén bepillantást nyerhetünk egy olyan kor uralkodó, kivált politikai irányú eszmevilágába, amely csak most kezd lassanként szemünk előtt kibontakozni, kétszeresen érdekes feladattá avatja a műveivel való behatóbb foglalkozást.

1.

Werner Gyula írói pályafutását 1893-tól számíthatjuk: ebben az esztendőben jelent meg első regénye, az *Anteusz* — előzőleg már közölte folytatásokban a Budapesti Hirlap. Harminc-egy éves volt már ekkor az író (szül. 1862. Ónodon, Borsod. vár-megyében); komoly, megállapodott ember, túl a forrongás és hevület korszakán, s ez munkáján is meglátszik. Nyoma sincs benne a tapogatódzásnak, a félénk kísérletezésnek. Már ez az első komolyan számbavehető műve is mint kész regényíró állítja elének, kiegyensúlyozott írói értékekkel, olyanokkal, melyek élete végéig jellemzőek maradtak művészetére.¹

Mert azért ő sem pattant ki Minerva módjára készen Jupiter fejéből; ő sem lett máról holnapra író. Még Egerben, ahol diákéveit töltötte, megismerkedett a cisztercita atyák, különösen pedig Szvorényi József útmutatása mellett a költészet rejtelveivel, s első szárnypróbálkozásairól az önképző-köri jegyzőkönyvek tanuskodnak. Nyolcadikos gimnazista korában dicséretet nyert a Kisfaludy-Társaság egyik pályázatán. Mint jogakadémiai hallgató már a nyilvánosság elé is merész-kedik, egyelőre csak Egri Gyula álnéven. Így jelenik meg 1884-ben *Az ő regénye* c. verses műve, így évszám nélkül két elbeszélése: *Julia szerelme* és *Zizifusz*. (Igy!) 1889-ben újabb munkát ad ki, most már saját neve alatt: Dóczi Lajos *Csók-jának* félreismerhetetlen hatása alatt készült verses vígjátékot *Farsang Weimarban* cím alatt, s vele egy kötetben vagy egy tucatnyi szerelmes verset.

Műló kisvárosi sikerek ezek; Werner írói portrait-jának megrajzolásánál bátran mellőzhetők. Legfeljebb a túlbuzgó pszichológiai boncolásnak nyujtanának anyagot annak kimutatá-sára, mennyiben találhatók meg ezekben a bátortalan és jelenték-telen próbálgatásokban a későbbi igazi értékek csirái. Ámbár ez a feladat sem kecsegtet valami nagy reménnyel; Werner annyira vérbeli regényíró volt, hogy minden egyéb műfajban tett kísérlete mintegy kívül áll alkotó egyénisége határain. Ezt ő maga is tudta és érezte, s az *Anteusz* után úgyszólván egészen az elbeszélő műfajnak szentelte erejét. Csintalan koboldként ugyan időnként vele is incselkedett Thália, s ő, mi tagadás, nem volt elég erős, hogy ellenállott volna a ki-sértésnek; megkívánta a színpadi dicsőség mámorát is. De mennyire jellemző! Ekkor is regényeinek drámai átdolgo-

¹ Másképp látja Lázár Béla *A tegnap, a ma és a holnap* c. tanul-mányában. (2. sorozat. 1900. 182—189. l.) Szerinte Werner pályafutásának első állomása az *Olga*, s innét fejlődik «egy csomó kísérlet után (*Anteusz*, *Andrásfalvy de Andrásfalva*) végre tisztultabb felfogáshoz.» Ezt a *Meg-virrad még valaha* képviseli. Lázárnak ezt a nézetét azért sem tartom el-fogadhatónak, mert már a kiindulópontja, Werner munkáinak időrendi egymás-utánja is téves. Az *Olga* a 90-es évek közepén keletkezett.

zásával ostromolta az ingatak múzsa, s a még ingatagabb közönség kegyét. Hasztalan. Az *Anteusz* c. drámáját ugyan előadta 1904-ben a Nemzeti Színház, de a várt siker elmaradt. A kritika egyhangúlag megállapotta, hogy amilyen jeles alkotás az *Anteusz* mint regény, olyan gyöngé drámának. A közönség részéről jövő tetszésnyilvánítások is inkább a szereplőknek szóltak, így elsősorban Gál Gyulának, ki Ferrari herceg szerepében nyújtott mesteri alakítást. Nem is adták a darabot többször, mint négyszer. Igaz, rosszkor is került színre — egy héttel később új csillag tűnt fel a magyar drámairodalom egén, mely az *Anteusznál* külön darabokat is homályba borított: a *Bizánc*. Werner azonban nem vesztette el kedvét. A Magyar Nemzet 1904 április 3.-i száma *Régi láng* címen részletet közöl Werner «most készülő legújabb színdarabjából» — ez a *Megvirrad még valaha* színpadi átdolgozása lett volna, de csak töredék maradt. S kéziratban maradt ránk a *Forgách Simon* dramatizált változata, a *Rab Simon*.

Nem, a sokoldalúság nem volt írónknak erénye. Tehetsége pusztán a regényhez volt — de itt azután mélyről buzgott forrása. Ez már írói pályájának külső képén is meglátszik: regényei sűrű egymásutánban láttak napvilágot. Első művét az *Andrásfalvy de Andrásfalva* követte 1894-ben. A következő esztendőben a *Nyárutó* jelenik meg; 1896-ban egy kötetnyi elbeszélésen kívül a *Megvirrad még valaha*, s 1898-ban ennek folytatása, *Kendi Imre házassága*. 1899-ből való az *Olga*. Két évre rá *A hunok harcát* adja ki. Most ismét két esztendei szünet következik; ekkor, 1903-ban jelenik meg *A beszercei diákok*. *Forgách Simon* című regényén ugyan az 1908-as évszám olvasható, de már a megelőző évben elhagyta a nyomdát. Utolsó regényét, *A pipacsszínű dolmányt* 1926-ban, tehát majd húsz évi pihenés után, fejezte be.¹

Kisebb cikkei, versek a *Fővárosi Lapokban*, később a *Magyar Nemzetben* láttak napvilágot. Nem jelent meg nyomtatásban *Tamási Pál* (eredetileg *Tavasztól-őszig*) c. verses regénye; Szász Károly olvasott fel belőle részleteket a Kisfaludy-Társaság 1926 november 3.-án tartott ülésén.

Bárkinék becsületére válnék ez a tevékenység — Werner-nél kétszeres jelentősége van. Ő elsősorban politikus volt,

¹ Szinnyei *Magyar írók élete és munkái* XIV. köt. 1525. hasábján Werner Gyulánál még a következő adat olvasható: «... 13. Doktor Apáczai. Regény, u. o. 1899. (Ism. Polit. Hetiszemle 12. P. Napló 75. Uj Idők 9. sz.)...» Werner soha ilyen című regényt nem írt. Császár Elemér ismertette ezen az álnéven *Kendi Imre házasságát* a Politikai Hetiszemle idézett számában. S a többi ismertetés is mind ezt a regényt tárgyalja. Hasonló téves adatot tartalmaz a Benedek Marcell szerkesztésében megjelent *Irodalmi lexikon*. Az 1049. lapon Wernernek tulajdonított két «legújabb mű», *Fata Morgana* és *Szét-tört bilincsek* a Gartenlaube olvasóközönsége előtt jól ismert E. Werner álnév alatt író Elise Bürstenbindernek 90-es években megjelent regényei.

s a költészettel csak üres óráiban, szórakozás- és üdülés kedvéért foglalkozott. Még az egri jogakadémián folytatott tanulmányainak befejezése előtt, 1887-ben Hevesvármegye szolgálatába állott. De a bibliai mondás: *Nemo est propheta... rajta is beteljesedett.* Egyik szolgabírói választáson az ellenzék, úgy látszik kevés érzékkel bírván a szépirodalom iránt, kibuktatta.¹ Wernert ez a balsiker arra készítette, hogy — noha még abban az évben megszerezte az államtudományi doktorátust — ifjúkori emlékeinek búcsút mondva másutt próbáljon szerencsét. 1889-ben Beszterce-Naszód vármegyében meg is választották szolgabírónak. Ezt a cserét nem volt oka megbánni. Főispánja ugyanis, Bánffy Dezső, miniszterelnökké történt kinevezése után Wernert is magával vitte Budapestre és a sajtóosztályhoz osztotta be. 1896-ban képviselő lett: kerületet kapott, az alsó-fehér vármegyei Magyarigent. Most már teljesen benn volt a politikában. Mint a szabadelvű párt lelkes tagja, főmunkatársa lett a félhivatalos lapnak, a Jókai Móról és Beksics Gusztávtól szerkesztett Magyar Nemzetnek. Mandátumát az 1906-i választásokig, tehát pártjának végleges bomlásáig megtartotta. A koalíció alatt felhagyott az aktív politizálással, s egész erejét birtokának vezetésére fordította. 1910-ben azonban ismét mandátumot vállalt; Lukács László lemondása következtében megürült körmöcbányai kerületben választották meg munkapárti programmal. Ezt a megbízatást egészen az összeomlásig viselte; azontúl teljesen visszavonult a közéleti szerepléstől.

Sokoldalú elfoglaltsága azonban nem ártott tehetségének. Sőt, amint később látni fogjuk, költészetének egyik főforrásává vált.

Másrészt azonban anyagi függetlensége nem volt mindig javára. Irodalomtörténetünk egyik kiváló munkásának szellemes aperçuje szerint Werner sokkal jobbmódú volt, semhogy egészen elsőrangút tudott volna alkotni. A kritika így is kedvezően fogadta regényeit, s művei a közönség körében nagy kedveltségnek örvendtek. A *Megvirrad még valaha* c. regényét az Akadémia az 1899-i Péczely-díjjal tüntette ki: sőt lengyelre is lefordították. Az 1926-ik év nyarán a Kisfaludy-Társaságban mozgalom indult meg, hogy a tagok sorába válasszák, de ennek az évnek október 29-én bekövetkezett halála megghiúsította, hogy a kitüntetésnek részesévé lehessen.

¹ Eger később hálásan emlékezett meg nagynevű neveltjéről, aki a maga részéről ugyancsak fenntartotta azokat a kapcsolatokat, melyek őt a városhoz fűzték. Az egri Gárdonyi Géza Társaság tiszteleti taggá választotta s 1927. december 4-i diszgyűlését emlékének szentelte. Ez alkalomból *Werner Gyula emlékének ünneplése* címen kis füzet jelent meg. Tartalmából Breznay Imre: *Werner Gyula mint író* c. cikket kell kiemelni; számos életrajzi adatát használtam fel.

2.

Dilthey óta a művészi alkotás psychogenetikai folyamatainak központjában az élmény fogalma áll. Mi volt az az élmény, mely Werner Gyulát íróvá avatta? Két szóval megfelelhetünk: a magyar mult. Werner szinte kirekesztően a történeti regényt művelte. Ha nem tekintünk munkái megjelentésének időpontjára, úgy azok tárgyak szerint egy nagy történeti regényciklussá rendeződnek. Werner nemzetünk utolsó két századának majd minden jelentősebb mozzanatát feldolgozta.

A *besztercei diákok*, amint azt mindjárt az alcímből is megtudhatjuk, Básta korabeli regény. Főszereplői Hofgräf Pál és Amend Márton, két besztercei szász diák. Együtt nőttek fel, együtt tanultak német egyetemeken, együtt utazták be a protestáns Európát, hogy külföldön szerzett ismereteiket szülővárosuk szolgálatába állítsák. De a két jóbarát itthon halálos ellenséggé lesz; áthidalhatatlan válaszfalat emel közibük a szerelem és politika. Hofgräf magyarbarát, Amend magyarellenes politikát követ. Amaz inkább a törökhöz, ez a némethez húz. Azonkívül Amend gonoszlelkű, démoni jellemű fickó: nem átal fajának legnagyobb ellenségével, a vérszopó Bástával szövetekezni, csak hogy övé legyen a polgármesteri süveg, s ezzel együtt a szép és gazdag Seivert Frida keze is. De a jó beszterceiek még idejében észbekapnak, Amend minden cselvetése meghiúsul, s Hofgräfet választják meg polgármesternek; halából, hogy olyan vitézül megvédelmezte a várost a kegyetlen ellenség támadásai elől. Persze Frida is az övé lesz, míg Amend kínos halállal pusztul el Básta feldühödött hajdúinak kezében.

Forgách Simon a Rákóczi felkelés hírhedt generálisának regényes pályafutását tárgyalja. A gróf kora legképzettebb hadvezéreinek egyike, művelt világfi, daliás katona. Az udvar kegyeltje, a trónörökös gyermekkori játszótársa, barátja és bizalmasa. S ez lesz a veszte. Mert mikor szíve a felkelő kurocokhoz húzza, s közójük áll, ezek gyanakvó szemmel nézik, s kétszínűséggel, ámulással vádolják, pedig a fejedelemnek nincs Forgáchnál hűségesebb embere. Fogságba vetik, ürügyül adva, hogy megszegte az írott parancsot, és saját kénye-kedve szerint vezette hadait — valójában, mert félnek, hogy megakadályozza az ónódi gyűlés Rákóczi céljainak megfelelő kimenetelét. Négy esztendeig raboskodik, hol Krasznahorkán, hol Munkácson. Elég idő ahhoz, hogy kijárja a jellemképzés magas iskoláját. Az egykor dölyfös, hiú, hirtelenharagú főúrból, Bécs legveszedelmesebb nőhódítójából magabaszállt, békétűrő, lelkiileg megtisztult ember — Forgách Simonból Rab Simon lesz. Mikor Rákóczi csillaga lehanyatlik, s kiszabadul, már hiában csalogatják vissza Bécsbe; a megalázások ellenére is bujdosó feje-

delméhez csatlakozik s Rodostóba is elkíséri. Ragyogó multjából, hatalmas vagyonából csak a kis bécsi polgárlány, Consbruch Klára szerelme maradt meg. A «süsses Mädchen» típusának ez a XVIII. századbéli előfutárja osztja meg vele a száműzés keserű kenyerét.

De Werner képzeletét még jobban izgatták a XIX. század eseményei. A *hunok harca* Ferenc császár uralkodásának korszakát varázsolja elénk. 1815-öt írunk. Európa központja most Bécs, az örökifjú császárváros. A Práterben fényes felvonulást rendez a főúri világ; egymást érik a szebbnél szebb fogatok, hintók, s a karcsú telivér paripákon lovagló aranyifjúság szívének ugyancsak helyén kell lenni, hogy el ne szédüljön ebben az aranyos forgatagban, ahol — úgy látszik — a világ legszebb hölgyei adtak egymásnak találkozót. A polgárok ámulva nézik ezt a ragyogást, ezt a pompát, s megfeledkeznek, hogy mindez az ő zsebükből telik. S ha feleszmélnének is, Szedlniczky, a rendőrminiszter vigyáz, hogy sötét gondolataikkal meg ne zavarják a nagy urak mulatozásait. Schönbrunn nyírott fái és bokrai közt, tündérszép asszonyok társaságában, zene, tánc, pezsgő mellett dől el országok jövője. Itt szövi pókhálónál is finomabb terveit az európai koncert karnagya, a szép ember, a diplomácia Cagliostroja, ki feledésbe, gondatlanságba tudja ringatni egész Bécset, egész Európát: Metternich Kelemen herceg. Liliomtejből fürdik mindennap, hogy megőrizze bőrének üdeségét, s politikai sikereit a szalónokban és boudirokban elért diadalainak köszönheti. Rózsás körmű ujjának egyetlen intésére népek buknak a semmibe, s országok keletkeznek a semmiből. S míg a külföldi diplomaták Elssler Fanny lábánál hevernek, vagy Gentz szellemességein mulatnak, ő kényére-kedvére intézheti a Szent Szövetség ügyeit.

Ebbe a környezetbe kerül Szirmai Adám. A baranya-megyei jurátus fényes karriert fut meg; becsületessége, őszintesége, törhetetlen hazaszeretete annyira megnyeri az uralkodó tetszését, hogy bizalmas tanácsosává teszi. Királyi kancellár lesz, s grófi méltóságra emelkedik. Fényes állásában is derekasan megállja helyét, de Metternich-hel ő sem tud megbírkózni, elnyomott hazája sorsán alig tud segíteni. S itthon is elgáncsolják. Meg sem értik, vagy ami még rosszabb, félreértik. Megindítják ellene a «hunok harcát», a testvérgyűlölet, a pártoskodás ádáz küzdelmét. Pető Pál vezeti ezt a hadjáratot, Szirmai régi ellensége és irigye, vetélytársa nemcsak a megyei földasztalnál, hanem a szerelemben is.

Szirmai beléun a meddő küzdelembe. Lemond állásáról s hazamegy a földet túrni. Vigasztalást a családi életben talál. Mert időközben Petőt elvitte a kolera — nem kár érte, rossz ember volt — s felesége, Beáta most már szabad. Beáta Szirmai első és utolsó szerelme — hű maradt hozzá a könnyű

erkölcsű császárváros minden csábitása közt. S az asszony is érintetlenül őrizte meg szíve mélyén vonzalmát az ő kedves «Ádija» iránt.

Ami nem sikerült Szirmai Ádámnak, az sikerült Gyulafy Istvánnak, *A pipacsszínű dolmány* főhősének. A sors őt is a Burgba sodorja; nem mint politikust ugyan, csak mint testőrt. Az események kialakulásában azonban így is jelentős része van. A csöndes, visszavonuló, zárkózott természetű magyar fiú üres óráiban költészettel foglalkozik, akárcsak nagynevű testör-elődei: Bárótzai, Bessenyei, Kisfaludy. Drámát ír: *Az udvaronc* címmel, s benne a bécsi udvar romlottságát, a politikai és társadalmi élet visszasságait pelengérezi ki. A cselekvény ugyan Róma klasszikus világában játszódik, de célzatosságát mégis mindenki eléri, s amikor az egyik külvárosi színházban elő is adják, a darab hatása alatt fellelkesült tömeg halált kiált Metternich fejére. S megindul a bécsi forradalmi szervezkedés. Az utca népének munkáját hathatósan támogatja az udvari párt, élén Zsófia főhercegasszonnyal. Fiát, a fiatal József Ferencet akarja trónra juttatni. Metternichet és rendszerét elsöpri a párisi forradalom szele. A márciusi események Gyulafyt is magukkal ragadják. Uralkodó és nemzet közt kell választani, s ő habozás nélkül felcseréli cifra, pipacsszínű dolmányát a kávébarna honvédatillával. Görgey segédtisztje lesz, s vitézül végigküzd a szabadságharcot. Súlyosan meg is sebesül; élete komoly veszedelemben forog, de az ifjú szervezet győzedelmeskedik a kóron, s Gyulafy felgyógyul. Nem is csoda, mikor olyan gyengéd kezek ápolják, mikor olyan hű szív őrködik betegségja felett, mint Cibbini grófnőé, aki az ő kedvéért ott hagyta a császári udvart, hol első palotahölgy volt. Világos után Gyulafynak is menekülni kell a vérengző hatalom bosszúja elől, de pár év múlva amnesztiát kap, s oltárhoz vezetheti közben teljesen magyarra lett szépséges menyasszonyát — ugyanazon a napon, mikor az ifjú császár bajor Erzsébettal tartja esküvőjét. S miként derék hősünk életében új korszak, a boldogság korszaka kezdődik, úgy tűnik fel a magyar nemzet egén is a jobb jövőt hirdető hajnal derengése.

A pipacsszínű dolmány a 48-as eseményeket bécsi távlatból rajzolja; *Megvirrad még valaha* azt beszéli el, milyen fordulatot vettek az események itthon. Amabban csak hallunk a nemzeti-ségek fellázadásáról, itt szemünk előtt játszódnak le a szörnyű és véres jelenetek. A császári kormánytól felbujtatott oláh hordák rabolva és gyilkolva előzőnlik a védtelen Erdélyt. Élükön Fabius Cunctatorral és Julius Caesarral, a pápa fiából, s a nagyenyedi kollégium bukott diákjából, római hadvezérré előlépett lelketlen nemzetiségi izgatókkal, a balázsfalvi gyűlés megbizottaival. A felkelés véres hullámai elborítják az ősi Kendi birtokot is, s romlásba döntik a családot. Még jó az

őreg Kendinek: az izgalmas események híre sirba vitte, s így legalább nem látja családjá és birtoka pusztulását. A nagyasszony egy kasznárlakban húzza meg magát — mindössze ennyije maradt a hatalmas vagyonból; a többire a 'hódítók' tették rá kezüket. Szegényesen és elhagyottan éldegél itt leányával, Margittal. De a fizikai szükségénél még bántóbbak lelki gyötrelmei. Vajon mi történt fiaival, Imrével és Sándorral, él-e még Szöllösi, Margit jegyese? Bizony a szabadságharc bukása után kénytelenek külföldön bujdosni. S nekik még csak panaszra sem lehet okuk, mert legalább életüket megmentették. Tamásit azonban, Kendiné fogadott leányának, Ágnesnek férjét kivégezték Aradon. Egyedül a negyedik Kendi gyermeknek, Geraldine-nak kegyelmezett a sors. Férje 'gutgesinnt' politikus, osztrákérmelmű diplomata. S Bécsből írt levelei halvány reménysugárt küldenek az itthon szenvedőknek: a császár fiatal ember, nem rossz lélek, tanácsadói kényszerítették rá a vérengzésre, a megtorlásra. De még minden jóra fordul, a sebek lassanként behegednek, a menekülők visszatérhetnek, az oláhok is kitakarodnak, kiki megkapja a maga párját, Ágnes is beletörődik a változhatatlanba... sőt mintha szívében már is új szerelem ébredne egykori udvarlója, Imre iránt. Ő ugyan most még Amerikában eszi az emigránsok száraz kenyérét, de — megvirrad még valaha!

... Megvirrad még valaha, igen, de addig sok kínos esztendőtt kell a magyar nemzetnek elszenvedni. Ennek a korszaknak, a Bach-korszaknak adja mesteri képét Werner két legjobb regében, az *Anteuszban* és *Andrásfalvy de Andrásfalvában*.

Az *Anteusz* főhőse Szentgyedy Gábor. Minthogy nem olyan filozófus jellem, mint Garanvölgyi Ádám, borba, kártyába öli hazafiúi bánatát, mint többi honfitársa, kiknek nem kellett külföldre szökni, s megmenekültek Kufstein és a Spielberg borzalmaitól. Anyja, hogy felrázza ebből a tespedésből, rábeszéli, álljon be az osztrák hadseregbe. Nemsokára úgysis háború lesz, már nagyon mozgolódik a talián — fiának a csatamezőn a helye, hol hirt, dicsőséget szerezhet magának; ki tudja, még tábornok is lehet belőle! A szép reménységek bizony füstbe mentek — sőt majd hogy balul nem ütött ki a dolog. Mert Gábor barátunk mindjárt az első ütközetben kitézte a fehér zászlót és csapatával együtt át akart pártolni az ellenséghez. Persze asszony volt a dologban, valami tüzesszemű olasz grófné, ki nagyon is meggyőzte hőünket az Unita Italia szükségességéről... Szerencsére nem lesz nagyobb baj belőle; maga a császár kél Szentgyedy védelmére. Nem mintha helyeselné ezt a ballépést, hanem mert ügyes politikus; tudja, hogy a nyakas és rebellis magyarokat megtörni nem lehet, de jó szóval mindenre kaphatók. Valóban, az uralkodó kegye Szentgyedy-

ből lelkes császárpártit csinált. A háború után is megtalálja annak a módját, hogy dinasztia iránti hűségét kimutassa. Nemsokára már a Ballhausplatzon látjuk sűrögni-forogni. Mint-hogy azonban a diplomáciai pályához nemcsak ész, hanem pénz is kell, elveszi Silbermann Melaniet. Talán nem is volt ez tisztán érdekházasság — ámbár az öreg Silbermannak sok pénzében van nagyúri veje! Szerencse, hogy megint háború van kilátásban — (ezúttal a porossal) — s ahol háború van, ott hadseregszállítás is van! Az évek multával a mámor is elszállt, s most Szentegyedynak csak egy ambíciója van: a külpolitika. De ott is balszerencse üldözi. A porosz iskolamesterek megnyerik a hadjáratot, s a háborúspárthoz tartozó Szentegyedy beadhatja lemondását. Íme bevált Ferrari herceg jóslata, ki óva intette fiatal, tapasztalatlan társát a császári diplomácia útvesztőitől. De Szentegyedy könnyen válik Bécestől — időközben ugyanis feleségével szemben is vereséget szenvedett: az asszony megszökött valami csinos huszártiszttel. Szentegyedy visszatér Magyarországra, «mint a feldobott kő: a maga súlyánál fogva oda visszahull, ahonnan feldobták». Mint egykor Anteusz, ő is az édes anyaföldből merít új erőt; hazajön az ősi birtokra, s itthon, második felesége oldalán új életet kezd, új ember lesz belőle.

Andrásfalvy de Andrásfalva úgy viszonylik az *Anteusz*-hoz, mint a *Mequirrad még valaha A pipacsszínű dolmányhoz*. Szentegyedy külföldön, Olaszországban és Bécsben éli át a szabadságharc és kiegyezés közé eső korszakot; Andrásfalvy Attila itthon lesz tanúja a Bach-rendszer dicstelen uralmának és bukásának.

Még csak kis diák, de már is szemébe ötlenek bizonyos furcsaságok. Atyja és anyja példás családi életet élnek — mégis összezördülnek, házasságuk alatt talán először, mikor az uralkodó falujokon kíséretével átvonul. Édesanyja, csillagkeresztes hölgy, illő tisztelettel akarja fogadni császáriját; apja inkább önkezeléssel gyujtaná fel kuriáját, sem hogy a fekete-sárga lobogót ki engedné tűzni. Mikor Attilát a városba viszik, a kollégiumba, nem ülnek fel a delizsáncra, noha az gyorsabb, kényelmesebb, mint a parasztszekér — mert kétfejű sas van az oldalára pingálva! Mit jelent vajon az a két, eléggé diszharmonikus szín, mit az a mesebeli madár, hogy miatta felborul a családi béke, miatta lemondunk az élet apró kényelmeiről? S mért kellett szeretett történelemtanárjuknak, Szabó főtisztelendő úrnak, katedráját elhagyni, mert másképp beszélt 48-ról és Világosról, mint ahogy azt a németnyelvű tankönyvben előírták? S miért kergették meg a vasas németek, miért zárták börtönbe azt a csapat lelkes kisdíákot, kik március 15-én kimentek a temetőbe, körülálltak egy névtelen honvédsírt, s elénekelték a *Szózatot*?

Amint látható, Andrásfalvy Attila már kora ifjuságától fogva nyitott szemmel járta az élet iskoláját. Nem is maradt el az eredmény. Mire felnőtt és megszerezte az ügyvédi oklevelet, hazament falujába «az idegen elnyomás és idegen törvények alatt szenvedő népét oltalmazni». Anyja eleinte nem jó szemmel nézi fia buzgólkodását. Elég nehezen egyezett bele, hogy Eliz leánya Péter Ottóhoz menjen feleségül. Nem mintha nem becsülte volna ő is ezt a kiváló képességű, ragyogó jellemű fiatalembert, Attila legjobb barátját, hanem mert polgári származású volt. S benne még mindig éltek az avult arisztokratikus felfogások. S íme, most Attila is beáll prókátornak, a föld egyszerű népének ügyes-bajos dolgaival vesződik — pénzért! Ó, Andrásfalvy de Andrásfalva, ősei jobbágyainak ügyét szolgálja! S micsoda ügyek! Nem átallja a falu népét uralkodója, császára ellen izgatni, a bécsi kormány elleni harcra buzdítani! S tetejébe még ő is polgárleány képét hordja szívébe zárva, s eltökélt szándéka a viszonyok jobbrafordultával feleségül venni. Mindmegannyi tördöfés az anyai szívnek, a volt udvari dámának, a csillagkeresztes hölgynek — mint a muzulmán Mekka, úgy élt ő egész lelki valójával Bécs felé fordulva; onnét várt minden szépet és jót. Ambár lassanként ő is kénytelen belátni, hogy a császárvárosban ostobán, nagyon ostobán intézik a haza sorsát. Ahelyett, hogy egyes politikával igyekeznének a magyarok rokonszenvét megnyerni, kormánybiztost, fináncot, zsandárt, spiclit küldenek a nyakára, s ettől még csak fokozódik az elkeseredés és ellenállás. Íme elvakultságukban odáig mennek, hogy a cabinet-noirban felbontott levelek alapján egy szép napon Attilát is bebörtönözik, mint az emigránsokkal levelezésben álló gyanús rebellist. S hasztalan Andrásfalvyné minden rimázkodása, minden összeköttetése, fényes udvari multja; fia továbbra is Bach kosztosa marad, mert nem akart Bach-huszár lenni.

S az anyai szeretet erősebbnek bizonyul a dinasztikus hűségénél. Az osztrák kormány rövidlátása Andrásfalvynéből apránként jó magyar asszonyt csinál. Ebben az átalakulásban hathatósan segítkezik Attila titkos menyasszonya, Katinka is. Míg jegyese börtönben ül, hűségesen gondját viseli az öreg-asszonynak s a közben özvegyé lett Eliznek. S a két érzelmenek, a családi szeretetnek s a hazaszeretetnek nem kell sokáig tusakodniok: Königrätz óta mintha enyhébb szellők fujdogálnának a Lajtán túlról. Attila is kiszabadul, pirkad már a magyar ég alján... S Andrásfalvy de Andrásfalva bizodalommal tekintet a jövőbe.

Király és nemzet kibékült; az újjáépítés, a haladás évei következtek. A kiegyezés felszabadította az eddig lekötött energiákat, s most mindenki vállvetve dolgozik a haza javán. Mindenki élvezi a béke áldását — talán egyedül csak a regény-

hősök sínylik meg ezt az általános nyugalmat és jólétet. Íme itt van Kendi Imre, főhőse a *Kendi Imre házassága* c. regénynek, unokaöccse annak a Kendi Imrének, kivel a *Megvirrad még valaha* c. munkában ismerkedtünk meg. Ő is derék legény, de a szép romantikus időknek már vége. Legfeljebb egy kis boszniai csetepaté akad — ámbár a magláji kelepce majd hogy ránézve is végzetes kimenetelűvé nem vált. Szerencsére akadnak még rajongó lelkületű török leányok, kik a bajba jutott csinos huszárönkénteseket kimentik a veszedelemből. Így minden baj nélkül haza kerül, hol azután már csak a zöld asztal mellett nyílik alkalom virtuskodni. Nagybátyja, az 'igazi' Kendi Imre közben megtért Amerikából, s minthogy minden változik, még a politikai meggyőződés is, most a szabadelvű párt kimagasló alakja, a 'generális' kedveltje. El is látja unokaöccsét hasznos politikai tanácsokkal; de ezen keveset fog a sok honatyai bölcsesség. (A tanítás magja az, hogy aki nálunk vinni akarja valamire, jól kell értenie a — tarokkhoz!) Inkább hazamegy szép ifjú felesége mellé, s céltudatos, kitartó gazdálkodással igyekszik nemzetének hasznos tagjává válni.

Werner Gyula írt még két olyan regényt, amelyek tárgyukat nem a történelemből merítik; ezek a *Nyárutó* és *Olga*. Műfajuk nehezen határozható meg. Nem társadalmi és nem analitikus regények — valójában nem is regények, csak hosszabb elbeszélések, 'beszélyek', ahogy a maguk korában ezeket a gomba módjára elszaporodott alkotásokat nevezték. Kettőjük közül kétségtelenül az első az értékesebb. Nyárády Istvánnak, a 'negyven éves férfinak' házasságát, s ezzel kapcsolatosan politikai pályafutását beszéli el. Zavaros, kusza történet. Szó esik benne politikáról, zsidókérdésről, kései: 'nyárutói' szerelemről, a nélkül, hogy akár az egyik, akár a másik probléma igazán elmélyülne. Az *Olgában* már ilyesmiről sincs szó. Pusztán romantikus szerelmi história, híjával minden lélektani valószínűségnek. Főhőse László Pál. Első, szerencsétlenül végződő házassága után gyámleányát, Olgát megmenti a lelketlen hozományvadász hálójától — hogy azután szerencsésen túl esve a szerelem és becsületérzés közt támadó sablonos konfliktuson, a maga karján vezesse be védettjét a házasság révébe. Werner ezzel a két alkotásával csak újabb tanujelét adta, mennyire ingoványos, hajlamaitól teljesen idegen talajon mozog, mihelyt elhagyja a történelmi regény területét.

3.

Taine miliő-elméletét az utóbbi időben, különösen a német esztétika részéről sok támadás érte. Aki a francia tudós védelmére óhajt kelni, csak Werner Gyula regényeit vegye elő. Ő hosszú időn keresztül országgyűlési képviselő, jó gazda-

ember és szerető családapa volt. Ennek megfelelően a politika, az anyaföld rajongó szeretete s a családi érzés az a hármasszög, melynek jegyében regényeit megalkotta.

Werner már mint pályakezdő fiatalember először a vármegyei, majd az országos politikai élet forgatagába került. Nem tartozott a parlament kimagasló alakjai közé. Nem volt ragyogó szónok, mélyenjáró közjogi elme, tanult nemzetgazdász; nem áhítozott olcsó népszerűség vagy miniszteri bársonyszék után. Mindig kormánypárti elveket vallott, s már ezért is kevesebb alkalma nyílt képességei csillogtatására, mint az ellenzék nagyhangú demagógjainak. Viszont különb egyéniség volt a husosfazekak körül meghúzóódó mamelukoknál. Tartalmas képviselőházi beszédeivel osztatlan sikert aratott, s mint vezércikkíró közel egy évtizeden át élénk publicisztikai tevékenységet fejtett ki.

Werner a szabadelvű párt tagja volt; azé a párté, mely Deák táborának egyenes folytatásaként a kiegyezés alapján állott, s legfőbb feladata az 1867: XII. t.-c. megvédése lett volna. De mikor Werner a kilencvenes évek közepén mandátumot nyert, a bomlás jelei már itt is, ott is felütöttek fejüket. A politikai belátás ugyan Deák és Andrássy művének fenntartását kívánta, de a nemzetnek érzelmeiktől vezetett, sőt szenvedélyektől felkorbácsolt többsége mind hangosabban és nyíltabban annak revíziója, a 'dualizmus fejlesztése' mellett foglalt állást. 67 már üres formává lett; a lényeg elsikkadt az elkeseredett közjogi küzdelmekben, s a lelkek mélyén ott izzott 48. A helyzet Ausztriával, sőt hallgatagon az uralkodóval is kiélesedett, s a szabadelvű párt, melyből mind tömegesebben pártoltak át az ellenzékhez, belső ellentmondásba keveredett.¹

Werner mindvégig kitartott Deák politikája mellett, s a pártnak 1906-ban bekövetkezett feloszlásáig tagja maradt. Nem táplált hamis illúziókat, nyugodt és józan gondolkodása megóvta a szélsőségektől, túlzásoktól. De a közhangulat alól ő sem tudta magát kivonni. A közjogi ellentét körül kifejlődött ádáz küzdelem túlfűtött légkörében az ő egyénisége is marcangoló kételyek áldozatává lett. S ennek bélyegét regényei is magukon viselik.

Werner ugyan nem írt irányregényeket, tollát nem állította kicsinyes pártérdekek szolgálatába, művészetét nem használta fel politikai meggyőződésének propagálására — de viszont művei már tárgyuknál fogva is bőséges alkalmat szolgáltatnak, hogy a művész mellett szóhoz jusson a politikus is. Werner elvégre is nem a történeti távlat hívös magaslatáról szemlélő és ítélkező tudós, hanem regényíró, nem íróasztala mellé félrevonult régiségbúvár, hanem a napi politika izzó atmoszférájá-

¹ V. ö. Szekfű Gyula: *Három nemzedék*. 2. kiad. 1922. 377 s k. l.

ban élő férfiú volt — személyesen is tevékeny részese a kormányzati élet lüktető szervezetének. A költő, ha idegen nemzetek, tőlünk távoleső országok kétezer év előtti históriáját dolgozza fel, kénytelen állást foglalni, mert nem csak elméjével, hanem szívével, s főkép ezzel ír. Hát még ha a legfrissebb mult ihleti, az, amely valójában még csak nem is mult, hanem a jelen egy korábbi mozzanata, még most is élő, s fájdalmasan élő valóság!

Mert az ellentét Ausztriával, akár megokoltan, akár ok nélkül — tagadhatatlan tény volt. Nemcsak a pillanatnyilag adott politikai helyzet tömörítette a magyarság nagy részét Ausztriával ellentétes táborba — hiszen az osztrákokkal négyszázéves multa visszatekintő kapcsolatunk a két nemzet örök ellenségeskedéséről tanúskodott. Ezt Werner mint történeti regényíró a legjobban ismerte. Ott volt Erdély örökös haláltáncával Bécs és Sztambul közt (*A beszercei diákok*), ott volt a Rákóczi felkelés (*Forgách Simon*), s ott volt 1848/49. (*Megvirrad még valaha.*) S ha nem a fegyver erejével, akkor a talán még veszedelmesebb gazdaságpolitikával s egyéb diplomáciai sakkhúzással igyekezett Ausztria hazánk függetlenségét megtörni. Ott van Metternich (*A hunok harca*, *A pipacs színű dolmány*), ott van Bach (*Anteusz*, *Andrásfalvy de Andrásfalva*) politikai hadjárata Magyarország ellen. Ilyen mult után vajon nincs-e jogos aggodalomra okunk a jövőt illetőleg?

Viszont a kiegyezésre tagadhatatlanul szükségünk volt. A nemzet ereje kimerült az évszázados küzdelmekben. S a kibékülést az uralkodóval nemcsak a kényszerítő körülmények, a józan belátás, a változhatatlan sorsban való megnyugvás diktálta. A magyar nemzet mindig loyális volt, s Werner regényalakjai is azok. Hisz a fejedelem személye közjogilag szent és sérthetetlen, emberileg tiszteletre- sőt szeretetreméltó. I. József igaz barátja Forgách Simonnak — szinte testvéri vonzalommal viseltetik irányában. Ferenc császár mint édes gyermekével bánik Szirmaival; Gyulafynak Ferdinánd, Szentegyedynék Ferenc József őszinte jóakarója. Az elnyomás, a jogtiprás, a véres megtorlás nem személyes művük, hanem gonosz tanácsadók lelkiismeretét terheli. A titkos udvari párt, a Básták és Heisterek, Metternichek és Bachok vernek éket a fejedelem atyai szíve és a nemzet közé. Szinte tragikus módon ütközik össze Werner hőseinek lelkében a dinasztikus hűség a hazaszeretettel. Uralkodójuknak tett esküjüket kénytelenek megszegni, s hazájuk függetlensége érdekében fegyvert ragadni. S ha utólag békét is köt a nemzet a fejedelemmel, vajon tartós lesz-e, s nem bizonyul-e a jövőben is az osztrák császár erősebbnek a magyar királynál?

Íme, így tükröződik a századvégi politika hullámverése Werner regényeiben. A nélkül, hogy kiélezte volna az ellen-

téteket, mindegyik műve mélyén ott lappang a nemzet erejét sorvasztó probléma, az örökké izgató kérdés: hogyan rendezhető békés úton viszonyunk Ausztriával? És az ennél még kínzóbb kétség: lehetséges-e egyáltalán igazi, tartós kibékülés? Megférünk-e a monarchia népeivel egy akolban, egy pásztor vezetése alatt, a nélkül, hogy szerzett jogainkról le ne kellene mondanunk? És ha nem tudunk kiegyezni az osztrák sógorral, hogyan rendezzük be alkotmányos életünket?

Werner is, csak úgy mint sok derék kortársa, szinte vergődött a szöges kérdések súlya alatt. Lelkierejének minden megfeszítésével keresi a kivezető utat a dilemmából. S végül is arra a meggyőződésre jut, hogy a leghelyesebb politika — tartózkodni a politikától. Mintha csak Széchenyi szelleme ihlette volna, ő is úgy érzi, hogy, bármily fájó seb legyen is alkotmányunk testén, ez a kérdés pillanatnyilag meg nem oldható. A bukás csak egy úton-módon kerülhető el: ha felhagyva a nemzet energiáját könnyelműen elfecsérlő közjogi küzdelemmel, minden erőnket szellemi és anyagi erőnk emelésére fordítjuk. Szavak helyett tettekkel kell hazafiasságunkról tanúságot tenni. «Több gép legyen már valaha mozgásban, mint száj. Inkább gyárkérményekből gomolyogjon a füst s pattogjon a szikra, mint politikusok beszédéből. És legyen végre egyetlen varrótű készítése nagyobb dicsőség, mint milliónyi elmés túsúrás politikai ellenfelek vitáiban.»¹

Ezért kivétel nélkül, mindegyik regényhőse félreáll a hasztalan politikai csatározásokból, s hazamegy az ősi birtokra. Mert ez az egyetlen szilárd pont, melyre a nemzet építhet, ez az egyetlen lehetőség, mely kivezet az összeomlásból. Elvakult pártpolitika helyett kövessünk végre helyes birtokpolitikát. Nem hiában *Anteusz* már Werner első regényének a címe — nem csak Szentegedy Gábor, hanem a többiek is: Szirmai Ádám, Andrásfalvy Attila, a Kendiek, Gyulafy István mind a görög hitrege hősének modern magyar változatai. Akár katonák, akár diplomaták, akár ügyvédek, végül mégis csak visszatérnek a hazai talajra, az édes anyaföldre, haza mennek apjuktól örökölt nemesei kuriájukba szántani, vetni, aratni. Ha csalódtak az életben, ha embertársaik kijátszották őket, ha beléroppantak a meddő küzdelembe, a föld, az ezeréves rög nem csalja meg őket, ahhoz mindig bizalommal fordulhatnak, abból mindig új erőt meríthetnek. A rengő kalásztenger szebb látvány Bécs minden építészeti remekénél, az erdő titokzatos zúgása, a patak csobogása, a pacsirta éneke szebb zene, mint a legklasszikusabb beethoveni szimfónia. «Mikor én kidülök a sorból — mondja ifjabb Kendi Imrének édesapja — ott kell hagynod minden állást, bármily fényes legyen is, s túrnod

¹ *Nyárutó* 123 l.

kell a földet, mert a birtok az egyetlen biztos alapja a család befolyásának és gyermekeid jövőjének. Addig lehetsz nagy úr, főispán, miniszter vagy mit tudom én mi. Ha eljön az idő, ott kell hagynod mindent, nehogy az anyaföld, az ősi birtok, mint annyi másnál kiszaladjon a lábunk alól...»

Tipikusak Werner regényeinek befejezései: majd mindegyik a föld himnuszával végződik. A főhős különböző hányattatások után megtérve falusi otthonába, karján menyasszonyával bejárja birtokát. A leáldozó nap fénye beragyogja a hullámozó vetést, az asztagokba rakott termést. Az alkonyi csendben felzeng a hazatérő munkások éneke, s távolról idehallik a gulya kolompja. Édes illat leng a levegőben, a menyasszony vőlegénye vállára hajtja fejcskáját, s kettejük szívébe beköltözik a boldog nyugalom, a bizakodó reménység. S aki, mint Forgách Simon, nem mehet haza, legalább képzeletében éli át a gyönyörűséget, amint kedvesével bebarangolja a végtelen magyar rónát, hol pásztortűzek égnek, ménesek legelnek, s furulyaszó sirva-vigadó melódiáját viszi tova szárnyán az esti szellő.

Aki úgy ragaszkodik az otthonhoz, a birtokhoz, a földhöz, mint Werner hősei, az másképp el sem tudja képzelni életét, mint a családi tűzhely mellett, a szerető feleség oldalán, a kedves gyermekek körében.

A szerelem nekik sohasem probléma. Nagyon szerencsés véralkatúak: nem ismerik a szenvedély örvényeit, nem emésztik őket csalódás, nem bántja őket féltékenység. Életük a szerelem szempontjából szinte eseménytelen. Egyedüli céljuk a család-alapítás, s ezt minden különösebb érzelmi bonyodalom nélkül el is érik. Többnyire első szerelmüket, gyermekkori ideáljukat vezetik oltárhoz, s így minden regény házassággal, boldog házassággal végződik. Még akkor is, ha az elbeszélés folyamán gonosz intrika vagy szerencsétlen félreértés következtében az ügyesebb vetélytárs veszi nőül a szeretett leányt, írónk gondoskodik, hogy ez csak átmeneti állapot legyen. A felesleges férj valami véletlen következtében meghal: Tamási Györgyöt az osztrákok kivégzik Aradon, Pető Pál járványban pusztul el, s most már semmi akadálya sincs, hogy a gyászéy leteltével a két özvegy Kendi Imréné, illetőleg Szirmai Ádámné ne legyen. S ugyanígy történik fordítva is: Szentegedy Gábor és László Pál első házassága balul üt ki. De ez csak múló felhő boldogságuk egén; az első csalódásért bőven kárpótolja őket a második, az igazi, szerelmükhöz méltó feleség.

Azért nem kell azt gondolni, hogy Werner 'ifjusági' regényeket írt. Van műve, melyben egymást váltják a finom erotikával megrajzolt jelenetek. Nála is találkozunk merész képekkel, pajzán hasonlatokkal, realiztikus leírásokkal. Neki is vannak kacér és házasságtörő asszonyai, könnyelmű leányzói,

szélesap gavallérjai, gáláns öregurai — de ezek a háttérben maradnak. Bécs híres kurtizánjainak, a forróvérű olasz grófnéknak és Bosznia fátyol mögött is parázsló tekintetű háremhölgyeinek érzékesiklandozó szépsége csak egy pillanatra villan elénk, szerelmes susogásuk, buja kacagásuk csak egy percig cseng fülünkbe, hogy azután az ellentét erejénél fogva annál határozottabban emelkedjék ki a főhős és közvetlen környezetének nagy erkölcsi tisztasága.

Hogy mennyire becsülte Werner a családi élet szentségét, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az a nagy szerep, mely regényeiben a főhős édesanyjának jut osztályrészül. Nincs még egy újabb regényírónk, ki a magyar nagyasszonyok olyan színes és megkapó, annyi szeretettel és megértéssel rajzolt galériáját állítaná elénk, mint éppen ő. Szentegyedyné és Gyulafyné a férfiak dolgába, vármegye, ország sorsának intézésébe is erőlyesen beleszóló asszonyok típusa — szinte vetelednek fiaikkal politikai belátás és ügyesség tekintetében. Kendiné inkább a pedagógia iránt érdeklődik. Három vármegye árva leánygyermekait nevelteti saját költségén, személyes felügyelete alatt. Mikor pedig eladósorba kerülnek, tisztességgel kiházasítja őket, maga választván ki a megfelelő férjet kéri közül, kinek-kinek természete, hajlama szerint. A nagyenyedi kollégium lelkes pátrónája, személyesen is megjelenik az évzáró ünnepélyen, anyagilag és erkölcsileg támogatja az arra érdemes szegénysorsú tanulókat. Vállvetve buzgólkodik a tanári karral a nemzetnevelés nagy munkáján, önzetlen lelkesedéssel fáradozik, hogy az iskola és szülői ház viszonyát mind jobban elmélyítse. Szirmai Adám édesanyja nem politizál, anyagi körülményei nem engedik meg a nagyobbarányú jótékonyság gyakorlását, de azért nem kevésbbé jó anya ő is. Sőt talán éppen ő az igazi: könnyes szemmel aggódik fia sorsán, reszkető szívvel várja haza Bécsből, s megtért gyermekét, a királyi kancellárt, csak úgy becézgeti, mint hajdan, mikor még ölbevaló kis fiucska volt. Hofgräf Palit pedig úgy szereti édesanyja, hogy érte még becsületét, tisztos hírnevét is szívesen kockára teszi.

De meg is érdemlik hőseink ezt a nagy szeretetet; viszonzásul ők is tisztelettudó, hálás, gyengéd gyermekek maradnak még akkor is, mikor a szerencse magasra emeli, fényes kitüntetések osztályosává teszi őket. Nemcsak mindnyájunk közös édesanyja, a haza szent földje iránt ragaszkodnak szinte fanatikus rajongással, hanem kiki tulajdon, személyszerinti szülője iránt is. E két mélyen járó érzelem feltételezi, s kiegészíti egymást; harmadiknak a hitves iránti mélységes vonzalom csatlakozik hozzájuk s egyesül velük egy magasabbrendű etikai érzületté. «Minden ország támasza, talpköve a tiszta erkölcs» — ez Werner regényeinek láthatatlan betűkkel írt, de elevenen ható mottója.

4.

Dinasztia és nemzet, Ausztia és Magyarország évszázados, végzetes ellentéte: ez Werner regényeinek alapproblémája. S valamint a kérdés, a felelet is ugyanaz mindegyikben: meneküljünk a sivár politikai élet tikkasztó légköréből az édes anyaföldre, a boldog családi életbe! Ezért hasonlítanak a családásig egymáshoz regényeinek mesevázai. Vidéki, közép-nemesi családból származó úrifüű Bécsbe, a császár környezetébe kerül. Magasra ívelő pályáján azonban hivatalbeli kötelességérzete ellentétbe kerül hazafias meggyőződésével. Választania kell trón és haza közt, s ő ez utóbbi mellett dönt. Állásáról leköszön, visszavonul falusi magányába, s életét családjának és gazdaságának szenteli. Ez Szentegedy, ez Szirmai, ez a többi hős története dióhéjban. Werner regényei úgy viszonylanak egymáshoz, mint ugyanazon téma különböző variációi. Bárhol és bármikor játszódik a cselekvény, bármennyire tarkítják a legkülönbözőbb epizódok — az alapotívum, a fő-téma tisztán és félreismerhetetlenül kicsendül.

Ennek részben oka írónk erős szubjektívizmusa. Művei előadásán gyakran megérzik, hogy nemcsak megfigyelt, vagy elképzelt, hanem személyesen is átélt eseményeket ad elő. Különösen egy szempontból érdemel figyelmet ez az „én-regény” írására ösztönző hajlama. Tudjuk, hogy Werner Bánffy Dezső embere volt — azé a Bánffyé, ki az összes miniszterelnökök közül a legerősebb kézzel tartotta féken a nemzetiségeket. Werner képviselőségének első tíz esztendejében mindig olyan kerületben lépett fel, hol elkeseredett választási küzdelmet kellett vívnia a nemzetiségi ellenjelölttel. S íme: három regényében, u. m. *A besztercei diákok*, *Megvirrad még valaha* és *Kendi Imre házasságában*, az erdélyi szászok, illetőleg oláhoknak a magyarsághoz való viszonyáról is bőven esik szó. *A besztercei diákok* cselekvénye ugyan a XVIII. században játszik, de tanulsága nyilvánvaló: a szászság saját érdeke a magyarokkal egy táborban tömörülni. Autonómiájuk fejlesztését célozó minden kísérlet, minden törekvés elszakadni a szent korona testétől, csak pusztulásukat vonná maga után. Hasonló az oláhok helyzete is. Csakhogy míg a németországi jövevények utódainak műveltsége fejlett, addig az oláhok földhözragadt, műveletlen, szinte állatsorban tengődő pásztornép, a ezért politikailag jóval veszedelmesebb is. Alacsony értelmi színvonalánál fogva képtelen önálló gondolkodásra és cselekvésre; kész prédája, mindenre kapható eszköze a Bukarestből pénzelt véresszájú agitátoroknak. Werner Gyula már a millenium éveiben, mikor a nemzeti gög és elbizakodottság, a magyar faj asszimiláló erejében vetett hit orgiákat ült, felemelte intő szavát nemzetünk legnagyobb és legfenyegetőbb veszedelme ellen. Őva inti az oláhokat, hogy a lelkiismeretlen uszítóktól magukat félre-

vezetni ne engedjék — hivatkozik az 1848-as eseményekre, mikor Béccsel szemben a kifacsart citrom szerepére voltak kárhoztatva. Minket pedig figyelmeztet, hogy hagyjunk fel a pártoskodással, s fordítsuk erőnket a magyar faj erkölcsi és anyagi súlyának emelésére. Werner Gyula a nemzetiségi kérdésben is az állam belső rendjének és egységének legbiztosabb eszközéül a helyes birtokpolitikát tekintette: akié a föld, azé az erő — nemcsak a külső, hanem a belső is! — s akié az erő, azé a hatalom. Sajnos, regényeiben a nemzetiségi problémát nem mélyítette el kellően; csak epizódyszerűen érintette a kérdést, s így szava, minden komolysága ellenére is, pusztába kiáltó szó volt.

Tetszés szerint szaporíthatnánk a példákat annak a tételnek igazolására, mily gyakran merített Werner saját emlékeinek kincseskamrájából. *Tamási Pál* c. kiadatlan verses regénye is, melyen harminc esztendeig dolgozott, s mintegy élete főművének tekintett, számos autobiografikus mozzanatban bővelkedik. S épen szubjektivizmusában rejlik regényei hatásának titka: történetei sohasem papirosizű, erőszakosan kiszelt koholmányok, hanem közvetlen és kedves bonyodalmak. Az a körülmény azonban, hogy Werner regényeinek kliséjét minduntalan ismétli, határozottan a fantázia szegénységére vall. Werner csak ügyes előadó — mint ember is az volt, szerették is érte társaságokban — de nem gazdag leleményű mesemondó. Még kisebb epizódokat, egyes alakokat is minden változtatás nélkül szívesen átvesz egyik művéből a másikba. Így került Ormai Piroska ugyanezen a néven, ugyanolyan vörös hajjal és ugyanazzal a szerepkörrel a *Nyárutóból A hunok harcába*; így szőtte be a *Zizifusz* egyes jeleneteit az *Olgába*; így azonos egymással a *hunok harca* és a dramatizált *Anteusz* befejező jelenete. Werner leleményessége hamar kimerült; talán ez a nyitja annak is, hogy egy évtizednyi lázas tevékenység után, minden átmenet nélkül, hirtelen elhallgatott. 1893-tól 1903-ig nyolc regényt, mintegy kétszer annyi kötetben ad ki. Ezután már csak a Rákóczi hamvai hazahozatalakor virágzó kurucvilág renaissance-légkörében született, tehát egészen alkalomszerű *Forgách Simon*nal lépett a nyilvánosság elé, hogy azután húsz évig teljesen elnémuljon. Werner lantjának csak egyetlen húrja volt, s ezen már nem tudott új melódiát kiverni...

Alkotó fantáziájának szegénységéért bőven kárpótol gazdag elevenítő, színező képzelete. Regényei nem ötletesek, de mozgalmasak, nem hatnak az újság ingerével, de frissek, nem érdekfeszítők, de szórakoztatók. A hangsúly nem magán a mesén, hanem annak keretén, tehát a kor- és környezetrajzon van. Így legtöbb műve nem is regény, hanem regényes korrajz, s Werner egyiket-másikat maga is annak nevezte. Nála a kor részletes ecsetelése sohasem a mese kedvéért van, hanem fordítva: a regényes cselekvény csak ürügy, alkalom, hogy a

múlt egy-egy részletét szépirodalmi formában, költői eszközök segítségével felidézze. Korrajza nem díszítő, hanem alapvető eleme regényeinek. Szirmai Ádám fényes karrierje nem önmagáért van, hanem hogy ennek kapcsán bemutassa nekünk Ferenc császár korát; Szentegedy, Andrásfalvy viszontagságai mind dimenziójukban, mind dinamikájukban eltörpülnek a Bach-korszak jellemzése mellett. Ezért regényei lényegileg közelebb állnak a történetbúvár Kemény Zsigmond műveihez — nem művészetéhez! — melyekben a korkép művészi öncéllá emelkedik, szemben a krónikásan naiv Jósikával, ki az erkölcsi tanulságon kívül a «feszítő és mulattató» mesét tartotta a regény legfőbb műfaji követelményének, vagy a mesemondó Jókaival, ki, bár első pillanatra paradoxul hangzik, inkább a lelki élet jelenségei iránt érdeklődött, s a műzsák közül épen Kliót nem tartotta szentnek. Persze Keménynél nincs ellentét a költött mese és annak történetileg való háttere közt. Egyén és kor, individuum és társadalom nála egymást kölcsönösen befolyásolva és kiegészítve magasabb művészi harmóniába olvad egybe. Ezt Werner regényeiről sajnos nem mondhatjuk. Műveiben mese és korrajz két heterogén elem, szerteágazó szálaikat sokszor csak írói önkény — romantikus nevén „költő szabadság” — s nem a belső való- és szükségszerűség tudja összetartani. Ha Werner regényeit nem a művészi elgondolás, hanem a technikai kivitel szempontjából vizsgáljuk, akkor inkább a romantikus regényírók csoportjába sorozhatjuk be.

A romantikához kapcsolja már történetpszichológiája is. A multat inkább csak külsőségeiben fogta fel, semmint szellemében. Ezért használ olyan forrásokat, mint Jókai — így Thalyt, udvarhölgyek levelezését, anekdotaszerű feljegyzéseket, egyszóval megbízhatóság tekintetében másodrangú kútfőket — ezért szólnak az ő leírásai is elsősorban a szemnek, s nem az értelemnek. Jósikára emlékeztető szeretettel időz ünnepélyek, felvonulások aprólékos leírásánál; nagy gyönyörűsége telik az udvari élet képzelt intimitásainak részletes ecsetelésében. A mult lelki életéből azonban csak kevés jellegzetes vonást kapunk; az ő korrajza is inkább mechanizmus, mint organizmus. Találónan nevezi őt Szász Károly, ha mindjárt más értelemben is, *új regény régi írójának*.¹ Werner Gyula a korfestés szempontjából tekintve a magyar történelmi regénynek abba a fejlődésvonalába tartozik, melynek élén Jósika, csúcspontján Jókai áll.

Werner művészetének szellemi rokonsága romantikus íróink csoportjával, elsősorban Jókaival annyira nyilvánvaló, hogy ezt kritikusai annakidején kivétel nélkül felismerték és felémelték. Aki azonban ismeri irodalmunk heterogén összetételét a századforduló körül — néha alig szétválasztható konglomerá-

¹ Budapesti Hírlap 1925 július 24.-i szám.

tumban éltek és hatottak a legkülönbözőbb költői irányok és felfogások: romanticizmus, realizmus, naturalizmus és impresszionizmus — az nem fog azon csodálkozni, ha mindezek ellenére sem könyveljük el Werner Gyulát mint pusztá Jókai-epigont. Láttuk már, hogy a korrajz mennyire önállóbb szerephez jutott nála, mint Jókainál és a többi romantikusnál. Még lényegesebb különbség tapasztalható azonban a jellemzés terén. A lelki élet ábrázolása tekintetében Werner messze felülemelkedik az átlag romantika színvonalától. Elvértve ugyan még nála is találkozunk tipikusan romantikus leírásokkal, olyanokkal, melyek a népszerű pszichologia naivan szélsőséges, de Jókai nyomán irodalmi polgárjogot nyert receptje szerint készültek. Így például, mikor Forgách Simon Magyarországnak az örökös tartományokba való beolvasztását célzó u. n. «spanyol terv» birtokába jut, annak olvasása közben arcán a következő indulatok tükröződtek:

«Némely mondatnál fejéhez kapott, mintha megőrüléstől tartana. Más mondatnál meglepetésében elkiáltotta magát. Fölkacagott gúnyosan, keserűen; így kacaghattak az égből letaszított arkangyalok. Olykor elfogta a tehetetlen dühösség. Fölugrott, megmarkolta a sátor középső rúdját, s úgy megrázta, mintha Sámsonként magára akarná dönteni. Megesett, hogy a szája nyitva maradt, a szeme megüvegesedett, minden tagja reszketett. Nem tudta volna egy tagját sem megmozdítani; olyan volt, mint a szélütött. Egyszer-egyszer nehéz sóhajtás szakadt fel a szívéből. Lehunyta szemét, álmodozott, könnyek folytak le csöndesen arcán...»

De az ilyen helyek aránylag elég ritkák. S ha pillantása nem hatol is le az emberi lélek legmélyebb rejtekéig, ha az elhatározások és tettek legvégső indítékait nem is tudja mindig felkutatni, nem követ el a romantika nevében durva pszichológiai hibákat. Hősei nem csodalények, nem a Kárpáthy Zoltánok és Tatrangi Dávidok fajtájából valók. Szelíd, rokonszenves fiatalemberek, nem eget ostromló titánok, vagy világmegváltó apostolok. Inkább engedik magukat az eseményektől sodortatni, semmint hogy ők szabnának utat a világegyetem haladásának. Emberek, igazi emberek, gyengeségekkel és jó tulajdonságokkal vegyest felruházva — sőt talán néha nagyon is emberek. Sokszor szeretnők, ha kissé merészebbek, energikusabbak, kevésbé álmodozók lennének. Mintha csak Goethe tanítását követte volna Werner: szemlélődő, passzív magatartású, Werther-típusú főhősöket állított a cselekmény központjába.¹

¹ Ez talán nem is annyira a véletlen műve, mint ahogy futólagos pillantásra tűnik. Werner nagy tisztelője volt Goethének. Már első verses drámájának — *Farsang Weimarban* — főhőséül is őt választotta. Műveit szorgalmasan olvasta, s jól i-merte; munkáiban gyakran találunk célzást a weimari Mester költészetére, így különösen a *Faust*-ra. A tragédia egyik közismert hasonlatának változata (Zwar ist's mit der Gedankenfabrik, wie mit einem Weber-Meisterstück ... I. rész 1922 s. k. l.) majd mindegyik művében előfordul.

A nagy jellemek dúsan pompázó színekkel megrajzott képei helyett inkább a miniatűrben remekelt Werner; ezért hatnak sokszor a mellékalakok, az epizódfigurák életszerűbben, mint a főhősök. Különösen finom megfigyelőnek bizonyult a lelki jelenségek terén. Ez az, ami *Andrásfalvy de Andrásfalvát* oly páratlanul kedves olvasmánnyá avatja. A regénynek első része, Attilának naplóformában közölt gyermekkora, félig komoly, félig tréfás csínyjeivel, találó megjegyzéseivel, naivan közvetlen hangjával a legkényesebb ízlést, a legtanultabb gyermekpszichológust, a legszigorúbb kritikust is teljes mértékben kielégítheti.

Janus-arca van Werner Gyula művészetének; korrajza Jósika, Jókai-féle hagyományokból sarjad ki, pszichológiája a realizmus felé hajlik el. Mesemondása, bonyolítása, szerkesztése tipikusan romantikus — eszmevilága megdöbbenően korszerű: a kilencvenes évek politikai mozgalmainak visszhangja. Ez a kettőség jelöli meg Werner helyét a magyar irodalomban is. Művei átmenetül szolgálnak két irány: a magyar történeti regénynek romantikus és modern korszaka közt. Nem új irány kiinduló pontja, s nem egy réginek a betetőzése, hanem hid a kettő közt. Állomás fényes múlt és biztató jövő közt — állomás, melyen szívesen pihen meg a messzi útról jött, magas csúcsok felé igyekvő vándor.

SPENEDER ANDOR.

ADATTÁR.

EÖTVÖS JÓZSEF BÁRÓ LEVELEI FIÁHOZ EÖTVÖS LORÁND BÁRÓHOZ.

(Első közlemény.)

Eötvös Loránd halálának tizedik évfordulóján, ez év május 12-én, a M. T. Akadémia ünnepi ülést tartott, melyen Berzeviczy Albert elnök nagyszabású beszédet mondott *A két Eötvösről*. E beszédhez, valamint Fröhlich Izidor emlékezéséhez alapul azok a levelek is szolgáltak volna, melyeket a két Eötvös egymással váltott. Kellemetlen előzményül bizonyult, hogy az apa és fiú eredeti levelezése az előkészületek idejében elveszett.¹ Egyedül Berzeviczy Albert használhatta a mostan közlendő leveleket, melyeket és a többit is 1902. évben irodalomtörténeti cézzalattal Eötvös Loránd szíves-ségéből teljes számban és a maguk egészében másoltam le.

Eötvös József 51, Eötvös Loránd 32 levelet írt 1867. okt. 21-től 1871. okt. 31-ig. Az apa leveleiből Voinovich Eötvös József *Összes művei* 20-ik kötetében *Levelek* cím alatt kilencet már közölt (54—69. l.). Ezek itt-ott kissé rövidítve vannak, de mint az összes levelekről mondja: «Az akadémia újabb helyesírása itt nincs olyan szigorúan keresztültlvve, mint a többi kötetekben; így inkább megmaradt a levelek intim jellege és ódon patinája, a régi érzések hamva és érdekessége.»

Most a 42 kiadatlan levél közül 29 levelet bocsátunk közre a levélíró esetleges pongyolaságaival — ez az intimitást és érzést még inkább kiemeli. A többi 13 levél a közt nem érdeklő ügyekkel foglalkozik (pénzküldés, apróbb családi dolgok stb.).

Eötvös Loránd levelei is elvesztek, nálam csak a feladás helye és kelete van meg. Ezeket híven közlöm.

A levelek közlésére Berzeviczy Albert következő szavai ösztökléltek: «Levelezése fiával mindkét Eötvös jellemére s főkép egymáshoz való viszonyukra nézve megbecsülhetetlen anyagot tartalmaz», nemkülönben a következő lelkes mondat: «E kettős csillagzat, mely Nagy-Magyarország egét bevilágította, nem csökkenő fénnnyel ragyog, s ami ezidőszert megkisebedett hazánk felett is, mint hirdetője a nagy multnak és vezetője egy újabb nagyság zárandokainak.»²

¹ Lásd: Rapaics Raymund: *Elvesztek Eötvös József és Loránd báró levelei*. Budapesti Hirlap 1929. márc. 1.—XLIX. évf. 50. szám.

² Berzeviczy Albert *A két Eötvös*. Budapesti Hirlap 1929. május 14. XLIX. évf. 107. szám.

Ezek a levelek tudományos jelentőségüket annak köszönik, hogy bevilágítanak a két Eötvösnek, apának és fiúnak jellemébe. Másfelé elágazó vonatkozások alig találhatók bennök. Érdekességüket emeli a közvetlenség, mellyel apa és fia érintkeznek, és a leplezetlenség, mellyel Eötvös József nyilatkozik. Belátunk második miniszterségének belső és titkos gondolataiba. Kitarja a katolikus, a protestáns, a göyögleleti vallásúakról és zsidókról nézeteit. Véleményt mond és véleményt hallgat meg fiától a népnevelés, a középiskolai és egyetemi reformokról. Kifakadásai néha igen erősek, bírálata szigorú, de megokolt. A természettudományokról kifejezett általános érdeklődése korszerű és megfelelő. Érdekes fiának pályaválasztása körül érzett aggodalma, bátorítása és lelkesítése. Vonzó az a nagy szeretet, mellyel családja minden tagjának sorsát kíséri.

A leveleket időrendben közlöm, folytatólagos számozással, a levelek élén keltüket adva. A Voinovichtól közöltekre, valamint az itt mellőzött érdektelen levelekre is utalok: beleiktatom keltüket a sorrendbe és e szerint sorszámot kapnak. Az előbbieknél megadom egy-két szóval a tárgyakat is. Közben, sarkos zárójelbe foglalva, utalok fiának leveleire. A jegyzetekben Voinovich kiadására hivatkozom — ott az olvasó fő világosítást talál e levélben fölvetett kérdésekre vonatkozólag.

1.

21/10 867

Kedves fiam!

Szinte felesleges mondani, hogy örültem levelednek, annyival inkább mert azt látom belőle, hogy nem csak egészséges vagy, de jól érzed magadat s megelégedve helyzeteddel. Nem igen dicsekedhetem hasonló érzelmekkel. Romlott gyomrom még a legkisebb baj, a morális katzenjammer, melyet érzek, ha kedves törvényhozóinkat látom, sokkal kellemetlenebb, de végre el kell viselni ezt is. Ismertem egy angol aszonyt, ki mikor a hajóra lépett tengerbajba esett, s így utazott minden két évben egyszer Indiába férjéhez s innen Londonban nevelt gyermekeihez. Ha politikai pályámra gondolok, mindig ezen aszonyság Lady Erskin jut eszembe. Életem nagy része az undor érzete között folyt le s valószínűleg így lesz végső napjaimig. Mert bármit teszek mind ezen ostobaságot és aljasságot, mely mindenfelől környez nem tudom megszokni. — Családunk még mindig fenn a hegyen,¹ — s ezért többet vagyok a képviselőtársakkal, az oka, hogy rosszabb kedvű vagyok, mint közönségesen, azonban valamint a nyikorgó szekér is halad, úgy én minden rossz kedv mellett erősen megyek előre, habár nem kevés harag és berzenkedés között főkép a tisztelendő urak részéről, kik általán véve nem nagy barátjai az újításoknak s igen sokan éppen nem bocsáthatják meg bűneimet, ki őket egyszerre három oldalról: a catholicus authonomia, a nevelési egyletek s a gymnasiális rendszer terén támadom meg — vagy inkább ki őket ugyan nem támadom meg, de kizavarom nyugalmaikból, mi még megbocsáthatatlanabb. — Harag nem elég, de a lapok igen jól haladnak s minden valószínűség szerint előbb fognak sikerhez vezetni, mint magam gondoltam. A falu jegyzője fordítását² még holnap küldöm el, a lapokat

¹ A Svábhegyen. — ² Majláth János gróftól. Bpest. 1846.

azonban csak nov. 1-jétől prenumerálom, mert nagyobb lapoknál félhavi prenumeratio nincsen. Mégis jó lesz talán, ha a Lloydot is küldöm, melyből néha Heidelbergi ismerőseinknek, főképp az öreg Welkernek¹ közölhetsz híreket.

Igen örülök, hogy Sággy² és Bozóky³ tetszenek, derék becsületes fiatal-ember mindkettő. Mondd meg nekik, hogy a pesti jogi kar ifjuság még nem fajult el és tüntetésekkel ablaktörésekkel és káromkodással bizonyítja a haladást, melyet naponként a helyes jogfogalmakban és mivelődésben tesz. — Igen örülök, hogy az egyetem hatósági jogokkal nem bírván, e piszkosságokat a városkapitányság vizsgálja, egyébiránt ha közvetlen nincs is dolgom vele mind az boszant és fáj — hisz végre a haza jövője ifjuságától függ s mit várhatunk e betyároktól, kik végre — mi a legrosszabb még gyávák is. — Roszul esik néha, hogy ily távol vagy tőlem s még is örülök, hogy a piszkos elemtől szinte távol tudlak. — De a papiros betelt s feltettem, hogy ennél többet nem írok, másképp nem végezném leveletem. Ég áldjon meg, köszöntsd tanáraidat és szeresd atyádat. *Eötvös*

	2.
XI. 8. Pénzt küld.	
	3.
XII. 2. Voinovich kiadása. XX: 54. l.	
	4.
XII. 24. U. o. 56. l.	
	5.
XII. 31. U. o. 58. l.	
	6.
1868. I. 7. U. o. 59. l.	
	7.
I. 22. U. o. 60. l.	
	8.

Pest. 23/2 868

Kedves fiam!

Ez egyszer én késtem válaszzal, de annyira el voltam foglalva, hogy legjobb akarattal sem értem rá. Más dolgaimhoz, most még a zsidó ügynek rendezése jött s az sok időmet veszi igénybe, mert Izrael fiai bőven szollanak. Ha az ügy rendbe jön — mihez minden nehézségek mellett sok kilátásom van — oly dolgot vittem véghez, mely még eddig, ahol nem sikerült, hazánk legalább vallás viszonyainak rendezésében fogja meghaladni szomszédait. Másban úgy is elég szomorú helyzetben vagyunk és hivatalos körömben néha kétségbeesem, midőn a szegénységet tapasztalom, mely a közoktatás minden eszközeire nézve az országban létezik, s hozzá még mennyi elbizakodottság, mi kevés vágy a miveltség után. Aristoteles az

¹ Welcker Károly Tivadar politikus és jogtudós (1790—1869). A M. T. Akad. 1859-ben kültagjává választotta. Meghalt Heidelbergben. (Voin. Lev. 56.)

² Sággy Gyula jogtudós (1844—1916), pesti egyetemi tanár 1870-ben.

³ Bozóky Alajos (1842—1919) jogtudós.

embert politikus állatnak nevezte, mert képességgel bir államokat alkotni. Az értelmezés senkire sem illik jobban mint honfitársainkra. A magyar ember kitünőleg politikus állat, de fájdalom nem is más, ugy látszik hadakozáson s politizáláson kívül nem is bir más képességgel. — Kiveszem a tánczólást, mely itt most az örütségig folyik. — Péntek kivételével naponkint tánczolunk és többnyire reggelig, bosszankodom ezen is mert félttem anyád egészségét, ki éjeleit a bálón tölti. Általján véve, mindent összeszámítva egy fénypontja van jelen életemnek, s ez azon remény, hogy nemsokára meglátlak. Kérlek ird meg körülbelül mikor láthatunk, s meddig maradsz körünkben. Ha meg akarsz lepni nem szólok senkinek, csak én tudjam, mert szobádban most irnokom lakik és mielőtt jösz el kell készíteni azt és erről is gondoskodni fogok. Ég áldjon meg. Anyád s a lányok még alsznak, de meg vagyok győződve álmaikban is annyit foglalkoznak mint ébren s bátran állítom, ha tudnák hogy irok egy sereg csókot küldenének levelemben.

Szerető apád

Eőt

9.

IV. 25. Értésítés Ilona leányáról.

10.

V. 22. Pénzküldés a svájci útra.

11.

V. 27. Családi ügyek.

12.

13 6 868

Kedves fiam!

Más dolgainkhoz a mult héten még lakodalmi functióim jöttek, melyek egy délutánt s egy reggelt s így egy egész napot vettek igénybe.

Károlyi Tibor¹ menyegzője minden kitelhető pompával és ünnepélyességgel ment véghez. A frigy biztosítására a katolikus templomban tartott esketés után még egyszer mentünk a ceremonián keresztül a kálvinista templomban. Mind a két pap szónokolt hosszasan s mint sokan hiszik — szépen. A násznép fel volt czifrázva és sujtásozva. A lovak felsallangozva és pántlikázva. A nép nagy bámulással s talán irigységgel látta — fényes uri kiséretet, s így nem hiányzott semmi, mi ily alkalomnál kívántatik. Én részemről csak azt kívánom, hogy az ifju házaspárnak élete ép oly hosszú legyen, mint nekem az órák voltak, melyeket lakodalmoknál töltöttem. — Házi ünnepélyünk most aug. 1-ére határoztatott. Miután Balassa² véleménye szerint Karlsbadba kell mennem s az országgyűlés legalább julius közepéig tart, legczélszerűbbnek találjuk, ha Ilona lakodalmát akkor tartjuk. Így ha mindjárt utána elmegyek — curámat még jó időben végezhetem. Igen természetesen örülni fogunk, ha te is itt lehetsz, ha azonban collégiumaid akkorig még bevégezve nem lennének nem szükséges, hogy a

¹ Károlyi Tibor gróf (1843—1904) 1867 előtt Klapka légiójában szolgált; Quinet Edgár *A forradalom*, Mosley *Anticzerpen ostroma* c. művek fordítója. Neje Dégenfeld Emma grófnő.

² Balassa János (1814—1968) európai híró sebész, bpesti egyetemi tanár.

czeremoniára vissza jöjjél. Ha haza jössz, azután új lakhelyében látogathatod meg nővéredet.

Az esketés nálunk svábhegyi házikónkban, minden zaj és pompa nélkül fog történni. — A gondolat, hogy Ilona ezentul nem lesz körülöttem fáj, de oly boldognak látom, s annyira nem kívánok egyebet, mint boldogságokat, hogy e fájdalom egyszersmind öröm is: és ha a menyegzőnél talán sirni fogok, alkalmasint magam sem fogom mondhatni öröm v. fájdalom könnyeit hullatom-e. Leveled jól esett, mert minden sorából látom meglegedésedet s midőn utazásod leírását olvastam, visszaemlékeztem az időre, midőn ugyanezen vidéket csak nem éppen azon itinerariummal jártam meg. Nem blazirozott nagy úr módjára, ki csak elegáns vendéglőt keres, de fiatalságom széles jó kedvében szabadon bámulva azt mi szépek látszott s örülve mindezen, mert az egész világot reményeim szép világításában láttam. Tartsa az Ég sokáig e boldog kedélyi hangulatot; szívemnek nagy meglegedésére szolgál, hogy oly fiam van, ki azon örömeket, melyekre még most is vágyal tekintek vissza, ép úgy élvezni tudja, mint egykor én. — Ég áldjon meg. Az egész háznép ideszámítva Návyt — köszönt. Jövőhéten irok és elküldöm 500 forintodat juliusra — de evvel kérlek jöjj ki ha lehet — mert igen sok költségem van.

Szerető apád

Eötv

13.

30/6 868

Kedves fiam!

Ide mellékelve küldök 500 ftot azon kéréssel hogy azoknak átvételéről tudosítsál. Mielta utolszor irtam helyzetünkben semmi sem változott. Én Reggeltől estig el vagyok foglalva részint a törvényhozással, részint hivatalomban. Anyád szab, varr, vásárol, törekedik, míg a nagy házassági előkészület rendbe lesz. E foglalatosságok annyira elfoglalják az egész házat, hogy még a földrengés, mely minap házunkat derekasan megrázta sem szakította félbe a szokott tevékenységet. Jolánta ki az egész physikai tüneményt először vette észre s anyádat s testvéreidet arra figyelmeztette sajnálta, hogy távol voltál s az érdekes tényt tudományosan nem észlelhetted, én azonban úgy hiszem ha itt lettél is volna a tudomány nem sokat nyerne ez által, minthogy a rengés reggel fél hétkor levén téged mint engem legfőljebb álmadból rázott volna fel. A mi az egésznél érdekes ez az, hogy a mint látszik a földrengés középpontja az hol a rengés a legerősebben éreztetett ismét Eger táján s a Jászságban volt. Körülbelül ép azon helyen mint 1834-ben, miből következtetem, hogy nagy Mamánknak a földnek e tájban finomabb bőre van s az egri hegyekben vulkáni hajlamok léteznek, mi által Heves Vgye mely eddig csak dinnyéi és rendkívül ostoba táblalábirán vált híressé egy új nevezetességet nyert. — A tellur iránt e napokban újra irattam. Eddig még nem jött Pestre s talán ha jónak látod — úgy fogok rendelkezni, hogy ha most jönne is addig csak hivatalomban maradjon. Ha a szünnapok alatt tudományos kirándulást tesz, talán még más dolgokat hozol magaddal s akkor mind ezeket együtt küldhetjük el. — A Laboratorium

— ¹ Eötvös leánya.

eddig nincs megkezdve, ámbár nem mulik hét, mely alatt..... és az építész nem sürgetem egyébiránt reményem míg visszajösz legalább az alap kiásásához fognak. — Mennyi kinokat okoz a lassúság, melyet, itt mint mindenben tapasztalok. — Ölöm magamat s nem mozdul semmi helyéből. — Minden ember úgy cselekszik, mintha halhatatlannak született volna s egy elveszett év nem is érdemlené, hogy említsük. Ha a közmondás szerint az idő pénz, akkor a magyar csakugyan a legnagyobbkűbb nemzet a világon. Ily bőkezűleg a legértékesebb kincssel csakugyan senki sem bánik a világon. — De úgy látszik magam is tösgyökeres magyar embernek akarom mutatni magamat, midőn annyi más dolgom levén hasztalan firkálással töltöm be lapjaimat. Mondják hogy az öregség beszédessé tesz vagy talán csak azért estem e hibába mert hozzád irok. Ég áldjon meg. Anyád és a lányok csókolnak. Mondd Bunsen¹ és a többieknek tiszteletemet s kérdezd az elsőt csakugyan megy-e Karlsbadba, én semmiesetre augusztus közepe előtt nem juthatok oda.

Szerető apád
Eötvös

14.

VII. 14. Értesítés édes anyjáról.

15.

27/7 868

Kedves fiam!

Ma töltöd be huszadik évedet. A nap melyen születél élttem egyik legkinosabb napja volt. Anyád a szülés következtében életveszélyben forgott. Benn a városban a felséges nép lázongott² s míg feleségem beteg ágyánál ülve remény és kétségbeesés között számoltam érütéseit a Pest és Budai tornyokról a vészharang hangján tölték az éji csendet s egy üzenet jött a másik után, mely minisztertanácshoz hírt. Soha nem szenvedtem többet, mint ezen órákban míg hajnal felé Balassa tudtomra adá, hogy anyád veszélyen kívül van, s öt megsókolva a városba siettem. Ugy látszik a kegyes végzet ki akarja egyenliteni akkori szenvedéseimet s úgy rendelé, hogy éppen általad, ki akkor öntudatlanul kinjaimat okoztad, éltem legfőbb örömeit élvezzem. Tartson az ég sokáig, tartson testi s lelki egészségben, s úgy, hogy önmagaddal megelégedve érezzed magadat. Többet nem kívánok, mert meg vagyok győződve, hogy magad iránt sokkal követelőbb vagy, mint én valaha lehetnék. — — Reményem, hogy nemsokára találkozunk. Elhatároztam, vagy inkább Balassa határozta el, hogy mihelyt az országgyűlésnek vége szakad, azonnal Karlsbadba megyek, de mikor fog az országgyűlésnek vége szakadni azt senki, még talán az infintezimálók első mestere sem számolhatná ki. Az emberi észnek vannak — s fájdalom szűk határai, de az ostobaság, mely magát szavakban, nem másban, nem ismer határokat, s így megtörténhetik, hogy még 4 hetet töltünk a védtörvénnyel. Mihelyt azonban ennek a tárgyalásán keresztül mentünk, utnak indulok s azonnal tudósítlak. Talán Karlsbadnak veszed utadat, mit, ha tennél Németországnak egy még nem látott részét nézhetné meg. Kérdezősködj kérlek, tudósíts

¹ Bunsen Róbert Vilmos (1811—1899) német kémikus, Heidelbergben egyetemi tanár. (Voin. Lev. 56. 69.)

² 1848. júl. 27.

Bunsen Karlsbadba jön-e? Tellurom van 2 mázsza, mint kívántad: csak hogy megijedtem, mert kijelentve, hogy az arany értéke ki fog fizettetni, tegnap a fináncz ministeriumától árjegyzéket kaptam, melyben a 2 mázsza tellurércz aranyát 4760 ft oszt. ért. számítjuk. Mondám, hogy ha az Than¹ által megvizsgáltván annak csakugyan ily nagy arany tartalma volna 1 mázsát az egyetem számára meg fogok tartani. Beszéld el az adatot Bunsennek. Azon esetre ha, miután előbb Than az ércz valóságos becsét megvizsgálta — ő — a Heidelbergi laboratorium számára az egész mázsát vagy annak részét a valóságos érték lefizetése mellett átvenni kívánná, én azt számára fenntartom. Mond kérlek Bunsen Kirchhoff² és Wellkernnek tiszteletemet s most áldjon Isten most és mindörökre szerető

atyád
Eötvös.

16.

Egy levél kelet nélkül. Pénzküldés.

17.

Kedves fiam!

Képviselőház 4/8 68

Ilonának irt leveled elutazása után érkezett s így — feltéve Iona beleegyezését s felnyitva azt, a nekünk küldött üzeneteket magunk olvastuk ki. Sietve felelek azokra, mik engem illetnek nehogy elkésem. — Mi mindenekelőtt a tellurt illeti, a két mázsza ércz megérkezett és Ministeriumban van letéve s így Than megteheti több darabon analysisét, melyből az ércz aranytartalma biztosabban fog kitűnni, mint az Erdélyben tett kísérletek nagy becsü ámbár nem hiszem hogy ez a valónál magasabb lenne. [Így!] 1-ször azért, mert nem igen bizom bányász hivataljaink ügyességébe, s így nem hiszem, hogy az érczből egész tartalmát kiválasztani tudják — 2-szor mert miután az ércz választás azokra bízott, kik e tellur érczeket megbecsülték — semmikép nem fekszik azoknak érdekében, hogy a tellurérczeket gazdagabbnak mondják, mi később is ellenük fogom felhozni, ha ők a tellurból közönségesen kevesebb aranyat választanának ki, mint mit most a küldött érczeknek értékét követelik. — Egyébiránt Than majd tisztába hozza a dolgot és azon esetben, ha az aranytartalom csakugyan olyan mint mondatik, az ércz megvételével Bunsen semmit sem veszélyeztet, miután az ár csak az aranyért van számítva a tellur melyet közönségesen levegőbe eresztenek nem vététt semmibe. Én mindenesetre egyetemünk számára Than által feldolgozandót egy mázsát veszek meg. — Ez első kérdésre válaszom. — A másodikra tudósítalak: hogy még a legjobb esetben sem indulhatok utra 14-e előtt s így 16 előtt nem jöhetek Karlsbadba. Ha máskép nem zavar terveidben, igen szeretném, ha egyenesen jönnél haza, úgy is, ha egy két utat akarsz tenni jobb a szünnapok vége felé, midőn az idő utazásra alkalmasabb. Egyébiránt elvonatkozva önzésemtől s pedig természetes, ha mielőtt egy honi fürdőbe megyek látni akarlak — már azért is szeretném

¹ Than Károly (1834—1908) budapesti egyetemen a kémia tanára.

² Kirchhoff Gusztáv Robert (1824—1873) német fizikus. (Voin. Lev. 56. 69.)

ha mentül előbb haza jönnél, mert anyádnak semmi sem derithetné fel jobban kedélyét, mint ha Ilona helyét te pótolnád.

Magam is még alig tudok eléggé uralkodni magamon, hogy a bánatot legyőzzem, mely szívemet Ilona emlékénel eltölti. — Férjét jó becsületes embernek tartom. Szerelemből ment hozzá s hiszem oly boldog lesz, minő kedélyének hajlamai mellett lehet, de végre is elvált tőlünk, boldogsága ezuttal másoktól függ s bár mennyit nyert ő — mi elvesztettük őt. Ha svábhgyei házunkban körüljárók mindig hiányzik valami, mintha idegen helyen járnék, alig találom fel magamat. S ha az elválás reám annyira hat, mik lehetnek anyád érzései, ki több mint husz évig nem vált meg leányától s kinek e kedves gyermekének távolléte minden perczen eszébe jut. Anyád mint mindig erőt vesz magán és elnyomja érzelmeit, de ismerem őt s tudom, hogy szenved, s alig lehet valami mi őt vigasztalhatná, mint ha téged szoríthat szívéhez, kinek mindem levele leírhatatlan örömmel fogadtatnak. Ha tehát lehet kérlek jöjj minél előbb 14-ig itt találsz engem is, de a földolog, hogy anyádat derítsd fel s így ha nem találsz is már itt még is ha jössz igen meg fogsz örvendeztetni. Ég áldjon meg. Ilonának írja Makóra.

Szerető apád

Eötvös

[Lóránd levelei : Pest, VIII. 17.; Svábhgy, VIII.; Heidelberg, X. 23.]

18.

Kedves fiam!

Nemzeti Casino 23/10 68

Annyira el vagyok foglalva különböző bizottmányi ülésekkel melyeknek mindegyikében órákat töltök anélkül hogy néha egy okos szót hallanék; hogy két kedves leveledre csak most felelhetek. Második leveledben kifejezett kívánataidat a lehetőségig teljesíteni fogom. Ha a dolog rendben foly tudósítalak. — Anyád és nővéreid tegnapelőtt jó egészségben érkeztek meg Földről.¹ Nem vagyok többé magányosan de még sem érzem magamat egészen otthonosnak. A kör, melyben Te s Ilona hiányoznak csak előbbi szerencsém töredékének látszik s még mindig nem tudom megszokni, mihez végre szoknom kell, hogy évről évre magányosabban kell állnom, míg abból mi által boldog voltam utoljára csak egy szebb multnak emléke s azon remény marad, hogy azok, kiket szeretek boldogságokat feltaláltak s távol tőlem, mások által de szerencséseknek érzik magokat. — Vigasztalásom e nem derítő gondolatok ellen, melyek korom természetes következtései a szakadatlan munkában áll mely által mindent mi személyemmel s önző érdekeimmel együtt összefügg háttérbe szorítok s azok, kik fáradságos életemet sajnálják és tulbuzgóságomat, melylyel kötelességeimben eljárak érdemül róják fel, nem ismernek. Ha nem volna annyi, mi énemből kiragad elszorodnám s azt hiszem a tudomány maga nem lenne elég elszoródásomra. A reflexio között valószínűleg reлектálnám magamról is s ez olyankor, mikor az életnek nagyobb része megettünk fekszik s a hegy, melyen előbb a nap tiszta világában felmentünk meg a másik oldalon lefelé ballagunk csak egy

¹ Nagyközség Csanádmegyében, Návay birtok.

mindig nagyobbodó árnyékot vet, soha nem kellemes. Ha borus gondolatok szállják meg lelkemet köze jön valami bohóc vagy nagy férfié s bohóságaival felderít vagy boszant s ez visszaadja nyugalمامat. — Egyéb dolgaim között most sokat foglalkozom a politechnikummal melynek tanárinak most becsületesebb fizetést eszközöltem ki. A laboratorium is erősen épül s ha jövő őszre visszajösz — azaz ha jössz — már fedél alatt fogod találni. Ird meg miket hallgatsz és azt is jár-e a Lloyd¹ és Napló² s ha nem melyiket e két lap közül v. mindkettőt kívánod-e? — Ujság itt nálunk nincs, azaz olyan mely érdekelne, kivéven azt, hogy végre nagy bajjal hat igen szép lovat vettem anyád számára. — Az országgyűlés decz. 10-ig fog tartani, azután én kezdem meg külön zsidó országgyűlésemet melyhez az orthodoxok és ujitók nagy készülteket tesznek s bebizonyítására, hogy a szabadságra megérték szitkozódniak s veszekednek mintha keresztények sőt nemes emberek lennének. Hiába egyképen zug vagy bug mindenki, amint szabadnak v. befogva érzi magát. Ég áldjon. Ha időd engedi írdál — Szeresd apádat

Eötvös

19.

7/12 868

Kedves fiam!

A Volkszeitung cikke melyet soraid kíséretében küldesz már idevaló lapok által is lenyomatott, s így nem új előttem, de megvallom soha annyi örömet nem szerzett mint ma, midőn az általad küldve egyszersmint az öreg Welker barátságának jeleként jutott kezembe. Mond az öreg urnak köszönetemet rokonszenvének ezen jeléért, s mond neki hogy ezt levélben magam tettem volna, ha sok munka által kimerülve nem érzénem magamat, s ha nem lennék elhalmozva még most is foglalatosságokkal melyek minden percemet annyira igénybe veszik, hogy néha késő estéig még családomat sem látom. — Ha az utolsó törvényhozásra visszatekintek, mely holnapután végzi üléseit, csaknem megijedek a bevégzett tárgyak száma és fontossága előtt. Elvonatkozva közjogi törvényeinktől, melyek által a régi, Ausztriai birodalom helyébe, egy új állam lépett, melynek még czime is megváltozott mert a birodalom ezentul a diplomatia körében is a Magyar-Osztrák birodalomnak fog neveztetni — de elvonatkozva ettől csak saját ministeriumomat tekintve egyes kisebb törvényen kívül

a zsidó emancipatiót³

a görög keleti egyház ujjá szervezését

a protestáns és catholicus egyházak teljes jogegyenlőségét⁴

minden viszonyaiban és népnevelési törvényeimet vittem keresztül, azaz mind a vallások egymásközötti viszonyait mind a népnevelést illetőleg, egészen új állapotokat. — Jó törvények magokban véve még nem elégitik ki a népek szükségait s bár mi helyesek azon elvek, melyek népnevelést és interconfessionalis törvényeimben felállítottak, sok időre s munkára lesz

¹ Voin. Lev. 175., 176.

² Voin. Lev. 51., 78., 81., 112., 121., 123., 124., 130., 135., 138., 142.

³ Voin. Lev. 56.

⁴ Voin. Lev. 22., 46.

szükség, míg e törvények gyümölcseiket megteremhetik. De annyi bizonyos hogy törvényeimben egy szebb jövőnek alapjait raktam le, s evvel be érheti egy ember, főleg koromban. Nincs ezen fontos kérdések között egy, melyen harminc év óta nem dolgoztam. Sok idő ez és sok keserű emléket hagyott maga után; de hogy mind e mellett e kérdések megoldását elértem, sőt hogy azok mind az általam felállított elvek szerint sőt általam föntartott és keresztül vitt törvényekben oldattak meg, ez oly ritka szerencse, melyért az isteni gondviselésnek nem mondhatok elég hálát. —

Országgyűlésünk 10-én végződik, ugyan e napra hittam össze a zsidó congressust, mely 13-án tartja első üléseit s így ismét nagy munka áll előtttem, de egy oly probléma megoldását kísérli meg, melyet eddig ily uton még senki nem próbált. — A lapokból, melyek, reményilem eddig rendesen járnak hozzád látni fogod, mit csinálók s hogy másra legalább egy ideig még nem lesz időm. Azonban, hogy sokszor gondolok reád azt tudod, s azt is, hogy örülni fogok ha gondolataimra te néha egy egy bár mi rövid levélben felelsz. Anyád és nővéreid csókolnak. Ég áldjon meg kedves fiam

Eötvös

20.

Kedves fiam!

20/12 868

Nagy örömmel vettem leveledet, mert belőlle tudom, hogy jól érzed magadat és dolgozol. A kettő korodban s tehetségeiddel csak együtt járhat — én talán jobban érezném magamat, ha egy időre kevesebb vagy semmi dolgom nem lenne, főképp küdös időben, mely fátyolt borít gondolataimra is. Egy hétig azonban e nyűgöt még viselnem kell. Addig bajlódnom kell a zsidó congressussal s tegnaphoz egy hétre szónokoltam választóimnak, kik jelentést visznek azokról, miket az országgyűlés vége óta ugys mindenki tud s mit újra elmondani, miután ugyan a tárgyakat már százszor szóltam még a kéregetéshez szokott állatot is untatnák. Egyelértek nézeteiddel, melyeket a természettudomány hatásáról kifejeztél. Napjainkban nem lehet józan ember, ki akár azon közvetlen hasznot vonná kétségbe, mely a természet ismerete által az emberek jólétére támad, akár azon előnyt, melyet a tudományoknak ezen ága az által idéz elé, mert sok meggyőzött előítéletnek alapjait megrontja, a tévedés, melyben nem mondom te vagy, de mely a természettudósok között közönséges, csak abban áll, hogy saját tudományok körén kívül más tudományt elismerni nem akarnak.

Was ihr nicht wíegt, hat für Euch kein Gewicht — Was ihr nicht wírzet, glaubt ihr gelte nichts. — Mint Göthe Faustjában mondja s ez nagy tévedés. Az emberi elme s annak kifejlődése, mely az eszméknek átalakulásában nyilatkozik, ép úgy tárgya a tudománynak, mint az anyagi természet phaenomenonja s ha az emberi nemnek több, mint két ezer éven át ismert történetéből emberek szellemi kifejlődésének törvényeit abstraháljuk s ezeket a polgári társaság rendezésénél fölhasználjuk, ezen eljárás egy nappal sem kevésbé tudományos, mint az, melyet a természettudományok követnek, melyek például az astronomiában szinte nem fordulhatnak experimentumokhoz, mint a physikában vagy chemiában, de ezért számtalan észlelések után nem kevesebb biztonsággal vonják le következtéseiket.

De sok dolgom lévén ma nem írhatok erről többet. Csak egyre kérek még. Akin¹ itt az Akadémiában szemtelenkedett. Ugyanezt tette Bécsben, hol a helyet, hogy magát tudományos előadás által docensnek habilitálja, Bunsen és Kirchhof ellen tartott előadást. — Ezen ember itt azonban főképp — zsidó lévén — a journalistikánál pártfogókat talál. Bizonyosságul képessége nézve mindig az Akadémiában Faradayról² tartott előadása hozatik fel. Emlékszem hogy egyszer mondád, hogy Akinnek ezen előadása fordítás és hogy te annak originálisát (mely nem emlékszem francia v. angol lapban jelent meg) — ismered. Igen leköteleznél és valóban jó szolgálatot tennél, ha megírnád hol jelent meg Faraday azon Biographiája melyet Akin nagyrészt lefordított. Ha a füzet Heidelbergben kapható, szeretném ha mindjárt elküldenéd, azonban írd meg csak pontosan a folyóiratot és időt, melyben az megjelent. Ide zárva küldök 500 frtot a fertály évre s 50 x hogy magadnak karácsonyfát csinálj. Az idén Te és Ilona is hiányozni fogtok tűzhelyemnél, szomorú ünnep lenne, ha nem derithetném fel azon gondolattal, hogyha távol is, jól érzed magadat, s bizonyosan ép annyi szeretettel gondolsz reánk, mint mi reád gondolunk

szerető apád

Eö...

[Loránd: Heidelberg 869. I. 30.]

21.

2/2 869

Kedves fiam!

Ma vettem múlt hó 30 án irt leveledet s azonnal válaszolok reá, mert kétségen kívül tudni kívánod nézeteimet azon fontos ügyre nézve, melyről írsz; s mert nem akarok késni egy napig sem, hogy örömet fejezzem ki a higgadt férfias mód felett, melyel jövődről szölsz.

Jól tudod, hogy jövőtök meghatározásánál csak saját boldogságtokra gondolok s így meg lehetsz győződve, hogy nem foglak soha visszatartóztatni azon pályától, melyen boldogságodat feltalálni reményled, főképp midőn azt hiszem, hogy jól választottál s legalább azon eszméket, melyek e pályára vezetnek, egész kiterjedésekben osztom.

Én is úgy vagyok meggyőződve, hogy az egyének kötelessége, az emberiség boldogításáért töle kitelhetőleg működni, én is hiszem, hogy midőn egy bizonyos körben — melyet hazánknak nevezünk — embertársunk anyagi és szellemi kifejlődésén dolgozunk tulajdonképp az egész emberi nem haladásának munkásai vagyunk és ép úgy osztom nézetedet abban, hogy nem annyira hazánk anyagi, mint nemzetünk szellemi művelése, azon feladat, melyet választanunk kell. Örömmel foglak tehát látni azon pályán, melyet magadnak választottál s el fogok követni mindent, hogy azon menetnél több sikerrel haladhassál. — Ne gondold, hogy kívánataidnak engedve valamely kedves reményről mondok le. — Mért tagadjam? ha volt egy forró vágya szívemnek, valami, mit az isteni gondviseléstől kértem, az az volt, hogy fiam kitűnő ember, hogy a hazának hasznos és tisztelt polgárja

¹ Akin Károly 1868-ban az Akadémia levelező tagja lett.

² Faraday Mihály (1791—1867) angol fizikus.

legyen. Nincs ember nagyravágyás vagy szerényebb névvel nevezve hiúság nélkül, és azon mértékben, melyben magunk fényes terveinkkel felhagyunk, követelőbbek leszünk gyermekeinkre nézve s még igen kicsi gyermek voltál, mikor benned már nagy embert akartam látni. — Ezen vágy megmaradt s valószínűleg meg fog maradni életem végéig. — De mily uton jutsz fel a magasságra, hol látni szeretnélek, mily pályán s minő küzdelmek után nyered el koszorúdat, az nekem közömbös; sőt ha választanom kellene épen a tudomány mezején szeretném látni diadalaidat, nem csak mert az talán az egyetlen küzdőtér, melyen tisztán mehetünk keresztül; de mert tevékenységünk sehol nem hat oly tág körben, mert fáradságunk sehol nem gyümölcsözőbb. — Ha a politikát nem üzném mint tudományt s országunk kormányát nem tekinteném egy nagy practicumnak, melyben elveim helyességét gyakorlatilag megpróbálom, s naponta a legérdekesebb kísérleteket teszem, és a legvéletlenebb tapasztalatokat gyűjtöm, elundorodtam volna már régen hivatalomtól — mely végre csak annyiban ér valamit, mennyiben a tudomány által felállított eszmék alkalmazására tért nyújt v. ezen eszmék terjesztésére eszközül szolgál. — De miért irjak e tárgyról többet; bőven szólhatunk ha majd márcziusban körünkben látlak, s akkor majd értesíteni fogsz a szakról is, melyet magadnak választottál; mert ha már e pályára szántad magadat szükség hogy az iránt magaddal tisztába légy. — Annyira haladtak tudományaink hogy az általánosság lehetetlenné vált. E század második felének nem lesz Humboldtja,¹ s ha bár az ki egy bizonyos tudományban magasabb cél után törekszik, nem nélkülözheti a szomszéd tudományok ismeretét, szükséges hogy a főcélzt soha se veszítse szem előtt, s azt minék segédre szüksége van soha ne tekintse másnak mint segéd-eszköznek, mert ha valahol, úgy épen a tudományok körében minden sikernek fő feltételei: az hogy akarni tudjunk, erősen és állhatatosan. Az ész maga a jellemnek kellő szilárdsága nélkül még senkit nagy tudóssá nem tett s ha valamitől féltetek (mert hisz őszintéknek kell lennünk egymás iránt) ha valamitől féltetek az nem az hogy a nagy világ v. a politika csábít el ösvényedről, hanem az általános tudás vágyad, mely egy tudománynak határaitól a másikra vezet s nem engedi hogy egyben annyira haladj, mint erőd bírná. S ezen kívül, féltetek még egytől és ez azon veszély mely éppen azokat fenyegeti leginkább, kik a tudományt magáért a tudományért mivelik, — hogy végre oly célokat tűznek ki magoknak, melyek elérhetetlenek. Azon tudományok körében, melyekkel foglalkozol e veszély csekélyebb. A Hegelek ritkábbak a természettudományi facultásban de van a Matematikának egy neme, mely transcendentalismusa és gyakorlati hasznára nézve a metaphysikával vetekedik és alig vezet más eredményekhez mint a középkor scholastikája, mely a maga idejében szinte a tudomány magaslatának tekintetett s melynek maradványai most egyes scholastikusok roppant elmet-hetségéről tanuskodva, bennünk csak sajnálatot gerjesztenek, hogy ily magas elmék ily meddő téren fecserlették el tehetségeiket. — Minden tisztelet mellett, melyel irántam viseltetel, talán türelmetlenül olvasod e sorokat s azt gondolod caecus de colore, de 20 éves korunktól 55-ig sokat

¹ Humboldt Sándor (1769—1859) német természettudós és utazó.

tapasztalunk a tudományos pályán is, én keresztül mentem ezen a tapasztaláson is — én tudom, hogy ezen veszély, melyről szóllok, hozzád hasonló egyéniségeknél sokkal nagyobb német egyetemeken, mint a burschenschaftok kneipolása. — De elég mára. Egész nap dolgoztam és ágyamba sietek. Anyád s nővéreid csókolnak. Nem szükség mondanom mennyire vágyom a pillanat után, midőn ismét karjaim közé szoríthatlak. Márcziusban Ilona is itt lesz s akkor kedves csoportomat ismét együtt látom.

Szerető apád

Eötvös

Pulszky¹ köszöntet, ma vett bucsut egy időre. Holnap Bécsbe megy, hogy egy évre önkéntesnek beálljon. Később ő is mint docens akar fellépni.

22.

II/27. Választásokról.

23.

III/4. Nézete Königsbergről és tudósairól.

[Loránd levele: Heidelberg 869. II.]

24.

Pest 30/4 869

Kedves fiam!

Ma érkezett Königsbergből irt első leveled.² Közöltem a többiekkel s velők együtt üdvözöllek új residenziádban, Szt. Albert³ képével süvegeden, kit magyar létedre, kettősen tisztelhetsz, mert ő lévén a kereszténységnek apostola hazánkban is civilizationk egyik alapítóját látjuk benne. — Mit Königsbergről irsz nem multa felül várakozásaimat. Sokat foglalatzkodtam Kanttal s elolvastam minden életírását, mely tudomásomra jutott s így ismerem a körözetet, melyben a német böles sýstematikus napi sétáit tette. — Ha a nagy írók, tudósok lakhelyeit tekintjük, úgy látszik, hogy a természet nagyszerűsége nem gyakorol nagy befolyást eszméinkre, sőt az áll még a művészetre nézve is, és Schweitz mesés szépsége mellett nemcsak nagy költőt de még nagy tájfestőt sem adott a világnak, míg a Németalföld az utóbbi tekintetben oly kiváló helyet foglal el. És azért a königsbergi sikság sem fog rosszul hatni reád sőt talán úgy jársz vele, mint sokszor csunya aszonyokkal járunk, kiktől első találkozásnál elfordulunk s kikben hosszabb ismeretség után mindig több kellemet találunk. — A fő dolog az hogy jó lakásról gondoskodjál. Éjszaka egy kellemes mennyhely sok mást pótol, mert az otthonosság örömeit a comfortot annál inkább érezzük, minnél zordabb az éghajlat s azért ne siess lakás fogadással, né is kimélj pár tallért, hanem telepítsd le magadat oly kényelmesen mint csak lehet. — Ird meg egyszersmind drága-e a város — drágább-e Heidelbergnél — mert ha mihez mint kilátásom van, egy pár fiatal embert találhatok ki a phisikára készül s ki

¹ Pulszky Ágost (1846—1901) politikus és jogtudós, a budapesti egyetemen tanár.

² Nem volt meg.

³ Szt. Adalbert.

legalább valamit ígér — Neumanhoz szeretném őket küldeni. — Itt mióta elmentél nem történt semmi, mit nem tudnál már ugys. Megnyitottuk az országgyűlést, lelepleztük a Nádorszobrot a József piacon, éljeneztük, üléseztünk, választottunk egy elnököt s jegyzőt sat. mind nagy dolgok, de körülbelül ép oly mulatságnak, mint a színpadon azon jelenetek melyekben valamely király trónusán szemlélhető mi legfeljebb azokat érdekli, kik először vannak a színházban s nem tudják hogy a darab (tragoedia v. comedia) csak azután kezdődik. — Az egész most úgy látszik comediává nővi ki magát. A bal eddig már 4 részre oszlott. Mert 4 embere van, akiknek mindegyike vezér akar lenni. — Jövő héten kezdődnek a discussiók s úgy látszik nagy dolgokat fogunk hallani. Madarász¹ a Ministeriumot vád alá akarja helyezni, Irányi² vissza akarja híni Kossuthot, Ghyczy és Tisza nem tudják mit csináljanak hogy magokat ily bohóságokat pártolva a külföld előtt ne compromitálják és mégis a hazában jó hazafiaknak tartassanak, mert csak még sem tűrhető hogy valaki még liberálisabbnak mondhassa magát, mint ők. — Nagy baj, hogy gyomrom már előbb romlott meg s most 3 nap óta ismét rosszabbul élek legalább az émelygést a discussionak tulajdonitanám — most pedig nem tudom mi okozhatta. — Ma teszem meg a rendelést hogy Lloydod és Borsszem Jankód poste restante eddig olvasva küldessék Königsbergbe. Ha lakásod lesz mielőtt azt velünk tudatod, megteheted rendeléseidet a postahivatalnál. Anyád és nővéred köszöntünk s úgy Palkó is, ki Liszt kedvéért természetesen itt van. Ha időd engedi írjál egyszer Dénes bácsinak.

Eötvös

[Loránd levele: Königsberg 869. V. 8.]

25.

20/5 869

Kedves fiam!

Valóban szemrehányásokat teszek magamnak hogy ily soká nem irtam, de rendkívül el vagyok foglalva s hozzá még az járul, hogy ámbár beteg nem vagyok folyvást rosszul érzem magamat s így alig határozhatom magamat legszükségesebb teendőim végzésére. Most is csak röviden írhatok, mert a képviselőházban irok, felhasználva az időt, mely alatt a jegyző utolsó üléseink jegyzőkönyveit olvassa. — Utolsó leveledre válaszul most csak annyit: hogy Vodjanernál az 500 frt elküldésért rendelkezni fogok úgy hogy ez összeget már június 1-én felveheted és határozatodnak, mely szerint a szünidőket körünkben akarod tölteni valamennyien örvendünk. — Későbbi terveidet egészen reád bízom s magamnak csak azt tartom fel, hogy azokat együtt nyugodtan discussiáljuk. Ismered nézeteimet azon irányról melyet a német tudósoknak egy része a természettudományokban követ s mely a phisikát mind inkább a metaphisika körébe vezet. Nincs helyén s nem is érzem magamat irányodban competensnek hogy ezen irányról hosszasan szóljak; de ha nem kétem is hogy szintén egyes nagy lépések történetnek a természet ismeretében, általán véve nem tartom ezen irányt termékenynek s úgy vagyok meggyőződve hogy valamint eddig úgy még sokáig

¹ Madarász József (1814—1915) ellenzéki politikus.

² Irányi Dániel (1822—1892) ellenzéki politikus, államférfi.

a természettudományok az inductio és experimentum útján fogják lenni legnagyobb lépéseiket s hogy a deductio mely egyes elvekből tovább okosodva speculatio útján halad, csak annyiban fontos amennyiben azon pontokat jelöli ki, melyeket a tapasztalás útján felderíteni szükséges és egyszersmint a tudat sok haszontalan fáradságtól menti meg. Königsbergben mint leveledből már meggyőződtem inkább ezen irány az uralkodó s ezért én nem tartom czélszerűnek hogy a jelen semesteren tul ott maradjál. Vajjon helyes-e nézetem? Azon esetben Berlinbe vagy máshova kell-e menned — arról majd nagy bölcsen tanácskozunk és teljes nyugodtsággal megvitatjuk az okokat pro és contra miután tudod hogy a célra nézve egyet értünk. Mint Te magad úgy én sem kívánok egyebet minthogy tudós valóságos és nem dilettáns tudós legyen belőled s erre azon eszközöket fogjuk választani, melyeket legjobbaknak tartunk.

De végzem leveletem. A discussio kezdődik s mint a közelgő vihar előtt egyes dörgések úgy már egyes ostoba frázis üti meg fületem, emlékeztetve mily phoenomenalis szóháboru közelg. Ég áldjon meg. Ha Neumann¹ v. Richelet collégiumában volnék valószínűleg egy szót sem értenék az előadásból, de mégis jobban szeretném mint hogy az annyiszor főzött és mégis emészthetlen ebéddel újra tractáljanak. — Talán a napokban ismét írhatok. Az ünnepeket Földeákon töltöttem s Jolánt, ki velem ment ott hagytam. Ég áldjon meg még egyszer.

Szerető apád

Eö . . .

[Loránd levele: Königsberg 869. V. 21.]

26.

21/5 869

Kedves fiam!

Csak tegnap írtam, de a levélből, melyet tőled anyád ma vett s velem közlött látom, hogy kedélyileg rosszul érzed magadat, s azért ha már személyesen nem lehetünk együtt, legalább néhány biztató szót küldök. — Átmentem a szenvedéseken, melyeknek nyomait leveled kifejezi. Ismerem a kint, mely a lelket eltölti, midőn előbb saját tehetségeinken, később magán a tudományon kételkedni kezdünk s elmondjuk vanitas vanitatumunkat a négy facultas és minden Doctorai és professorai felett. Nincs senki, ki ezzel a tudománnyal komolyan foglalatzkodott s ezen kinokon nem ment át s Göthe e részben csak abban különbözik másoktól, hogy mit valamenyenien éreztek azt ő egyedül tudta kimondani. És ez természetes mint másban úgy a tudományban fiatal korunkban mindig többet várunk mint a mi elérhető saját erőnk úgy mint a tudomány várható eredményeire nézve bizalmunknak nincsenek határai s így csalódásunk természetes s természetesen az elkeseredés mely azt követi. Később belátjuk, hogy csalódás volt azon elkeseredés is, melyel úgy nevezett illúziókról lemondtunk, hogyha emberi erőnkkel nem érhetünk is el mindent sok elérhető, hogy a tudomány, ha nem felel is minden kérdéseinkre — soknak ismeretéhez vezet mit tudni jó és szük-

¹ Neumann Ferenc Ernő (1798–1895) a königsbergi egyetemen a fizika és ásványtan tanára.

séges és azután megszorítsa terveinket, végre hozzá fogunk a munkához, kevesebb költői lelkesedéssel de több eredménnyel s így lesz nálad is. — Mélyen sajnállak mert ismerem jelen kedélyi hangulatod keserűségét, de talán jobb hogy rajta jókorabb keresztül mentél s így jókorabb kezdesz majd hozzá feladatod megoldásához, melyet csak akkor tűzhetünk ki, ha költői lelkesedésünk epocháján tul vagyunk. — Anyádnak irt leveledből azt veszem ki, hogy a jövő telet nálunk akarod tölteni. — Ambár nem fognám ellenezni, ha a jövő semestert Berlinben vagy más egyetemen akarnád tölteni, mégis helyeslem határozatodat, és pedig nem csak önzésből. — Igaz nem egészen elfogulatlanul ítélek ez ügyben; mert igen természetesen alig tudok valamit minek inkább örülnék, mint annak, ha legalább egy fél évet együtt tölthetünk; azonban elvonatkozva ettől még tisztán didacticus szempontból is jobb, ha miután 2 évig erősen tanultunk, legalább egy időt arra fordítunk, hogy a gyűjtött anyagot magunkban feldolgozzuk. Gondolkodni fogok, hogy az erre szükséges eszközöknek hiányában ne légy. Itten laboratoriuma és az Akadémia phisikai cabinetje szolgálatodra állnak s bizonyos, hogyha azokat kik Pesten matematikával s természettudománnyal foglalkoznak magad körébe gyűjtöd, oly haszonnal készülhetsz további tudományos utazásaidhoz, mint sehol a világon. —

De elég az adresse vita zug körülöttem s ha bolondot irtam, úgy szavaimban összefüggés nincs — csak ne tulajdonítsd nekem. Csak a sok esztelenségnek és badarságnak visszhangja, melyet magam körül hallok. — Ég áldjon meg s tartson egészségben s hozza vissza jó kedvedet. — Ha pedig időd engedi írjál mentül előbb, sokkal kevésbé óhajtom leveledet, ha azokért kellemes foglalatosságot kell félbészakitanod, mint most mikor talán jól esik, hogy legjobb barátoddal bizalmasan szólhatsz.

Szerető apád
Eötvös

27.

V. 23. Pénzküldés.

28.

Kedves fiam!

24/5 869

Épen kocsimba ültem, hogy a képviselőházhoz menjek, mikor leveledet kezembe adták. Hogy ne késsek válaszzal, felhasználom az adreszvita alatti üres pillanatokat, azokat melyek alatt unalmas szónokok a százszor elmondottakat csak rosszabb formában ismétlik, hogy feleljek. — Annyit foglalkoztam e napokban veled, annyira tudtam mi kellemetlenül érzed magadat, hogy ámbár rögtön felelek, az amit irok nem rögtönzött s hogy mint hosszú megfontolás eredményét veheted.

Tudod hogy nem óhajtottam Königsbergbe költözésedet. Másoktól ismertem az irányt, melyet ezen egyetem a természettudományokban is követ, ismertem hajlamaidat, és meg voltam győződve, hogy a tudománynak azon neme, melyet ott üznek, szellemi és kedélyi szükségeidnek megfelelni nem fog. Egészen helyeslem tehát hogy az egyetemet e semester végén elhagyád. Helyeslem azt is hogy hazatérve, egy időt arra szánjál, hogy a 2 év alatt szerzett ismereteket rendezd és saját erődet valami önálló dolgozaton megkísértsed — mi még azon esetben is czélszerű ha vele nyilvánosság elé lépni nem akarnál. —

De azt, hogy Königsberget rögtön hagyjad el nem tanácsolhatom. — Május végéhez értünk. Egy hó múlva julius kezdetén vagyunk és miután a collegiumok valószínűleg Königsbergben is julius közepénél alig tartanak tovább, mindössze arról van szó, hogy 6 hetet oly helyen töltsél, hol magadat kellemetlenül érzed s az életben még többször fog előfordulni.

Ha az előadások olyanok, melyekből semmit sem tanulsz (ámbar ezt alig hiszem) akkor vagy éppen nem — vagy ritkán menj a collegiumba. Kössél ismeretségeket, menjél tengerfürdőbe, röviden mondva töltsd idődet oly jól amint lehet, de maradj Königsbergben, nem azért mert nehéz pretextust találni, melyel távozásodat professoraid előtt igazolhatnád, hanem most nem tudok találni pretextust, melyel azt anyádnak megmagyarázhatnám s megmagyarázhatnám azoknak, kik lépéseidet érdekléssel követik s abban ha most egyszerre visszajössz határozatlanságodnak jelét látnák. — — Még azon esetben is a semester végéig nem maradnál Königsbergben, azt tanácslom, hogy augusztusig Berlinbe menj s innen per Dresda s Lipse úgy jöjj haza, hogy itt senki ne gyanítsa, hogy a semestert nem töltötted el. — Semmi sem árt inkább, mint az ingatagságnak híre s oly korban vagy, melyben erre vigyáznod kell. Ezért jobb, ha a kedélyi lehangoltság, melyen keresztül mentél — titok marad közöttünk. Könnyíts sziveden az által, hogy nekem irsz, mentül többet s többször és én mindenre felelni fogok, másnak a dolgról ne szólj, minek tudják ők, hogy csalódva érzed magadat csalódásaink fájnak, de nem enyhítheti senki e fájdalmat, mint később a tapasztalás és ezért miért szóljunk idegeknek? — Reményilem megkaptad tegnapi leveletem, melyben megírtam hogy számodra 500 frt. küldetett Oppenheim et Varschauer házhoz s hogy az összeget ott utveled előmutatása mellett felveheted. Ég áldjon meg, adjon jó kedvet

szerető apád
Eötvös

[Lóránd levele: Königsberg 869. V. 27.]

29.

I/6 869

Kedves fiam!

Azonnal feleltem volna leveledre, ha nem lennék annyira elfoglaltva, hogy időmről szabadon rendelkeznem nem lehet. Elfoglaltva s pedig mivel? A képviselőházban a múlt évi szalmát csépelik s ott kell töltenem napom legjobb óráit s kifáradnom izzadásban s unalomban, úgy hogy ülés után alig bírok dolgozni. — Hogy állapotomat türethetőbbé tegyem, a házban töltött időm egy részét levélírással fordítom, s innen írom e sorokat is. Jobb ha kissé zavart leveleket kapsz, mint éppen nem s ez lenne a vége, ha nyugodt pillanatokra várnál, melyeket kizárólag neked szentelhetek. — — Mindenek előtt tehát kérdésekre felek. Nagyon helyeslem, hogy mielőtt haza térsz elébb még a Göttingi, Berlini és Lipseai egyetemet meglátogatod. — Az egyetemek látogatásának ugyanis egyik legfőbb ténye az, hogy megismerkedjünk azokkal, kik saját tudományok körében a vezető szerepet viszik s ezért gondolkodni fogok, hogy ezen egyetemek mindegyikénél legalább egy ajánló jevelet küldjek. Lesz-e éppen Physikus v. Mathematicus? most nem állhatok jól, de ha a legkitünőbb tanárok egyikének s pedig általam mint az Akadémia elnöke által ajánlva vagy általa megismerkedhetsz bárkivel. Magától értetik,

hogy a leveleket csak akkor fogod átadni ha jónak látod azt egészen belátásodra bízom, azt egyébiránt nem bízom arra, legalább kérlek hogy ebben, az én óhajításomat kövesd azaz: hogy megjárva azon egyetemeket Karlsbadba jöjj.

Mintán én magam csak august 1-én megyek oda s az egész holnapot ott töltöm, ne légy semmiként akadályozva terveidben, még azon esetben is ha Königsbergben a semester végéig maradnál, még ráérsz utazásodra s ha tanulmányaidat azon egyetemen folytatni nem akarod az talán nem is szükséges, ámbár jó hogyha már ott egy idődet felhasználva, legalább az ott honos irányt és methodust tökéletesen megismered. — A jövőről időnk lesz szólni, ha haza jössz, röviden most csak azt mondom, hogy az általad kifejezett nézetek, miként a szellemi haladást minden vasutnál s más anyagi érdeknél fontosabbnak tartasz egész kiterjedésében osztom. — Igaz ez mindenütt s főképp hazánkban, hol még az anyagi haladás csak úgy lehetséges, ha a szellemi kifejlődésünk kíséri, — és életemnek ezen meggyőződés adja meg irányát. Azonban minden pályák közt, melyeket ember választhat nincs egy hálátlanabb. Még köszönetet sem várhatni — én legalább így tapasztaltam. Ha tehát magad szánod magadat az ösvényre, örömmel üdvözöllek azon s támogatni foglak tehetségem szerint; azonban mielőtt végkép határozunk bőven meg kell beszélnünk s hosszasan meggondolnunk a dolgot. 21 éves korában még a világ legnagyobb philosophusa sem állhat jót magáért, hogy soha azon dolgok után vágyódni nem fog melyeket a szellemi haladásra fáradvá, szerezni nem lehet. — De minderről szólunk, ha majd találkozzunk, most addig is ha más dolgod nincs írjál mentül többször. Most tudom, hogy nem jól érzed magadat inkább vágyódom leveleid után, mint máskor. — De most elég mára. Tisza szól és pedig ellenem köszörtüli torkát s bármi ostoba legyen legalább hallgatni kell. Tehát isten áldjon meg s tartson kedves fiam.

Szerető apád
Eötvös

Közli: MORVAY GYŐZŐ.

ALLEGÓRIA-E A LEDÖLT DIÓFA?

Az IK. ez évi harmadik füzetében (345. l.) Waldapfel József azt állítja, hogy Baróti Szabó Dávid *Egy ledölt diófához* c. költeményét Szvorénnyitól kezdve az én *Szemelvények a nemzeti líra köréből* c. könyvemig, sőt azon túl Négyesy, Beöthy, Császár is rosszul magyarázzuk, mert az «közvetlen lírai szemlélés», s ezt az allegóriai belemagyarázás ellaposítja. Hogy mégis, akik foglalkoztunk vele, úgyszólván valamennyien allegóriának fogtuk fel, annak oka Tompa, akinek az ötvenes-hatvanas években írt hazafias allegóriái ebbe az irányba terelték az elméket.

Először is nézzünk szemébe az utóbbi állításnak. Valóban csak a Tompa kora volt oly fogékony az allegória iránt? S nem egyszersmind a

Barótié is? Hiszen a klasszikus irodalomnak kedvelt műfaja volt az allegória s nevezetesen Horatius és Vergilius, akiket Baróti Szabó tanulmányozott, bőven éltek vele. A barokk képzőművészet is éppen későbbi korában, mely a B. Sz. idejéhez közel esett, egészen a modorosságig szerette allegóriában kifejezni gondolatait. Alkaios allegóriája, mely az államot tengeren hanyóddó hajóhoz hasonlítja, Horatiuson keresztül Zrinyitől egészen Virág Benedekig kedvelt motívuma volt a költői irodalomnak. Magának B. Sz.-nak idilljei — Vergilius nyomán — voltakép mind allegóriák: a természeti jelenségek alatt emberi viszonyok lappanganak. Más költeményeiben is szereti természeti jelenségek párhuzamával magyarázni a honi állapotokat. Sőt már a «dőlésre hanyatlott fa» is előfordul egy régebbi költeményében, az 1788-ban (két évvel a *Ledőlt diófa* előtt) *Idősb. b. Ráday Gedeon írhoz* írt episztolájában.

Igy rohanunk vesztünkre magunk! Így vágjuk alattunk
A dőlésre hanyatlott fát. — Népünknek az ügyét
Olyannak képzem, valamint a tiszta folyamnak
Sorsát: mely mihelyest köves árkát messzehaladván
Kezd agyagos földet nyalogatni, kivetkezik első
Lzéből s kristályából. Ha beléje szakadnak
Már felesebb zákányos erek: mely tócsa, minémű
Pöcze fog a nevezett gyöngyvízből válni? Ha végre
Már testesb folyamathá leszál, vagyis önmaga többes
Agra hasad: kivesz úgy-e s nevét nem tartja tovább fenn?
Mennyi nemes nemzet járt így! Mint a nap az égen,
E földön szintúgy ragyogott; most nyomja setétség,
Tös-töböl oda van. De hogyan? Nem fegyverek ölték,
Nem fojtotta mirigy, nem sorvasztotta nagy éhség.
Ah, nyomorult vesztének okát, im Ráday látod
Mibennünk, onokáinkban és régi nemünknek
Megkeverésébenn.

Ez az episztola úgy tekinthető, mint első fogalmazása azoknak a gondolatoknak, amelyek később a *Ledőlt diófában* is kifejezésre jutottak. A ledőlt fa, a megülő mirigy: a nemzetet fojtogató belső baj tehát már régóta foglalkoztatta B. Sz. képzeletét, mielőtt a *Ledőlt diófát* megírta. Nem oly közvetlen élmény volt tehát nála a ledőlt fa látása a költemény íráskor, mint W. fölteszi. Hogy ugyesen adta neki a közvetlen élmény színét, készséggel elismerjük.

De a költemény allegória volta mellett azt is bizonyítéknak tekintem, hogy költőtársai is úgy értették. W. egy könnyed mozdulattal elutasítja e bizonyítékot, mondván, hogy nem akarja magát a pusztuló fa képének költészetünkben való további szerepétől befolyásolni. Ez álláspontban nem osztozom. Virág hét évre Berzsenyi költeménye után ezt írja *Gr. Guadányi József magyar lovas generálisnak* c. költeményében:

Boldogságunknak képzeltük napjait! és im!
Mely kárba döntött egy kis időszakasz!
Nézzed eme szép körtvély fát, mint ingadoz! oh mint
Csóválja keserves terhe alatt fejét!
Szánd meg! bélrészét a féreg rágja; ma-holnap
Kertésze véres könnyeket önt reá.

Emlékeztető Delinger Jánosnak c. költeményében pálmafához hasonlítja Magyarországot:

Kerte tág volt Hunniának,
De reá gond nem ügyelt.
Kezde benne nagy reményre
Nőni egy szép pálmafa,
Melynek árnyékán ma-holnap
Nyughatott gazdag, szegény;
A szilaj korcs kis korában
Férgeket tövébe tett;

Amit (ártatlan) gyanítani
Nem tudott, s elkornyadott.
Földre, nem fel égre, hajtá
Mind tejét, mind ágait,
Veszni tért, de nem magával,
A puhán nőtt pálmafa.
Oh gonosz kertész, te voltál
Ily siralmas kár oka!

Ismeretes Berzsenyi hasonlata a *kevély tölgyről*, melyet az északi szélvész le nem dönt, de a benne termő férgek megörlik, valamint Tompa költeménye, a *Terepélyes nagy fa*.

Oly költemény ellenben, mely egy természeti jelenséget pusztán lírai, tehát csupán hangulati, érzelmi oldaláról ragadjon meg s ne akarjon általa gondolatot kifejezni, egészen Petőfiig ismeretlen. Csak az ő költészetében jut a természet oly jelentőségre, hogy önmagáért is érdekes, nemcsak mint emberi viszonyok tükré. Én, a magam tanító gyakorlatában, Petőfinék *Ősz elején* c. költeményét szoktam Berzsenyinek *A közelítő tél* c. költeményével párhuzamba hozni, hogy a kétféle beállítást, a hangulatit és a gondolatit, szemléltessem.

Abban igaza van W.-nek, hogy a költemény nem Abaúj vármegye ünnepe után kelt, hanem már 1790-ben s így valószínűleg a korona diadal-ünnepe előtt és nem után. A költő maga is tévedett, mikor később elkezését 1791-re tette. Ennek azonban csak a körülményeket illetőleg van módosító hatása, magát a tartalmat nem érinti. Abban is igaza van, hogy a költemények helyes megítélésénél tanácsos felkutatni az első megjelenés helyét, mert a költemény környezete is megvilágosíthatja annak értelmét. Nem tudom azonban, mikép írhatta, hogy a kötet (Magyar Museum II. 1) egész tartalma a József önkénye alól való felszabadulás hangulatát árasztja. Az óda elhelyezése inkább mellettünk szól, hiszen közvetlen Virág *Egy hajóhoz* c. allegóriája mellett van, szinte mint annak párja; ebben pedig Virág tudvalevőleg a hajó, vagyis hazája veszedelmes helyzete miatt reszket. Hozzájuk csatlakozik Batsányinak *Virág Benedek úr társunkhoz* c. költeménye, mely szintén hazafi aggodalmának ad kifejezést.

Im nyög a hazafi most is fájdalmában,
Nem vehetvén reményt árva mivoltában,
S nem találván hazát önnön hazájában,
Csak panasz, csak jajszó zeng bús ajakában!..
Igy ha a multakat eszébe juttatja,
Arcát öntözi szemének harmatja.
S ha ismét jövődő napjait forgatja,
Szívét bű, gond, bánat s kétség fojtogatja.

Csak jóval ezekután jönnek a korona visszahozatalán örvendő költemények. W. nagy jelentőséget tulajdonít a «szűz virágjában» kifejezésnek. Ez azonban szerintem az ódai izgalom felfokozott nyelvén csak annyit jelent, hogy: eredeti épségében, tiszta, idegen hatásoktól ment állapotában. Tehát rokon gondolatot fejez ki az *Idősb báró Ráday Gedeon úrnak* írt,

fentebb idézett episztolával. Nem jelenti azt, hogy a haza felől most már minden veszedelem elmúlt s aggodalomra nincsen ok.

Különben is e kor költői kétség és remény közt hányódtak, hazájuk állapotát majd virágzónak, majd reménytelennek látták. Az említett episztolát is így kezdi Szabó: Virrad-e hát vagyis alkonyodunk? oh Ráday, fonnyaszt Engemet a szörnyű remegés. Berzsenyi egy év múlva visszaénekli kétségbeesését a magyar romlásán s bizvást hirdeti, hogy csak sást nemzenek a sasok, s Árpád vére nem hülhet el. *Magyarország* c. költeményében: Minden jót, valamit hint az Olymp ura... Néked az istenek Bőv mértéke pazarl büszke határidon. De így van ez más viszontagságos korokban is. Kölcsey *Hymnusa* kétség és remény közt borong, a *Szózat* írója előtt egy időben merül föl a jobb kor és a nagyszerű halál képe. Mi magunk is egy-egy technikai vívmány láttára a «korlátlan lehetőségek korát» emlegetjük, máskor Spengler *Untergang des Abendlandes* jóslatában hiszünk.

A mi korunkban az allegória, azt mondhatjuk, lenézett költői műfajjá lett, mióta a szimbolizmussal állítják szembe. Az allegória a hideg ész tereméke — halljuk — kiszámított, mesterkelt, költőietlen; a szimbolum az érzelem és képzelet szülötte: egyedül ez jelenti a dolgok életét, az embert környező világ misztikumát, amely maga is titok. A mi számunkra a világ csak hangulat, s a modern lírikus nem is akar egyebet kifejezni. De hogy az allegória sem mindig hideg, bár a sok gyakorlat modorossá süllyesztette, hanem az ész mellett a szívnek is lehet benne része, azt épen Tompa hazafias költeményei bizonyítják ékesszólóan, de a Baróti Szabó legsikerültebb allegóriája, a *Ledőlt diófa* is.

Azt hiszem tehát, hogy nem mi, hanem W. J. esett abba a hibába, hogy a költeményt nem a költő korának, hanem a mi korunknak a szemével nézte.

ZLINSZKY ALADÁR.

MELIUSZ JUHÁSZ PÉTER A NAGYVÁRADI HITVITÁRÓL ÉS DEBRECEN FELDULÁSÁRÓL.

A magyar szellemi élet terén már a humanista irányzat tette lehetővé a protestantizmus néven ismeretes és a római egyháztól eltérő új világnézet állandósulását. Ennek kifejlődését és időbeli első megnyilvánulását azonban nagyon bajos meghatározni. Már Zsigmond király alatt a huszita hitelveknek számos magyar követőjét ismerjük. Mint minden új eszmei irányzatnak, a protestantizmusnak is időre volt szüksége, hogy egységes elvek alapjára helyezkedjék. A magyarországi protestantizmus XVI. századi történetére nézve érdekes képet nyújt például Melith Pálnak Bártfáról 1572. júl. 18-án Draskovics György zágrábi püspökhöz intézett levelének ez a része: «Hic studia satis florere, sed religio Lutherana profitetur, satisque praedicatur contra papisticam religionem... Novitates hic in nostris partibus, quae Celsitudinis vestrae aures oblectari possint, quamquod mira varietas religionis. Nam si quis ex civitate in civitatem et pago in pagum venerit,

ibi iam alia religio, doctrina... docetur» (A gr. Zichy cs. zsélyi lvt.-nak Missilesei között.)

Már a XVI. századi magyar irodalom a hitviták kora. Minden olyan adat tehát, mely erre vonatkozik, irodalomtörténeti becsü. Ezért fontosnak tartjuk, hogy a fenti levéltár Missilis levelei közül Meliusznak, a nagy magyar reformátornak alábbi két levelét közöljük, melyeknek egyike a nevezetes váradi disputa-ról szól.

1.

Debreczen, 1569. szept. 29.

A «Praedikator» briberi Melith Györgyöt arról értesíti, hogy csak a Szent Dénes napján tartandó váradi disputa után mehet hozzá.

Istentül minden iot kiwanok te keg:

En a maftani leveletis ertem te keg: azért im en jrtam Czaholi Ferencznek hog = e jattjek, mertt mind jsten elütt mind e3 világ elütt tišteffege nem lezen: Maftap bizon oda mennek, de Szent Dienes napian disputationk lezen Varadon a3 atko3ot Anti Chriftofokkal, azért Bükseg ott lennem: Mert azt erös parancziolattal megh hagiak: Soha meeg eg' disputationk kemenib nem volt Mintt e3, ott kel lennem: S. Mihál napian Ferenc3 Vrammal kel f3embe lennem a3 erdü dolgabol, mertt a' pen3t akkor kel meg vinni: Te keg: Irtam e3 felül: E3 vtan valamikor te keg: paranc3ol, mind e3el nappal ke3 vagiok: Te keg: Es en tolem: Ha meg tagaggia Ferenc3 Vram, a3 lo nem lezen: Im atte keg: fianak Melik Istvan ket könnyet kültem, te keg: Iktaffa neki:

Te keg: megboc3affon, hogy oda mast nem mehettm. Erröl irtam Pesti Vramnak, Raming Vramnak: Felet igerte a Jo3agnak a' Vak Czaholi Györg'e-nek mast: E3 vtan a' feletis meg boc3attia holta otan: Te keg: Menedeket aggion a' Debreczenieknek a3 erdü felül: A disputatio vtan oda megek, Szembe lejek te keg: Iften algia te keg: te keg: a Jo3agnak vifellie gongiat: En te keg: Apamnak, Ferenc3 Vramat Attiam fianac tartom: Valeté.

Debrecini: 29. Septembris An. D. 1569.

Servitor Paternitatis vestre
Petrus Melius Horhinus

(Kivül:) Egregio domino Georgio Melýtt de Briber et domino et patri suo observandissimo.¹⁾

2.

Debreczen, 1570. nov. 26.

A «Praedikator» kéri Melith Ferencet, hogy a János Zsigmond fejedelemhez intézett levelét mielőbb juttassa rendeltetési helyére, majd korholja Debrecen városának elpusztítása miatt.

Gratia et Pax.

Vram ű nag: levelet meg adak, ackiben ű nag: fok dologrol pana3olkodie, iria hogy en iriak mind en magam felül, es mind a' Varas allapottia

¹⁾ Melýth György a dalmát tengerpartról Magyarországra jöve, mint zsoldos állt Fráter György szolgálatában. Itt Csaholy-leányt vett el és a magyarországi Meléth-ág megalapítója lett. A levélben szereplő Ferenc úr nem más, mint Melýth Ferenc.

felül: Ažt is iria hogy až hit dolgárolis Iriak, ammikor irok, En te keg: külg'em, es te keg: El küldi. Ažert mastan irtam ű nag: büffeggel minden dolog felül: Te keg: külgie el: Tovabba: meg Irtam vala Imar až ű nag: levelet, hogy mondak hogy te keg: meg dulatta a' Varast El haýtatta a' barnot: Te keg: Valaki akarattia'bol ežt mielte, de Satan volt: mert a' bűntelent nem kellene bűntelni. Valaki ažt mongia hogy nem a' feýedelmek vegezeffe až hogy a' Debreczen fohova ne mennien, fe tarczón, — cžak a' Bihar Varmegehűb: Nem igaß: Mert a kiral kepeis ebbe hatta ű ket hogy ahoß Tarczjak magokat, ammit a' feýedelmek vegeztek: Ihon a' feýedelmeket te keg: fel haborittia, es őžve veßti ežzennel: Nem kel vala hertelenkedni te keg: ol modon ennek te keg. Vegere ne h..... až Isten haraggiatis te keg: feiere geriežte: Iaŷ ac ki dulž, mert tŷs meg dulatol: Esa. 31. Tŷ kobarlok, dulok, iften oržagaba nem mentek: 1. Cor. 5. 6. 2. Cor. 6. Ežt nekem meg kel mondani: Až iften haraggia jm fel geriet: Sinak renak kialtanak az arvak őžvegek až iftenre: mint a cžerepet ig a Christus a' pŷrolliel őžve rontia, a' niužokat, dulokat: psal. 2. Ig űol až iften Tŷ feýedelmek igaffagot, es Iteletet tegetek, Iaŷ acki až en nepemet niužatok, fožtiatok, mint a' kenieret be nielitek: ps. 46. 50. 53. Latam hog a' feýedelmek, ispanok, tižtartok, Synak, renak vala ež vilagi kobarlok, es ežt mongiak vala: Iaŷ ne vigetek až haragos baran eleibe: Apoc. 6. 7. 15. 17. 19.

Te keg: engem is igen űidalmažot, es ažt monta, hogy en voltam Spiraba, a' Maximiliannal, en vegeztem ežt a' dolgot: Bižŷn te kegel: Igen hitvan kemie volt: Mert až iften bižonsagom, hog, fem nem fem Tanacžom, kit en ű nag: meg Irtam: Ennekem te keg: iol tett Vram en kialto űo vagiok iften te latod hogy igažat mondok: Ha penig Vg nem ležen ackit mondok: Iften es a' feýedelem haraggiaba essic, bator až en orcžam pirullion meg.

Ha penig ű nag: parancžoltais e dulaft, Ugian nem kel vala mielni: mert Iob iftennek engedni, hannem mint až embernek: Noha baraniok es Juhok ežek: De e baranioknak vagion paftora, biraŷa a' Jefus Christus, acki až egbe vagion, es božžut al a' Juhokertt: Ežech: 34. 37. Esa: 40. 45. 51. Ioan. 10. psal. 2. 24. 51. 73.

Iften legen Itelűie mindennek amēn: Debrecini 26. Novembr: Ano D. 1570.

Petrus Melius de Horhi

Bižon te keg: Job volt volna ű nag: Haraggiat le Cžűndeseteni hannem fel geriežteni: mert el a' biro nala a pŷrűl kivel a' cžerepeket el rontia. Igen io volt volna Batori Miklostűl ű nag: Tanulni te keg: ű nekŷ foglaltak el faluit de nem dulatot mindiart hanem a' feýedelem akart erteni.

Ha isten űava igaž. ežt elhiggie te keg; hogy a' Debreceni dulasert meg dulattia kegel: Esa. 31. Iai acki dulž, mert Ifmeg meg dulatlak: Nem kellene a' Christus űeme feniet ki verni oknekűl, mert igen bannia Zach. 2. Acki až hiveket dulattia, Christus űeme feniet űti kŷ: Igen kegetlenkedig Pharaho a' Sidokon, de iften a' Tengerbe vežte. El vežte iften Sunnacha-reben Rabfaest a' kŷrűstienek kenžaffaert: Te keg: meg bocžaffon: mert iften lattia hogy nem lehetek Nema eb, Trombi'a, kialto űo vagiok, nem mažamtul, de iftenebűl űolok.

Aj ű nag: levelet te kegelmed külge vramnak, mert ű nag: Iria hogy hamar valasztat teth es a' levelet te keg külgiem kit hallot a' Mohi ember a3 Ur ű nag. levelebul.

(Kivül:) Egregio domino Francisco Melit de Briber etc. prefecto arcis Diosgurensis, domino suo honorando.

Közli: LUKSICS PÁL.

A BOR ÉS A VÍZ PÁNTOLÓDÁSA ÉS ROKONAI.

Badics Ferenc az IK. ezévi első számában közölte az Esterházy-levéltárban talált kéziratból *A Bor és Víz a Fellebb való méltóságért és annak ell. nyéréseért, Egymás között Pántolódnak* című 1658-ban írt verseszetet. Ez a vers nyilvánvalóan nem más, mint a Mapes (Map) Walter (Gualterius) nevéhez fűzött középkori goliard-dialogusnak alaki hűségre is törekvő átdolgozása. A *dialogus inter aquam et vinum* nálunk mindenesetre sokáig nagyon népszerű volt. Egy 1793 nyaráról keltezett átdolgozását a Tóthfalusy-féle kéziratból kiadta Bernáth Lajos a Régi Magyar Könyvtár *Protestáns iskoladramák* c. kötetében;¹ ugyanitt függelék gyanánt közölte a latin dialogust is a Wright-féle kiadás² szövege szerint. A magyar átdolgozásoknak e szövegtől és egymástól való eltérését helyenként, kivált ott, ahol az egyes strófák teljes megtelelésével szemben azoknak s ezzel a pör érveinek sorrendje különbözik, alig magyarázhatja más, mint hogy e kézírásos hagyományozás útján terjedő kedvelt verseszet szerkezele az eredetiben is sokféleképen változott. Az 1793. évi magyar szöveg kiadója is megjegyzi, hogy «a XII-ik században keletkezett eredeti nagyon sok fejen és kézen mehetett át addig, amíg 1793-ban . . . XVIII. századbeli fordítója elé került.» Nálunk az a változat lehetett az ismertebb, melyet a Badicstól közölt magyar szöveg követ. Baróti Szabó Dávid is ezt ismerte s ennek érveit írta körül részletesen, s mint Arany mondja *Irói arcképében*, körmönfont magyarsággal. A *Verskoszorúban* (I. szakasza, 2. könyv 68—89. l.) *Thétis és Bakkus avagy: A Víz és Bor között támadt Pör* címen kiadott versének mind a 13 érvpárja azonos és egyenlő sorrendben is következik azokkal, amelyeket a szóban levő szöveg 4—29. versszaka magába foglal; azután megelégszik e játékkal, melyet félig-meddig szégyell is,³ és nem nyújtja tovább.

A Badicstól közölt magyar változat bevezetése és két első páros érvelése tartalmilag pontosan megfelel a Wright-féle szöveg elejének, s a hét

¹ 1903. 231—6. l. A Bevezetés 21. lapján valószínűvé igyekszik tenni, hogy e dialógust elő is adták. Az epikus keret azonban változatlanul maradt, s azt sem tűnteti fel a kézirat, hogy annak elmondása a prologusra tartoznék.

² *The latin poems commonly attributed to Walter Mapes*. 1841. 87—92.

³ Bevezetőleg ugyanis elmondja, hogy mikor a kedvelt deák-ritmusok fordítására biztatták, az Írás szentségét mocskoló tréfák miatt eleinte vonakodott. Kazinczy a Szabó védelmére a Magyar Hirmondóban közzétett magasztaló levelében (1786. okt. 25. 702. l.) a szerinte kivételesen «kivetést» érdemlő verset azzal menti, hogy másnak kedvéért fordította Sz.

versszak terjedeleme szerint is hét versszaknak. A továbbiakban már legfeljebb páronként (érv és ellenérv) találhatók megfelelő strófák; ahol az egyezés megállapítható, egy versszakot mindig egy versszakkal ad vissza az átdolgozó; erre az érvek és ellenérvek szerint való tagolódás is kényszeríti. Néhány strófaról¹ korszerű hazai, sőt helyi vonatkozásai folytán is valószínű, hogy a magyar verselő betoldásai, annál inkább, mert a verszet vége felé csoportosan vannak ilyenek; ugyancsak a végsők közül egyben (33.) a Cresussal, Sámsonnal, Salamonnal, Julius császárral való példálódzások halmozása sejtet XVII. századi ízlést. A magyar és a Wright-féle latin szöveg strófái következőképen tartoznak össze:

magyar	1-7. vsz. ~ latin	1-7. vsz.	magyar	20. vsz. ~ latin	14. vsz.
	8-9. vsz. ~	26-27. vsz.		21. vsz. ~	19. vsz.
	10-11. vsz. ~	10-11. vsz.		22-23. vsz. ~	16-17. vsz.
	12. vsz. ~	8. vsz.		24. vsz. ~	28. vsz.
	13. vsz. ~	25. vsz.		26. vsz. ~	32. vsz.
	14. vsz. ~	24. vsz.		28. vsz. ~	38. vsz.
	16. vsz. ~	12. vsz.		29. vsz. ~	40. vsz.
	18. vsz. ~	22. vsz.		46-47. vsz. ~	41-42. vsz.

Különös figyelmet érdemel, hogy az 1658-ban leírt magyar vers szerzője kezdetől végig következetesen igyekszik a négyesrimű vágáns vers ritmusához is alkalmazkodni. Itt-ott persze meglehetősen kínlódik vele, de helyenként nem hangzik rosszabbul, mint Ráday Gedeonnak az ugyancsak Mapes névéhez fűzött «korcsmadal»-t fordító és arra válaszoló strófái; pedig ezeket a «rímes-mértékes» verselés legkorábban megjelent kísérleteinek szokás tekinteni. A mértékre természetesen nem ügyel a XVII. századi verselő; ez azonban a latin vágáns versben is elmosódott, helyébe a hangsúly szerint való váltakozás lépett, amint fokozatosan gyöngült a latin beszédben is a hosszúság és rövidség erős megkülönböztetése; így ictus rövid antepaenultima-ra is jutott. Ezért nem egészen jogos rímes-mértékes versnek nevezni Ráday vágáns sorait sem; nem is törekedett itt másra, mint a ritmus lüktetésének nagyjából való visszaadására s a rímelés megtartására. Ugyanerre a XVII. századi verselő is igyekszik, persze gyöngébb eredménnyel; de a hetesre és hatosra való tagolódás — a latinban is egyetlen sormetszet — nála is tisztán megvan.

E XVII. századi magyar dialogusnak is fennmaradt egy másik változata a Hölischer-féle esztergomi *Költeményes régiségek gyűjteménye*² 135—44. lapján 27. sz. a. (Jankovich-féle múzeumi másolatában a 93—100. lapon) *Az Bor és Víz között nagyobb méltóságaért* (itt is így!) *való vetekezés* címen. Ennek leírója azonban jobban hozzá volt szokva a Zrínyi-Gyöngyösi-féle epikus tizenkettőshöz, mint az eredetinek s az előtte volt magyar szövegnek egyébként épen nem idegenszerű ritmusához, s ezért a sorok első, hét-szótagú felét egy-egy szótaggal megrövidítette. Egyébként többnyire csaknem

¹ 31, 34, 38—9, 41, 43.

² V. ö. Magyar Könyvszemle 1891. 47. l.

betűről-betűre egyez a két változat. Csak a 13. és 14. vsz. helyett áll a *Költeményes régiségek gyűjteményében* a következő kettő:

Ez edgy belege-seget bár magamra vegyem,
De kolika viztetül nem származik hiszem,
Mécsest a' keöszvénnel ha nyakadban vétem,
Te dolgajd ezek eszemben úgy veszem.

Beölcz Aristoteles szava mellettem áll,
Elmé't élesíttek, az lgasságh feül áll,
Soha a' víz felöl illet nem hallottál
Mellyel most engemet megh is torkolhatnál.

Az utolsó vsz. helyett az ítéletnek hosszabb tréfás latin prózai lezárása és a Bacchustól a falernumi kérésére kiadott irat hitelesítő záradéka következik. Minden helyi vonatkozás, amely az 1658.-i kéziratba utólagos változtatás útján került be, hiányzik; Krakkó és a lengyelek állnak, ahol helyükbe ott Nyitrát és a lengyeleket írták, stb. E szöveg mégis mindenesetre későbbi amannál. Az esztergomi kézirat legelső darabjai közt is vannak a XVII. század utolsó évtizedéből valók: A dialogus e változatát is abból a kéziratból készíthették, amelyből a Badics-féle szöveg származott. Maga a Hölscher-féle *Gyűjtemény* is az Esterházyak környezetében keletkezhetett. Három epitaphium van benne, amely Estoras nádor házanépéről — az egyik nejről — szól.

A *dialogus* témájának hazai kedveltségét egyébként még más tények is bizonyítják. Thaly a *Vitézi énekek* II. kötetében¹ közölte a múzeum Oct. hung. 39. számú kéziratából töredékesen *A bor majd a víz dicséreti* című kuruckori verset; ebben Bacchuson és Neptunuson kívül híveik csoportjainak képviselői is megszólalnak, de érveik közül sok, főleg a tekintélyen, a Szentírásan alapulók, megvannak a latin dialogusban is. Ugyanez áll részben Cybeleius (Hagymási) Bálint 1517-ben Hagenauban megjelent *Opusculum de laudibus et vituperiis vini et aquae* című latin (próza) deklamációjára.

WALDAPFEL JÓZSEF.

BARÓTI SZABÓ DÁVID LEVELE VÁLYI ANDRASHOZ.

Vályi András 1798-ban bepanaszolta Landerer János Mihályt, hogy munkáiból több példányt nyomott, mint amennyit ő rendelt, s azok eladásával megkárosította őt. A helytartótanácsból elrendelt vizsgálat folyamán 1794 április 21-én a maga álláspontját részletesen megvilágító nyilatkozatot küldött az egyetemi tanács úján. Ebben hivatkozik íróársai hasonló tapasztalataira is — köztük Batsányiéra és Kazinczyéra — s E alatt csatolja Szabó Dávid² legutóbb hozzáírt levele idevágó részét hiteles másolatban.³

¹ 115—124. l.

² Mindhármukkal kassai iskolafelügyelő korában kötött barátságot.

³ Orsz. L.-tár. Helyt. 10329. 39. Rev. libr. No. 3. 1794.

A levél jellemző a kiadói viszonyokra általában s Szabó több kötete megjelenésének történetére:

Barátom! Landerer Úr ellen hogy panaszt akartok tenni, nem tudálom. Az ő műhelyében két ízben rútul vízre vittem magam is. Először, midőn az én költségemre nyomtatott *Verskoszorút*, minék előtte el-adhatnék belőle valamit (magának is annyit készítvén, hogy az enyimnek tsak nem hasonfele volna) az orrom előtt Praenumerationa ki tette. Ilszor A' *Kisedel szótáris* nála az én pénzemen jött - ki. Ebből ily formán gazdálkodott magának, egy egy nyomtatványt 15 kron árulván, holott én az enyimért tsak 7et kértem, ő mégis hamarább el-adta maga részére, jobb alkalmatossága lévén hozzá. Maga volt e' Landerer a vétkes, vagy pedig a Factora? bizonyosan nem tudom. Azt gondolhatom, hogy a tseléd az Ura' hasznát néha magának káravalis keresi. Szemekre vettem ezen tselekedetet, de különben tsak elnyögtem, mivel eleinten két rendbéli munkáim fizetés nélkül nyomtatták - ki, s azon kívül 50 nyomtatványt - is adtak számomra. Ezen mint egy elengedésemet ők magok is tudják. Egyenesen más okom nem lévén, hogyan támadhatom - meg? Ha még továbbis fogják halogatni Vanierem nyomtatását, melly a' tavalyi tüztől fogva mind eddig hevert; engemet is fel-háborítanak, 's ezen úttal mellesleg előbbeni tselekedetekért - is pirúlni fognak. Mind eddig tsak biztatással tartott a jó Factor. Má napra határoztam a kenyér megszégését. Ha ma sem lesz Ura szavának, részemről is perbe fog idéztetni. Te azomban derekason élhetsz ezen ellenek én töllem adott biznossággal kívánságodnak elérésére. Ki-írhatsz szavaimat 's Instántziádba foglalhatod. . . . Kassán Bőjtnás hav. 17^{dik} napj. 1794. Igaz Barátod Szabó Dávid.

Közlő: WALDAPFEL JÓZSEF.

AMADE LÁSZLÓ ISMERETLEN LEVELEI.

A roffi Borbély-család levéltárában szép gyöngybetűs, aranysegélyű Amade-levelekre bukkantam. Többnyire gazdasági vonatkozásúak; a fiatal Amade a Borbély-familiával valószínűleg első felesége révén került összekötésbe, ki Orczy-leány volt s így közeli atyafiságban volt Orczy Lőrincel, a költővel, és ennek öccsével, Istvánnal, kik a Borbély-családdal a legszorosabb gazdasági nexusban állottak. A levelekben, melyek az 1731—36-iki évek között íródtak, két nagyon érdekes, Amadéra jellemző adatot találtam: először híres «csikó» szeretetének megerősítését, amelyre Vértessy Jenő 1902-es IK-beli publikáció-sorozatában célzott — az 1731 és 1732-iki levelek szólnak erről — és másodsor új adat az 1731 ápril. 18-as levélben Amadénak egy Gyöngyösi-kézirat utáni érdeklődése. Hogy Gyöngyösi melyik művének milyen kéziratát kérte — «reszolválni» akarván magát az «kinyomtatásra» — nem lehet megállapítani.

¹ A *Paraszi majorság* második kiadása meg is jelent ez évben.

1.

Mint Valóságos Drágha Jó Uramnak Kegyelmednek Igaz szívbéli tükiletességemet ajánlom. Az hová magamnak mennem keserves, szomorú szívvel írott bötüimet Kegyelmed Uri Házához bótsátottam, és noha talám feledékenséghben, s idegenséghben jutottam Kegyelmed előtt, de én ugyan réghi barátságos tartozásimat soha el nem feleitem; kitül most is indítván, Kegyelmedet kötelessen kérem; hogy mivel Czugbéli Peý Lovaim közül kettő veszedelmessen meghomlott légyen; ezen a Földön pedig olytatin lovakra szert nem tehetünk, ergo mediatam, et indubitam depositionem kérem bár csak egyett, ha nem tovább csak Szalk Szent Mártonýgh, a ki rudasnak jó volna, küldeni méltóztatnék, s ezen szükségemben subvenialný; melly ebbeli szép hajlandóságát, s szíves barátságának contentatióját, midőn meghszolgálný megh is hálálný elmulatója nem lézsek, favorabilis s bizonyos vászozát Posomban szörnnyen ohajtván, egész uri házát Kegyelmednek tisztelvén; fottomigh álhatatossan lenni megh nem szünöm

Drágha Jó Uramnak Barátomnak Kegyelmednek

Pest. 18. Aprilis Ao 1731.

Tökélletes szívű igaz szolgája
Amadé László.

P. S. Valóban ha azon Gyöngyösý (sic!) Verseit, kik Kegyelmeteknek írásban vannak, vélem communicálný nem terhelteknék, resolválnám magamat az kinyomtatására.

A boritékon: Perillustrissimo ac Generoso Domino, Michaéli Borbély, Inclytorum Comitatorum Heves, et Csongrad, Tablae Iudiciariae Assessori Primario...et Amico Colendo. — Roff. Hátlapon az Amadé-címert ábrázoló fekete spanyolviasz pecsét.

2.

Édes Drágha Jó Uram!

Valóban mennyire sajnálom Kegyelmednek hozzánk való maga megh nem alázását, annyira fájdalmassabban esik maga bötüit consolationra leghaláb hozzám nem bocsáttya, holótt, én valóságos Jó akaromnak Kegyelmedet örökössen vallom, s azzal is dítszekedem. Kivánván azért, én az magam ígéretemnek affestussát mutattni; kívánom ezen Uý esztendőnek föllvirradását, töb számtalan kerekedendőkkel elérný, által is élni, mind Mennyei s Földi áldásoknak bővségével, állandó friss egýsséggel, egész maga kedves háza Coronájával egyetemben: egyszersmint is kérem, hogy engem maga jó akarói számában valóságossan megh tartani terhére ne légyen; s ha valami úýságokkal bővelkedik pro delectatione, et uberiori informatione; bárcsak részecskéjével is consolálni; amit is midőn kétségtelenül birom jó Uramnak Kegyelmednek fottomigh lenni megh nem szünöm Kedves Nagyságos Uramnak, akaromnak Kegyelmednek

Bár. 7. Jan. 736.

valóságos igaz jó akaró szolgája
Wárkoný *Amadé László*

Valóban talám abban a Kegyelmed Tornýában már a verebek sem mernek költeni, félvén hogy az Egri Püspök el hányatya físzkékett!

A borítékon: Porillustrissimo ac Generoso Domino Michaëli Borbély...
Per Bud, Árokszállás, Roff. . .

3.

Mindenkori drágba Jó Uram!

Minemű Csikó hétt Czughbéli Lovakért Méltóságos Ipam Uram parancsolt vala, hogy ezen holnapban le külgyek Emberemet botsátottam kérem az Úy Gazdácskának boldogulására tenni méltóztassék; s ha nem sajnállaná fáratsághátt Kegyelmed, olly rendben hadnű Emberemet, hogy kárt ne valhassak. *Apropo.* bezzegh az ígért Ló adományt is várná: akár minemű szörű lovak vólnának is; accepta Societas. Melly Kegyelmed Szép Uri addictioját midőn életemnek minden napjaiban dűtsöiteni el nem mulatója nem lésszök, egész Uri házátt tisztelvén, maradok igaz tökéletességhel Nagyságodnak

Bár. 8. May 1732.

Valóságos igaz szívű szolgája
Amadé László.

A borítékon: Monsieur de Michaële a Borbély. Roff.

Közli: KOZOCSA SÁNDOR.

ORCZY LŐRINC LEVELE.

Orczy Lőrinc birtokai révén széleskörű gazdasági összeköttetésben állott a XVIII. század majdnem mindegyik középnyemes családjával: így a roffí Borbélyokkal is. Sőt birtokaik teljesen szomszédosak lévén, nagyon sokszor léptek egymással baráti- és más egyéb szerződésekre. Az alábbi levelet Orczy Lőrinc Borbély Mihályhoz írta, Hevesmegye szolgabírájához. A levél különös érdekessége a budai gyógyfürdőkről és az osztrák örökösödési háborúról való megemlékezés.

Örss. 31ma Máj. 742.

Régby jó akaró Uramnak.

Mindenkori Szolgálatomat ajánlom. Vánnyaj Uraiméktől vettem Kegyelmed levelit, melylyet mivel máj naponn emberemet Budára küldöttem, az által Uram Atyámnak oszt is el küldöttem, ki is már az Sz. Ünnepektől fogva Budaj fürdővel lábaira nézve él, és à minth nekem írja már sok hasznát tapasztalta. Én magam is 5ta bé megyek látogatására s onnét N. Somogy V. Megyében Orczybann; honnét három hetnek előtte megh nem térek. Ujságúl irhatom a mit M. Uram Atyám nekem ír, hogy Károly Herczeg Corpussa reá ütvén, Sánczal környül velt Prussiás ellenségén, népünk vesztességit 4000. emberre, az ellenségét pedig 9000. számláltyák. Ezzel midőn feleségem Kegyelmedet s velem együtt az Asszonyt köszönti és állandóvan maradok

Jó Uramnak

Igaz kész szolgája
Orczy Lőrincz.

Közli: KOZOCSA SÁNDOR.

REBELLIS-ÉNEK A PÉRÓ-LÁZADÁSRÓL.

Borbély Mihály levelei között találtam Szentkirályi Istvántól egy 1736. március 13-ról datált levelet, melyben a «Keminy Nótájára» írt hosszabb költemény volt s melyről a levél így emlékezik meg: «Tek. Uramnak Parancsolattya szerint az Rébellisek énekét his accluis megküldöttem, hogy penig magam le nem írhattam az Urat alázatosan követem, mivel sok dolgaink interveniáltak.»

Keminy Nótájára,

Ó szeginy megromlott árva Magyar haza,
 Kit Isten bűnhődni most megostoroza,
 Idegen nemzetet pusztítottod háza,
 A kit Jérémiás sirván magyaráza,
 Az Jérémiással miltó bát siratnom
 Zokogó Ráchéllal sírásra indulnom,
 Kegyes Amphionnal esetedet szánnom,
 Az vitéz Ajaxal bánatban borulnom,
 Eseteden ki megesnék nincs olyan níp.
 Mindenféle nemzet mind romlól inkább tip.
 Tested szénetlenné tétetett mint fa kíp.
 Pusztittatol mint az méztől mefosztott lip.
 Mert az Luther Mártón szavai bétöltek,
 Jövendő Mondási ime rajtad estek.
 Kik számóru gyászszal tégedet festettek.
 Elmondott szavai eképpen zengettek.
 Ezerhétszáz harmincz negyedik esztendő,
 Melyben Márkus napján husvit felteczendő,
 Kérésztelő János Ur napján esendő.
 Fog lenni szép hazánk gyászban öltözendő,
 Ime rajtunk essett az kit nem remínylénk,
 Abban kévéredtünk az kitül nem filénk.
 Hétszáz után midőn harminczötben élénk,
 Áldott pünkösöd napját bánatban szentelénk.
 O te napjainknak gyászba bóritója.
 Hétéink s hólnapink megszómóritója,
 Szép Magyar hazánkknak gyakran pusztítója,
 Átkozott rácz nemzét szévedet bu álya,
 Bizony keseredett szével szemlélhetyük,
 Könyvező szemekkel miltán tekinthetyük,
 Péró praktikáját eszünkben vehetyük,
 Mint csala bennünket el sem felejhetyük,
 O te mindeneiktül régen megátkozott,
 Fene tigrisektül kösziklák közt fajzot,
 Maros vize mellett sárkány téjjel hizott.
 Hamis hírű Péró széved virt szomjuzott,
 Mely gonosságidirt Isten meg ne álgyon,
 Áldás helyet reád sűrű Atók szállyon,
 Minden életedben bú győtörjön s alyon,
 Lelked idvessiget pokolban találjon,
 Hamis leveledirt kit hét pecséteddél,
 Pecséteden felytül sok esküvisseddél,
 Megérősítettél, sub scribált neveddel,
 Vadak osztozzanak barlangban testeddel,
 Békés vármegyébül jeles firjfiakat.
 Nemtelen de vitéz nevendik ifjakat
 ... (Gerle!) szolgálakat és szabadósokat
 Elrontál s fegyverre hányatál sokakat,

Sok esküvisséddel kiket hitegettél
 Hamis leveleddel kit jól felkerestél,
 Méreggel nem mizel hozzád édesgetél,
 Vigre szép szén alatt rabságra éjjetél,
 Sebestyén János volt az elsőnek neve,
 A kit Szilasi is csakhamar követe,
 Vírtesi Mihály is utánnok siéte,
 Indul Pécska felé szíve keseregve.

Az midőn Pécskára eljutottak volna
 És az hagyott helyen megszállottak volna,
 Tudakozák Pérót hogyha othon volna,
 Megérték szándikát hogy áruló volna,
 Mihelyen megérték bánatban bórultak,
 Szévek keseregve onnét elbúcsusztak,
 Elbúcsuzván midgyárt az utnak indultak,
 Nem sok idő múlva Bikishez jutottak,

Ott nagy hamarsággal zászlókat emeltek,
 Felső s közép alsó rendeket is tettek,
 A mikint lehetett felfegyverkeztek,
 Az kit sok parasztok serinyen követtek,
 Sarkadi Gyalogok azután mingyarást,
 Indultak közéjek elhagytak egyetmást,
 Ők is mint magyarok felfegyverkesztik márst
 De ők is rabságra estek szemlátomást

Túri kapitány is kinek neve csordás
 Amint értém ligyen keresztnéve András,
 Kit számtalan ifjak követtek mint darás,
 Gondolván ő ligyen elmúlt Bóne András.

Közel ezer számmal midőn lőttek volna,
 Erdő hégy mezejin megszállottak volna.
 Esaiás napján vigadoztak volna,
 Egy mást szerencsésen köszöntöttek volna.

Nagy hirtelenséggel az rázok táborá
 Kinek fővezére volt kapitány Csórba
 Reájok róhant, mint Isten ostora.
 Ki sok ártatlan virt erdő hegyénél onta.

Ő szerencsétlen nap az melyre viradtak,
 Mely szomorú bánat az kire jutottak,
 Kit sok édes atyák s anyák megsirattak,
 Magzatyok elesvén jaj szóval zokognak.

Veszedelmek után csakhamar rabságra
 Estek oláhoktól hordattak Váradra,
 Tizenkét hét múlva Váradrul Budára
 Hurezolták naponkint az Examinára

Ot számos időket rabságban töltöttek,
 Száz hatvan kilenczen vasakat viseltek
 Kit Budai várban alá s fel kisírték
 Az muskatirosok keminyen őriztek.

Rabok voltak ezek viseltek vasakat,
 Vasakat viselvin hordoztak lánczokat,
 Lánczokat hordozván töttek sirásokat,
 Siralommal ettik rendelt prófontyokat,

Rab voltam ezek közt viseltem vasat is.
 A vasat viselvén hordoztam lánczot is,
 Sirva ettem Délben kenyeret estve is
 Estvét nagy bánatban értem mint azok is.

A csonka torony volt helyem töb rabokkal,
 Mely környül vitetett erős kőfalakkal,
 Melyben minden napon ültem nagy bánattal
 Várván szabadulást gyakor ohajtással.

Más kézzel írva a további négy sor:

Ezer után midőn hét százat irnának
Hét száz után harmincz ötöt számlálnának,
Harminczadik napján Sz. Mihály Havának
Írást ezt kedvéért az Magyar rabságnak.

Közlő: KOZOCSA SÁNDOR.

SZÁSZ KÁROLY ISMERETLEN SÍRVERSEI.

A Borbély-család iratait rendezgetve egy elsárgult boríték hullott ki a többi irat közül, melyre kézírással *«Szász Károly sírversei 1889»* van följegyezve. Hogyan kerültek ezek a versek a Borbély-családhoz? 1849-ben a bujdosó Szász Károly több ideig volt Roffon¹ s Borbély Lajos táblabíró vendégszeretettel élvezte. Valószínűleg itt fonódott köztük az a barátság, mely később is fennállott s e sírversek megírására is alkalmat szolgáltatott. Négy különböző kéz betűjegyeit lehet megkülönböztetni a versekben, melyek közül csak a 4. és 5. darab mutat egy kézre. Az első számú versnek *Iduna sírversé*nek (a nagykörösi temetőben) első négy sorát Arany írta. (A nyomtatásban a kurzív betűs szöveget!) A másik négyet hozzá Szász K.

1.

*Egész teste fájdalom volt,
Egész lelke szeretet,
Az, súlyával porbahullott,
Ez, a mennybe sietett.
Fényes lelkének a mennybe'
Jobb is, mint a földi szennybe',
Ott van igazi hazája,
Szeretteit oda várja.*

2.

Hű szerető nő, jó anya,
A háznak gondos ásszonya,
Hű férje most és hat magzatja,
Emlékét őrzi és siratja.

3. (Borbély Gézáé.)

A jó férj s apa sírkövénél
Gyásunk utánna örökké él.
Könyűink hasztalan áztatják,
Nevét arról le nem moshatják.

Mert nem csupán a sír kövébe,
Szívünkbe véstük a nevét be,
S legyen bár szív s kő összelörve:
Az ő jó lelke él örökre.

¹ Kozocsa Sándor: *A roffői Borbély-család zenei kéziratai*. Muzsika, 1929. 6—7. sz.

4.

Járjon, bár merre méssz, a béke véled,
 Legyen előtted nyári nap az élet
 'S ha életedet valaha bu zavarja,
 Még a könnyű is, mely szemedbe' ég,
 Legyen mint a nyár muló zivatarja,
 Mely után annál fényesb az ég.

Az idő, mely árját mindenre vonja
 'S egy örömet visz halálra naponta,
 Az éveket rád oly szeliden ejtse,
 Hogy le ne törje egy virágodat se.
 'S míg félig árnyban, félig verőfényen
 Visz át az út a földi életen,
 Neked csak verőfényes része legyen,
 Mely arcodra süssön szeliden.

5.

Nem hírnév, nagyság se körzi,
 Melyről zeng költők dala;
 Porát az az áldás örzi,
 Hogy igaz, hű s jó vala.
 Nagyok szobrai ledőlnek,
 Szél a hírt elkapja majd,
 A jó szív a temetőnek
 Hült porából is kihajt.

6.

Sírára rózsákat ültettünk,
 Fejéhez egy élő fát tettünk.
 Porából fognak táplálkozni,
 Virágot és gyümölcsöt hozni.
 Virág példázza kedves jó szívét,
 Mely örvendeztet s senkinek se vét,
 Gyümölcs a mint lehúzza ágát:
 Példázza áldott munkásságát:

Küzli: KOZOCSA SÁNDOR.

VÁSÁRHELI ANDRÁS VÉRTANU HALÁLA.

Vásárheli András *Mária-énekével* kapcsolatban egy-két téves állítás csúszott be irodalomtörténetünkbe.

Vásárheli András maga mondja, hogy 1508-ban Pesten, Sz. Péter utcájában írta énekét. Szilády Árontól kezdve megjegyzik ehhez az irodalomtörténeti könyvek, hogy a pesti Sz. Péter-utca (később Hatvani-u., ma Kossuth Lajos-u.) az ott épült Alcantarai Sz. Péterről nevezett ferencrendi kolostortól kapta nevét (RMKT. I. k. 35). I.). Alcantarai Sz. Péter 1499-től 1562-ig élt. Csak 1669-ben avatták szentté. A kolostor temploma az 1252-ben megölt domonkosrendű Sz. Péter vértanu tiszteletére volt avatva. 1687-ben Sz. Péter apostol képe került a főoltárra, 1711-ben pedig a ferences Alcantarai Sz. Péter hitvalló lett a templom és kolostor védőszentje. (Karácsonyi

János: *Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon*. Bpest, 1924. II. k. 140. l.) 1508-ban még szó sem lehetett Alcantarai Sz. Péterről elnevezett ferences kolostorról. Erre az anakronizmusra már Jablonkay Gábor rámutatott.

A másik téves adat Vásárheli András ferencrendi szerzetes vértanu halálának helye és éve. Horváth Cyrill (*Középkori magyar verseink*. Bpest, 1921., 241. l.) írja, hogy Vásárhelit 1526-ban, a Szentlélekről nevezett ferencrendi őrség területén, Palotán, vagyis a Mohácstól északra fekvő Bozsok (akkori nevén Palota-Bozsok) községben gyilkolták meg a törökök. Horváth C. adatát átveszi Bánhegyi Jób s tovább fejleszti. Szerinte Vásárheli «résztvett a mohácsi ütközetben, és a gyászos esemény után menekülés közben hősi halált halt Bozsoknál». (*A magyar irodalom tört. I.* Budapest, 1929., 26. l.)

Horváth C. helymeghatározása téves. A Szalkai Balázs kezdte ferences krónika szerint, Vásárhelit Palota nevű helység kolostorában, a szentléleki őrség területén (in loco Palotha de custodia S. Spiritus) ölték meg a törökök. A ferencesek történelmi emlékei pontosan meghatározzák a szentléleki őrség területét. Az Üdvözítőről nevezett ferences rendtartomány 1531. és 1533. évi közgyűlésének jegyzőkönyve szerint a szentléleki őrséghez tartoztak a következő kolostorok: Egervár (Vas m.), Palota, Pápa, Szentgrót, Szentlélek (ma Uzsaszentlélek Zala megyében), Talód és Tárnok. (Bunyitay—Rapaics—Karácsonyi: *Egyháztört. emlékek*. II. k. 466. és 472. l.) Az őrséghez tartozó kolostorok egynek kivételével Veszprém és Zala vármegye területére esnek. Palota a mai Várpalota Veszprém megyében. Vásárheli András eszerint a várpalotai kolostorban szenvedett vértanu-halált.

A magyar Ferenc-rend történetírója, Karácsonyi János (i. m. II. 210. 609. l.) megállapította, hogy a ferences krónika 1526-os évszáma téves s 1533-ra igazítandó ki. 1533-ban Szapolyay János király Palota várát részben a törökök segítségével elvette Móré Lászlótól. A törökök az ostrom alkalmával kegyetlenségükben megölték a kolostorban tartózkodó öreg Vásárheli András miséspapot s a kolostor két segítőtestvérét: Biai Pétert és Mocsolyai Andrást. Vásárheli tehát nem a mohácsi csataterén, hanem a várpalotai kolostorban lelte vértanu halálát 1533-ban.

TIMÁR KÁLMÁN.

CZOMPÓ GÁBOR OSSZIÁN-TÖREDÉKEI.

Heinrich Gusztáv a Fábíán Gábor Osszián-fordításának kiadásához (*Ossian énekei* Bpest 1903.) írt bevezetésében felsorolja Osszián magyar fordítóit. Czompó Gábornak is megemlíti két töredékes fordítását: 1. *Konlath és Kuthona*. 2. *Kolnadona*. Mind a két ének a Magy. Szemle 1893. évfolyamában jelent meg. Heinrich lajstromát (83. l.) kiegészíthetjük még egy harmadik töredékkel: figyelmét elkerülte, hogy Czompó ugyancsak 1893-ban a Kath. Szemlében (613. l.) is közölt egy Osszián-töredéket. Az ének címe: *Calthon és Colmar*. (Kálmán Károly fordításában a cím: *Kalton és Kolmala*.) Czompó fordítása itt is rimes, mint a Heinrich közölte szemelvényben.

TIMÁR KÁLMÁN.

PETŐFI-VERS?

Az IK. 1929. 207. lapján közölt bordalnak, mely «egyelőre meg nem határozható szerzőtől» ered, a sárospataki kéziratának 1772. sz., 1848-ból való, Rácz Lajos által Mező-Szerencsen összeírt kötetében (169. l.) a következő változata olvasható:

175. Kiért üritsem?

Kiért üritsem 'e pohárt,
Ki mondja meg?
Érted, lelkes magyar huszár!
Ki a sikra bátran ki száll,
Mert kardod ad sebes halált
Reád köszöntöm e pohárt.

Kiért üritsem 'e pohárt
Ki mondja meg?
Érted, bátor magyar honvéd,
Ki a sikra bátran ki lép
Ki rohansz, mint a tengerár,
Tied e második pohár.

Kiért üritsem 'e pohárt,
Ki mondja meg?
Érted dicső magyar tűzér
Kinek híred az égig ér,
Kinek golyója bizton jár,
Tied 'e harmadik pohár.

Kiért üritsem 'e pohárt
Ki mondja meg?
Érted kedves magyar hazám
Ki ápolsz és ügyelsz reám,
Kiért éltem feláldozám,
Tied ez utolsó pohár

Petőfi S.

A vers tehát a szabadságharcra vonatkozik itt; hogy Petőfi írta-e, nem bizonyos. Az utána következő «Más» című *Bordal* pár szónyi eltéréssel, de a szerző neve nélkül a fenti kéziratot követben nyomban ezután következik. Eltérés: «nem ember» után még «gazember» is van, s «galambom» után még «angyalom» is olvasható. A dal különben Szini 178 l. s Limbai V. 222. l. is olvasható.

A «Fáj a szívem» kezdetű *Szolga dal* a Kecskeméti Csapó *Dalfüzérében* (IV. 46.) Bartalusnál (IV. 44. 66.) Limbaynál (VI. 96. VI. 98.) Szininél (51 l.) Erdélyinél (II. 310—11), Krizánál (I. 404) is előfordnl.

GULYÁS JÓZSEF.

KÖNYVISMERTETÉS.

Várkonyi Nándor: *A modern magyar irodalom.* (Pécs) Danubia, (1929). N. 8 r. 466 l.

Rövid előszavában tömören összefoglalja Várkonyi azokat az elveket, melyeket munkájában követett. Fejlődéstörténetet akar adni, mégpedig elsősorban az esztétikai értéket nézi, azonban jól tudja, hogy azonkívül sok fontos és esetleg döntőbb indíték is hat a művészi alkotásra, és így az irodalom jelentősége és hatása nem korlátozódik a művészet világára. Erősen hangsúlyozza a korszerűség szempontját. Ez nemcsak azt jelenti számára, hogy a mű mint tükrözi korát, hanem azt is, mikép készíti elő a jövőndöt, hogyan érzi meg a lelkek mélyén rejtőző társadalmi, világnézeti problémákat és tud-e termékenyítő megoldásokkal felelni rájuk. Könyve így képviseli a szellemtörténeti felfogást. A gondolatartalomnak értékelésében pedig főképp a tradicionalizmus vezeti, mert kapcsolat nélkül a mult időt álló hagyományaival nem képzelhet el haladást.

Azonban épen e ponton éri az olvasót az első csalódás. Az 1880. évet jelöli meg Várkonyi igazi anyaga kezdőpontjának. Azt hinné tehát az ember, hogy a magyar klasszicizmus eszmei és formai hagyatékát leltározza először és így vet alapot a következő kor tárgyalásának, mely szerintünk mint folytató vagy mint ellenzék csak a közvetlen megelőző korszakhoz viszonyítva érthető és értékelhető igazában. Várkonyi ellenben a romantizmus áttekintésével kezdi meg vizsgálatait. Nem tudunk szabadulni a gondolattól, hogy idegen irodalmak fejlődésének tanulságait vetíti magyar talajra, ahol pedig a romantizmus és a realizmus közé jellegzetesen ékelődik be a sajátos magyar klasszicizmus. Ennek jelentőségét szabatosan megfogalmazta Horváth János: «Örök időkre szóló útravalója az a magyar műveltségnek, irodalmunk történetének pedig központja, sugárgyűjtője: minden korábbi ide fut össze, minden későbbi innen származik szét.» Várkonyi ugyan nagy hódolattal emlékezik meg Arany Jánosról, a magyar klasszicizmus legkialakultabb képviselőjéről, de egyes nyilatkozatai (120., 165. l.) mintha arra vallanának, hogy nem látja oly központinak szerepét. Így érthető meg az a hüvösség is, mellyel a magyar klasszicizmus nagy teoretikusának, Gyulai Pálnak kritikái munkásságát méltatja. Nem mondom, hogy Várkonyi nagyon messze távolodnék a magyar klasszicizmus szellemétől, vagy épen ellentétben volna vele, hiszen a faji karaktert a magyar irodalom abszolút feltételének tekintí, és csak erkölcsi világfelfogás alapján tudja elképzelni a nemzeti és vele a művészi újjászületést, és így elvileg egy velünk annak az erkölcsi ihletnek a tiszteletében, «mely e klasszicizmus lelki gyökere volt» (Horváth). Azonban meg-meglátszik, hogy egy időben elég közel állott a *Nyugathoz*; nem csoda tehát, ha fokozottabban hatása alatt áll annak a felfogásnak, melyre a háború után férfiakká sarjadtak oly hajla-

mosak: a katasztrófát megelőző idők igazságtalanul szigorú megítélésének. Várkonyi három részre tagolja a modern irodalom fejlődését. Az elsőben a múlt századot befejező húsz esztendő költészetét tárgyalja. Ezen évek szellemét a materializmus kezdi zülleszteni, a társadalomnak jellemző osztálya pedig a polgárság. E körülmények függvénye a realista regény, melynek mesterei Jókai, Mikszáth, Herczeg és Gárdonyi. Jókait csak nagyon erőltetve szorítja bele keretének Prokruszesz-ágyába, Herczeg és Gárdonyi meg szerintünk kinőnek belőle. Várkonyi erősen kisarkítja a realizmus ideátlanságát, már pedig Gárdonyi élete jórészt keserves küszködés vallásos világfelfogása kialakításáért, Herczeg is folyton mélyült és végül a törzsökös magyar történet szemlélet benne komolyodott talán legmélyebbre — hogy mást ne említsünk, a *Híd*-ban Széchenyi szellemét idézve fel, sokkal szervezesebb kapcsolatba került a nemzet éltető erőivel, mint Szabó Dezső, akit később a nemzeti idealizmus vezető írójává magasítva találunk. Nem állítom, hogy Várkonyi szemét elkerülné e fejlődés, de nem hangsúlyozza.

Az eszménytelen realizmus — vázolja tovább — regényben természetesen hajlik a naturalizmusba a líra terén pedig táplálja a *modernséget*. Ez a szó itt nem értékjelző, hanem az eszményeitől megfosztott *én*-nek magába roskadását, végül meghasonlottságát jelzi, melynek megnyilatkozása egyik legsajátosabb vonása a háború előtti lírának. Várkonyi szerint sokkal jellemzőbb, mint az az Aranyra emlékeztető irány, melynek csúcspontján Vargha Gyula áll. Vargháékról, akikben egyébként a lírai realizmus csíráit fedezi fel, azt mondja, hogy «koruk géniusza nem az övék.» Ebben van is igazság, nincs is. Hogy csak Vargha Gyulát vegyük, az bizonyos, korábbi költészetén meg-megérzik a levendula-illat, de az is igaz, hogy lírája a háború alatt és után bontakozott ki teljessé és kifejezője lett az örök magyar lélek hazafiasságának, reménykedéseinek, szenvedéseinek, küszködéseinek. Hogy formailag is mennyire modern e költészet, azt maga Várkonyi is erősen kiemeli.

A századfordulótól a katasztrófaig terjedő évek politikai és társadalmi életét rendkívül összesűrítve vázolja e könyv. A liberalizmus elfajult, a konzervatív erők elernyedtek, képviselőiből kiveszett az öntudatos harcikészség s a teremtetőérzék a kor problémái iránt. A reform hirdetői jórészt idegenek voltak fajban is, lélekben is, de tevékeny elszántságukban messze fölötte álltak ellenfeleiknek. A forradalomban kitűnt eszméik képtelensége, de akkor már belebukott a történelmi Magyarország az ő győzelmükbe. Kétségtelen, sok a való vonás a képen, egyen azonban újra átsiklik Várkonyi. Akármily nehézkesen indult is meg a nemzeti erők szervezése és az igazán a korszerű eszmék propagálása, lehetetlen észre nem venni a felocsúdás kétségtelen jeleit. Széchenyi eszméi új életre keledeztek, a falu fokozottabb érdeklődés tárgya, a szociális gondolat is népszerűbbé válik. A mélyebb erkölcsi újjászületés vajdásainál ott állott Prohászka püspök, kinek egyetemes hatását lehetetlen észre nem venni. Előszavában jelzi Várkonyi, hogy a szellemtörténeti felfogás híve, annál inkább kifogásolhatjuk, hogy az egyes főrészek éléről hiányzik a jellemzőbb eszmélkedők gondolatainak ismertetése. Prohászkat pl. egyetlenegyszer épen csak említi, pedig általános jelentősége mellett egyes kat. írói egyéniségek is csak rajta keresztül érthetők

meg egészen. A kor lelkének tüzetesebb vizsgálata talán Várkonyit is rávezette volna e sorok írójának arra a hitére, hogy a csírázó, gyökeresen magyar reformgondolat szárbaszökését a hirtelen kitörő háború akasztotta meg. De ez természetesen nem menti a háború előtti magyar életet Várkonyi vádjainak sok súlyos része alól.

A radikális eszmék terjedését kísérve, követve, sokszor épen előkészítve fejlődik az irodalmi újítás is, mely Ady költői forradalmában teljesedett ki. Voltakép a *modern* líra érett ki e mozgalomban, mely szabaddulást hozva «a hagyományok, az etika, a szigorú formák és kifejezés béklyóiból az ihletvilág legszélesebb kibővülésére és gyarapodására vezetett.» Várkonyi nagy szimpátiával áll Adyval szemben, de ez nem teszi vakká. Hogy szerinte Adyban «testet öltött a nemzeti meghasonlás önnönmagával» s hogy «benne tudatosná, mintegy akuttá vált a bukás előérzete», és hogy megtévedéseiben a kelletténél többet magyaráz a társadalomból és hasonló kiélezését valami kétségtelen részgazságnak, azt ne igen hányjuk szemére. Mindennél többet mondanak e szavai: «Ady nem koralkotó, mint Petőfi, hanem korlezáró; költészetének korszerű tartalmából egy nagy fölismerésen: a magyar agónia tanulságain kívül semmi sem lendült a következő időkbe.» Velejében nyílt elismerése ez Ady eszméi negatív természetének. Hogy formailag pedig nagy, korszerű szükségességet jelent költészete, azt ma már senki sem vonhatja kétségbe, sem általában lírai tehetségének rendkívüliségét.

Abban is egyetértünk Várkonyival, hogy a *modern* líra már nem korszerű, és a szerves fejlődés menete «az antimodern, szintetikus áramlatok irányába mutat». Az újítás regényét is helyesen ítéli meg: a peszimizmusba olvadó naturalizmus már túlélte magát. A tárgykör kiszélesítésével, a nyelv, a stílus hajlékonyabbá tételével szerzett ugyan érdemet, de nem menthető fel az alól a vád alól, hogy nem egyszer az alacsonyabb ösztönökre számított, nem pedig tiszta esztétikai céltól vezettette magát.

El kell ismernünk azt is, hogy Várkonyi megértéssel tárgyalja a konzervatív lírát és regényt is, melyek felhasználva az újítás eredményeit inkább világnézetben különböznek tőle. Azonban szemükre hányja, hogy gyakran nem értették meg az időt és harcok feszültségben nem mérkőzhetnek a szembenálló táborral. Ezért «a konzervatív szellem magára vethet térvesszétségéért az irodalomban. Értékesöknésről és művészi hanyatlásról beszélni azonban jogtalanság. Ez az irány távoltartotta magát a végletektől, korszakalkotót nem nyújtott, de gyümölcsöző munkával szántotta fel a művészet széles területeit és teljes sikerrel őrizte meg magát a selejtes produkciótól, ami oly nagy foltot vet az újítás irodalmára. Műve el nem törölhető szerveséggel és szépséggel illeszkedik bele a magyar kultúra épületébe, amelyhez nem egyszer új alapfalakat is sikerült toldania».

Közepett állanak azok az elbeszélők (Surányi M., Krudy, Erdős R. stb.), akik nincsenek oly izgatón szoros kapcsolatban a kor lelkével és közvetlenül a gyönyörködtetést tekintik céljuknak. Külön hely jut a *polgári színjátéknak* is, mely Molnár Ferenczel az élen inkább csak technikai, mesterségbeli gazdagodást hozott.

A legújabb fejlődés irányait is igyekszik megvonni Várkonyi. Feltűnő, hogy itt nem igen talál helyet a konzervatív ág. Igaz, hogy nem mutathat

fel újabb nagy tehetséget, de régi képviselői újra tanúságot tesznek eleven erejéről, a legnemesebb értelemben veit korszerűségéről. Többféle okát sejtjük Várkonyi eljárásának. Valószínűleg egységes áttekintést akart adni a mű az egyes írók egész működéséről és ezért ott tárgyalta őket, ahová alkotásuk zömével kapcsolódnak, de akkor utalni kellene azokra a vonásokra is, melyeket viszonyuk a nemzeti élet új válságaihoz adott nekik. De az is lehet, hogy Várkonyi nem tudja eléggé méltányolni korszerűségüket. Midőn ugyanis azt az alapot keresi, melyen a nemzeti újjászületés megvalósulhat, ezt a kijelentést kockáztatja meg: «a történelmi eszmét gyöngyelelkű képviselői elkezelték s óriási tömegek támadtak ellene». Ezt politikai és társadalmi értelemben veszi ugyan elsősorban, de mintha irodalmi térre is kisugározná e súlyos, elhamarkodott ítélete. Várkonyi főképp etikai alapra, a lélekre akarná ágyazni az új berendezkedést. De vajon a felfogás nem vezet-e logikus törvényszerűséggel a nemzeti lélek örök történelmi feladatainak elismerésére? Úgy látszik, Várkonyi a konzervativizmusban nem lát gyökeres alkalmazkodást a nagy katasztrófa tanulságaihoz, és talán szellemének valamiképp radikális vonása magyarázza azt is, hogy tehetsége kétségtelen nagyvonalúságának érdemén felül Szabó Dezsőben látja az építő reformgondolatot irodalmilag képviselő nemzeti idealizmus leghatalmasabb emberét. Elismerjük, észreveszi Szabó Dezső féktelen temperamentumának örvényeit, eszméinek belső ellenmondásait, mégis túlzottnak tartjuk értékelését. Várkonyi behatóan foglalkozik a költői idealizmus íróival, mely irány szintén az építőkézség megnyilvánulása és «a közösségek átélését, a generális életért való odaadást, a lelki értéknek ismeretét s mindebben küzdelmet, vagyis katharizist hoz magával.» Ez az irány szemelláthatólag közel esik szívéhez, és ez a szimpatia értékelését is befolyásolja. Míg azonban a költői idealizmus inkább tartalmilag áll ellentétben az ú. n. modern lírával, melyet különben idejétmúltnak ítél Várkonyi, addig az «újtörékvészű költészet» főképp módszerkeresésben jelent visszahatást és sok esetben tévedést.

A megszállt területek magyar irodalmának ismertetése, az amerikai és az «eltávozott írók» felsorolása után a magyar kultúra hivatása fölötti eszmélkedés zárja be a kötetet. Befejező gondolataiban újra egyek vagyunk a szerzővel; vele valljuk, hogy nemcsak faji, hanem európai érdek is, hogy tragikus hivatással mi, magyarok maradjunk ütközők a világrészek népei között. De művészi érdekből is eredeti lelkünk ősforrásaiból kell merítenünk, ha az egyetemes emberi értékeket akarjuk gazdagítani. Ismétlem, gyökerében harmóniában érezzük magunkat Várkonyival, ezt pedig annál örömebb állapítjuk meg, mert szokatlan tudományos képességek nyilatkoznak meg könyvében, melynek tartalmi gazdagságáról nagyon ösztövért tanúságot tesz rövidke áttekintésünk. Több kísérlet történt már az új magyar irodalom bemutatására, de egyik sem ér fel Várkonyiéig. Rendkívül szorgalmas munka eredménye e könyv. Minden sorából kitetszik, hogy a legelső forrásokig hatolt írója. Nem szól egyetlen műről sem, melyet a legnagyobb lelkiismeretességgel föl nem dolgozott volna. Kár, hogy nagy anyaga arra csábítja, hogy kelleténél is bővebben foglalkozzék egyes írókkal, ami nem egyszer a mozaikszerűség jellegét adja könyvének. Szeret a maga lábán járni és ha nem mondhat újat, legalább beállításában keres valami eredetit.

Izlése finom, világirodalmi olvasottság csiszoltsága érzik rajta. Látja is a magyar irányoknak esetleges idegen háttérét. Érzékét alapos esztétikai elmélkedés tette tudatossá és benne van a modern irodalomtörténeti áramlatok sodrában. Különös erőssége a művészi természet meglátása, az alkotás lefolyásának rekonstrukciója, és ennek alapján biztosan megvonja az író művészetének határait. Egyáltalában éles a szeme a lélektani elemzésben, ami az egyéni stílusok vizsgálatában is sok eredeti megállapításra vezet. Hogy nem fogadhatjuk el mind, azon nem lehet megütközni, még pedig annál kevésbbé, mert bennük is csillog a szellem találekony ereje. Nyelve képekben gazdag, de mégis komoly és tömör tudományos nyelv. Kár, hogy nem egyszer homályos és nem mindig szabatos.

KOC SIS LÉNÁRD.

Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk az abszolútizmus korának elején. Budapest, M. T. Akadémia, 1929. 8-r. 132 l.

Ez a tanulmány, melyet rendes tagsági székfoglalóul mutatott be szerzőnk az Akadémiában, közvetlen folytatásként csatlakozik ahhoz a nagyszabású, kétkötetes monografiához, mely a magyar novella- és regényirodalomnak a szabadságharcig terjedő részét veszi rendkívül gondos és aprólékos megfigyelés alá.

E mostani szerves folytatás bevezetésében jogos önérzettel állapítja meg Szinnyei a szakemberek bírálatai alapján, hogy sajátos módszere helyesnek bizonyult: a teljességig menő anyaggyűjtés, a vizsgálatmód lelkiismeretessége és szinte exaktnak mondható jellege az ezutáni kutatók és elemzők számára maradandó értékű forrásmunkává teszi az említett kétkötetes monografiát.

Ez a módszer össze van nőve Szinnyei egész egyéniségével, természetes tehát, hogy a most megjelent tanulmányra is ez a módszer nyomja rá a maga bélyegét. Csak hogy a vizsgálat alá kerülő anyag a szabadságharcot kezdve rohamosan szaporodik s akkora tömeget jelent, hogy itt már egyre lehetetlenebbé válik a teljesség megközelítése, bármennyire megmarad is szerzőnk tudósi egyéniségében az erre irányuló ösztönszerű törekvés vagy legalább vágyakozás. Mostani dolgozata csupán három év termését (1849 végétől 1852-ig) öleli fel, hogy így még egyszer utoljára teljes mértékig érvényesíthesse eddigi kedves és bevált módszerét, mely a vizsgálódás köréből semmit sem selejtezi ki, még az esztétikai értéknek teljes híjával levő darabokat sem; ha egyéb nem, hát a korjellemzés szempontja még az ilyeneket is érdekessé tudja tenni, vallja Szinnyei.

Nem is lehet kétségbe vonni ennek az álláspontnak az igazságát, legfeljebb azt jegyezhetjük meg, hogy a teljességre törekvő történeti szempontnak a művészi elemzés és értékelés szempontjával való együttes, egymásmelletti alkalmazása bizonyos mértékig heterogén jelleget ad a tárgyalásmódnak. Az egyik fejezetnek adattári vonatkozású beceje van, a másik már egészen másnemű igényekkel lép fel. Az adattári érdekű fejezeteknél is valahogy egyszerre két irányú várákozást akar kielégíteni a szerző: biztosítani igyekszik a fejezet «olvashatóságát» azzal, hogy a sok-sok adatnak csak egy bizonyos hányadát olvasztja be a főszövegbe, a többire lapalji jegyzetekben kerít sort... Nem

merek döntő ítéletmondásra vállalkozni ebben a kérdésben, de úgy gondolom, jobb volna az anyag-megrostálásnak e főszöveg és jegyzetével között ingadozó, átmeneti, felemás jellegét egy kis önfeláldozással megszüntetni úgy, hogy a főszöveg mondanivalója csak az legyen, ami az irodalomtörténeti szempont rostájában bennmarad — a nagy garmada «ocsú» külön helyre kerüljön. Tisztában vagyok az adattári érték nagy fontosságával és a legapróbb törmelékét sem tartom mellőzendőnek Szinnyei bámulatos lelkiismeretességű anyaggyűjtésének eredményei közül. De jelen munkája is nemcsak a koncepció egysége és a hatás zavartalansága, hanem a gyakorlati hasznavehetőség szempontjából is nyert volna azzal, ha mindenütt azt a tárgyalásmódot alkalmazta volna, amelyet a Kemény, Jókai, Gyulai s még néhány más író szépprózai működésének ismertetésénél látunk, ellenben a három első fejezetből csak a végül leszűrt eredményt kaptuk volna — a sok becses részletadat pedig könnyen tájékoztató (betűrend, időrend, művelődéstörténeti vonatkozás, tárgykör stb. szerinti), praktikus elrendezésben a főszöveg után, függelék alakjában nyert volna helyet.

A szabadságharc előtti novella- és regényirodalmi termésünkről összeállított katalógusszerű függeléknek a folytatását a mostani füzetben nem kapjuk meg, bizonyára azért, mert a szerző e füzet tartalmát csak ideiglenes kidolgozottságúnak tekinti; az abszolutizmus korabeli irodalom egész anyagának átbúvárlása után lehet majd véglegesen megszabni az egyes fejezetek arányait és pl. összeállítani a fejtegetés körébe bevont művek pontos jegyzékét.

De már most is teljes bizalommal lehetünk szerzőnk sokszorosan kipróbált eddigi jó tulajdonságai: rendkívüli lelkiismeretessége, fáradhatatlan buzgótsága, széleskörű tudása és a vérévé vált filológiai módszeresség iránt.¹

ZSIGMOND FERENC.

Doktori értekezések 1928–29-ben.

(Második, bef. közlemény.)

7. Jánky István: *Szemere Pál esztétikai és poétikai nézetei*. Pecs.² 1928. 8-r. 53 l. — Közel két évtized előtt egy kis ismertetésben (EPHK. 1911. 362. l.) e sorok írója jelölte meg azt a feladatot, amellyel annak, aki

¹ Mellékesen hadd tegyem szóvá szerzőnknek egy rám vonatkozó megjegyzését. A 24. lap jegyzetovátában ez olvasható: Jókai *Szenttamási György* c. novellája «megjelent a Magyar Emléklapok új folyamának I. füzetében, de ezt lefoglalták, úgyhogy a novella a Magyar Írók Füzetek 1.-ben jelenhetett meg *A vérontás anyyala* címen, némi kihagyásokkal és enyhítésekkel, tehát nem spanyol novellává átirva, mint Zsigmond Ferenc említi. (Jókai, 1924. 102)»... Én nem azt mondom az idézett helyen, hogy a M. Írók Füzetben jelent meg a spanyolos átdolgozás, hanem azt, hogy a *Vérontás anyyala* «egyszerre bizonyítja Jókai tehetségét és írói könnyelműségét», mert a magyar novella személy- és helyneveit hirtelen átkelesztelte spanyolra s a cím alá odaírta: «A középamerikai szabadságharc idejéből». Az IK.-ben (XXIX–XXXI. évf. 16. lap) párhuzamos idézetekkel világítom meg Jókai csínyjét, mellyel vakmerő módon *spanyollá hevenyészte át* a kényes alkalomszerűségű magyar témát.

² A városnév a címek mögött a nyomtatás helye, s nem az egyetemé.

Szemere esztétikai és kritikai nézeteivel foglalkozni akar, meg kell birkóznia. Rámutattam arra, hogy az illetőnek Szemere egész levelezését föl kell dolgoznia, de kifejeztem azt az aggodalmamat is, hogy az így végzett munka aligha lesz arányban az eredménnyel. Jánky dolgozata helyes irányban indult és csakugyan megállapítja, hogy Szemere nemcsak szintézist nem alkotott, hanem nézeteit gyakran változtatta is és önmagával számtalanszor ellenkezésbe jutott. Csodálatos, hogy ez a finom ízlésű költő a *Tandithyramb* és *Talányábrándok*, majd a *Dalverseny* c. alkotásaiban milyen zavaros szélsőségekbe, az impresszionizmusnak milyen eltévelyedéseibe keveredett; vers-, rím- és gondolatjátékoknak tömkelegébe mégis sok mély és találó igazságot vegyített. Színes képek, pompázó ritmusok közepett a művészi alkotás kohójába éles világot vet Aranytól is elfogadott híres „neszmé”-jével, vagy a költészet nemzeti jellemének helyes megítélésével, az epikai nyugalom kidomborításával, a drámában a lelki mozzanatok hangsúlyozásával. Jelentősége voltaképpen a nyelvesztétikában volt. Sok-sok ma is élő szava épen költőiségével tölti útát Vörösmarty nyelvi szépségeihez. Mesterére, Kazinczyra és barátjára, Kölcseyre egyaránt volt hatása. Esztétikai és kritikai nézetei is csak náluk érvényesültek, e nemű munkái posthumus kiadásban elszigetelten maradtak. A különösség nála öncélú volt: ide jutott élete utolsó évtizedeiben, mert, Jánky találó ítélete szerint, «korai esztétikai tanulmányai elfojtották benne a költőt, viszont költői hajlamai nem engedték benne kifejlődni a tudóst».

8. *Fischer Vilmos: A Kisfaludy-Társaság története a szabadságharcig.* Budapest, 1928. 8-r. 72. l. — Derék dolgozat, amely gondosan összegyűjti és élvezhetően, sőt érdekesen, elmondja a Kisfaludy-Társaság keletkezésére és működésének első korszakára vonatkozó adatokat. Ennél sokkal többet nem is mondhatunk e disszertációról. Megállapítja a Társaság első érdemeit: a pályázatok, amelyek az *Elveszett alkotmányon* és a *Toldin* kívül is sok jeles alkotás ösztönzői voltak — a népiessél és a népköltéssel való foglalatalkodás föllendítését és a műfordítás megindítását: ez utóbbinak történeti jelentőségét talán jobban is hangsúlyozhatta volna. Eredményeiből, mint kevésbé ismeretes dolgokat, kiemelem, hogy a Kisfaludy-Társaság megalkotása úgyszólván kirekesztően Toldy Ferenc eszméje és munkája volt, aki már pályája elején egy irodalmi társaság szervezését kívánta és sürgette; hogy Vörösmarty *Hymnusa* a K.-T.-nak köszönheti születését; hogy a K.-T. már ekkor lépéseket tesz egy írói- és sajtójogi törvény megalkotására, s hogy Vörösmarty már a harmincas évek végén ballada-pályázatokat sürget. Bővebben és alaposabban kellett volna a szerzőnek a Magyar Szépírodalmi Szemle tartalmával foglalkoznia. A Nemzeti Könyvtár történetéhez megjegyzem, hogy Kis János poétai munkáinak 1865-iki kiadása is már készen ki volt szedve 1848-ban, s megjelenésekor csak a címlap került rá.

9. *Dékány Andor: Szontagh Gusztáv irodalmi bírálatai.* Budapest, 1929. 8-r. 83 l. — A dolgozat feladatát kimeríti. Első felében Szontagh életének vázlatát adja és találó, bár nem új és nem eredeti, áttekintését irodalmi és esztétikai elveinek, amelyek — mint ilyen filozófiai elménél természetes is — egységes rendszerbe foglalhatók. Szontagh szempontjai máig is komolyan számbavehetők: esztétikai alapelvei, különösen a l'art pour l'art kérdésében, érdekesek is. Csupán a dráma korszerű jogosultságát

illetőleg elfogult akkor, amikor *Bánk bánunk* már megvan. — Kritikáival méltó és hű párja volt a Figyelmezőben Toldy Ferencnek. Csak regényeket és drámákat, és csak jelentős munkákat ismertetett és bírált; képzett kritikus volt, ebben is megvolt a célkitűzése s amit írt, az világos, áttekinthető. Normák szerint és kiformált rendszerrel dolgozott; elfogulatlansága s a velejáró tárgyilagosság kiváló erénye volt; mértéke annyiban relatív, hogy «a magyar Múza szüleményeit» nem viszonyította a külföld remekeihez. Szerzőnk mindennek rendszerezésében nyomon követi Császár Elemér megállapításait (*A magyar irodalmi kritika története*. 1925. 144—154. l.) s újat nem mond. Másik nagy hibája, hogy az életrajzban nem aknáztta ki eléggé Szontagh érdekes mémoires-ját, pedig forrásául említi. Érdemesebb a füzet második része: ez — helyenkint kivonatolva — Szontagh irodalmi bírálatait közli öszszegyűjtve: Szontagh kritikusai jelentőségéről így ad könnyen áttekinthető képet.

10. *Nagy Ilona: Tragikumtípusok a magyar népballadában*. Budapest, 1929. 8-r. 40 l. — A jóakarátú, de elhibázott dolgozatnak legjobb a Bevezetése, amely megállapítja, hogy a magyarságnak lelkében van a tragikai diszpozíció, amely más fajok hasonló hajlandóságától vagy árnyalatában, vagy felfogásában sajátosan eltérő. Egymás között is különbözik a magyar balladák két csoportja egymástól; a székelyföldi más, mint az alföldi és dunántúli. Maga a dolgozat «tragikumtípusokat» próbál megrajzolni — mese-típusok példájára — de véleményem szerint nem sok sikerrel. A típusokat mesterkéltén csoportosítja és nehézkesen választja el. «A bizalom tragikumát» rejtegető balladák pl. szerinte *három-négy* alaptípusból származnak. A *Kerekes Izsák*ba erőszakoltan magyaráz tragikumot. Kőműves Kelemenné sorsa is inkább szánalomraméltó, mint tragikus. A balladák «elemzése» inkább ismer-tetés. A típusok megalkotásához nincs meg a világirodalmi tájékozottsága, a magyar balladákat elszigetelten tárgyalja; alapjában véve csak csoportosítgat, de nincs mondanivalója s ez nagy baj: stílusa helyenkint dőcögős, gyakran — tartalmak elmondásában — naivan érzelmes.

11. *Szombathely Etelka: A táblabíró alakja a magyar irodalomban. A táblabíró-világ rajzával*. Budapest, 1928. 8-r. 56 l. — A táblabíró-világ: jórésztében a magyar biedermeier. Nemzeti és emberi vonásaival egyformán rokonszenves, mindnyájunknak kedves és hibáival is tiszteletreméltó. Szombathely Etelka dolgozatának kétségtelen előnye a tárgyválasztása. De kedves és rokonszenves marad az előadásával is. Okosan és tetszetősen foglalkozik témájával, nem tör egekbe és nem szánt mélyen, de érinti mindazt a szempontot, amely méltó a tárgyalásra. Nemcsak anyaggyűjtés (ebben nem is teljes), több mint vázlat, de nem meríti ki a fölvetett szempontokat. Kisfaludy Sándor világával kezdeném és nem mellőzném Kisfaludy Károly alakjait sem; plasztikusabban és egységesebben mutatnám meg, hogy Jókai és Vas Gereben a táblabíró-világ rajzának mesterei és egységesebb képét mutatnám annak, *hogyan* örökítették meg ezt a világot. Elmennék Pálffy Albertig is. Szombathely kissé könnyedebben kezeli az ecsetet. De ebben a genreben munkája sikerült, észrevételei elfogulatlanok és jók. A két fő-típust, az irónikusan látott és az idealizált táblabírákat ügyesen sorakoztatja föl és csak a legjellemzőbb képeket mutatja be. Hálás témához nyúlt és könnyed, de rokonszenves munkát végzett.

12. *Keresztúry Dezső: A nemzeti klasszicizmus essay-irodalma.* Bpest, 1928. 8-r. 25 l. — Fölötte áll a doktori értekezések átlagos szintjének; Keresztúry magas nézőpontokból három fejezetben mutatványt ad a nemzeti klasszicizmus kialakulásának és essay-irodalmának átfogó képéből. Az előbbi egy általános fejezetben fejti ki. A nemzeti klasszicizmus fogalmát elhatárolja az antikizáló klasszikus irány törekvéseitől: a sajátosan faji és az európai műveltség küzdelmét és nemes, harmonikus kiegyenlítését mutatja meg benne. A politikában Széchenyi és Kossuth harcának kiegyensúlyozói, a történetrásban Szalay és Horváth, a költészetben a *Falu jegyzője*, a *Toldi*, az essay-ben Szontágh, Henszlmann és Erdélyi János jelzik az áthajlást, ők az útjelzők. A szabadságharc után Kemény a középpont, ezt Arany rövid uralma után Gyulai foglalja el; alkonyában Péterfy jelenik meg. A klasszicizmus csak részben valósíthatta meg a teljes kiegyenlítést, mert a nemzeti élet nem adta meg kellő energiáját. Legnevezetesebb törekvése, hogy az átmeneti kor még homályos képzetanyagát kidomborítsa és rendszerezze: így alakul ki a *lényegesnek* a kultusza. Ebben kristályosodik az egység és a szabályosság a sokféleségben, mint klasszikus jellemalkat. A kiegyenlítődést egy nemesen értelmezett szabadelvűségben látja s konkrét idealizmusával távol marad minden szélsőségtől: a miszticizmustól is, de a pozitívizmusnak az eszményiséget megtagadó törekvéseitől is. Tudatosan élezi ki a műfajok tisztaságát, vigyáz a forma gazdagodására, de az alakiség követelése nem téved formakultuszba. Megerősödik a tudomány és a költészet kölcsönhatása s e szellem legtermészetesebb kifejezője az essay-irodalom. Ennek két remekíróját, Keményt és Péterfyt mutatja be a tanulmány két másik fejezete. Kemény Zsigmondban az érzelmeket öntudatos belátással megfékező éles egyéniség belső harcát rajzolja meg. Érzékeny önfigyeléséből tragikusan fejlődik világfigyelése, az egyéni sorsba berontó nemzetsors szemlélete. Essay-iben is ez nyilatkozik meg: művészi szempontból azonban, de stílus dolgában is valamennyi torzó maradt, mert kifejező-eszközök fogyatékosak. Péterfy Jenő, egy lendületében már fáradtabb kor fia, a filozófiai elemek nélkül szűkölködő klasszikus essay-t a pszichológia mélységeivel telíti meg. Életeszménye az egyéni élet tökéletesedése volt, stílusa az artisztikus, bensőséges és életteli nyugalom. Keresztúry dolgozata nyeresége essay-irodalmunknak.

KERÉKES EMIL.

Benyovszky Károly: A pozsonyi magyar színészet története 1867-ig. A Magyar Tud. Akadémia által jutalmazott munka. Pozsony, Steiner Zs., 1928. 8-r. 287 l.

A megszállott területen megjelent érdemes monográfiának van egy tárgyi, mondjuk, születési hibája: Pozsonyban 1867-ig magyar színészet voltaképpen nem volt. 65 esztendő leforgása alatt hosszabb-rövidebb vendég szereplésre, de legfőkébb 6 hétre megfordult ott összesen tizennyolcszor 16 magyar színtársulat, előadtak körülbelül 230 darabot (alig néhányat kétszer vagy háromszor) s ezek közül egyet sem olyant, amelyet máshol már nem játszottak. A század első felében a város társadalma egyrészt, mert a régi magyar városban meggyöke-

rezett iparos- és kereskedő-osztálya betelepedett német családok származéka volt, másrészt az udvar közelléte, a Bécshez simuló mágnásvilág asszimilációja miatt, német maradt. Leginkább az országgyűlésekre odaseregülő magyar nemesség s a Dunántúl meg a Csallóköz birtokosai vittek a koronázó-városba magyar világot — ilyenkorra ment oda Csokonai, adta ki Kisfaludy Sándor *Himfyjét* és a *Regéket*, ilyenkorra sietett oda színésznek Petőfi Sándor — ilyenkor próbálkoztak színigazgatóink is ott a magyar műveltségnek talajt teremteni. A hazafias érzelmű lakosság szívesen is vette, még a németajkú is, e kísérleteket. Pozsony visszamagyarosodása mégis csak a kiegyezés után kezdődött meg, mikor az udvar Magyarországra többé nem Pozsonyba, hanem Budára jött és németesítő hatása megszűnt. A pozsonyi magyar színészetnek tehát sem irodalmunk történetében, sem a magyar színészet multjában jelentősebb feladat vagy szerep nem jutott. Benyovszkyra hálátlan szerep várt, sokkal hálátlanabb, mint a pozsonyi német színészet történetének írójára; ez utóbbi megállapíthatja, hogyan szívárogoz be a színjátszás technikája, az előadás mikéntje Bécsből Pozsonyba és Budára, hogyan táplálja eleinte Bécs a magyar színműirodalma darabjaival, s hogyan alakul ki egy *Gróf Valtron*-ból, Kónyi János strázsamester fordításából, a lassan terjedő Shakespeare-darabokból és magyar színészek első kísérleteiből alig negyedszázad alatt a magyar drámai irodalom, tetőpontján a *Bánk bánnal*.

Benyovszky Károly mégis, érdemes munkát végzett. Megszállott területen, a régi magyar koronázó-városban összegyűjtött egy csomó adatot a magyar műveltség hagyományaiból, megmentett a tudomány számára emlékeket, amelyeket ellenségeink céltudatosan irtanak. De kivált mint localis monográfiával, hozzájárult munkájával Pozsony multjának teljesebb ismeretéhez. Bizonyára ez utóbbi körülményeket méltányolta a M. T. Akadémia is jutalomdíjával¹ és Benyovszkynak azt az érdemét, hogy e szűkebbkörű célját elérte, feladatát megoldotta, anyagát kimerítette. Csak az *így* körvonalazott feladat indokolja, hogy forráskutatásnál továbbmenve, az eddig ismert általános vonatkozású anyagra is kiterjeszkedik és olyan részleteket is felölel, amelyek a magyar irodalom és színészet történetében nagyon fontos mozzanatok ugyan, de ezekhez sem Pozsonynak, sem a pozsonyi magyar színészetnek nincs közük. Ha nem sorolnám is ezek közé az első, németnyelvű Shakespeare- vagy Lessing-előadásokat — sőt megemlíteném, amit Benyovszky nem tesz meg, azt is, hogy Shakespeare neve Magyarországon nyomtatásban először Pozsonyban jelent meg (Heufeld német Hamlet-fordításán, 1778.) — idetartozik Felvinczi kétes kísérlete, az első magyar színésztársaság történetének vázlata, Kelemen Lászlóék úttörő küzdelmének rajza, vagy az a sok ismert epizód és anekdóta, amely a szeszélyes Schödelné *pesti* különcökdedéseit és hatalmaskodásait jellemzi. Ez a körülményesség ront a könyv értékén.

A munka érdekesebb fele mégis az első negyven esztendő története. Nouseul, a magyarul alig tudó bécsi színész merész kísérletezése 1802-ben jellemző példája magyar törekvéseknek: ha célja pusztán nyerészkedés volt is, az

¹ A munkát az Akadémia nem *jutalmazta*, csak anyagilag *támogatta*. Szerk.

üzletet Pozsony magyar érzésvilágára alapította. Kilényi, Balogh István, Komlósy és Fekete Gábor előadásaiiban inkább az a nevezetes, hogy a legjelesebb magyar színészek gárdájával jöttek: az első épenséggel Déryné szereplésére építette vendéjátékát s viszont azért jött — Szentpétery Zsigmonddal együtt — Pozsonyba, mert Déryné szerződését kötötte hozzá, hogy ott kezdjék. De megfordultak itt Kántorné, Megyeri, majd Lendvay Márton és Fáncsy, utóbb Egressy Gábor is: Pozsony Bécsre támaszkodó német színészetével minden időben csak ilyen erők vehették föl a versenyt; Schödelné vendégszereplése pedig nagyobb esemény volt Pozsony szellemi életében, mint bármelyik bécsi színészé. A közönség egy részének német anyanyelve magyarázza meg azt is, hogy az előadott darabok között Pozsonyban több az opera és az énekesjáték, mint másutt.

A könyv irodalmi vonatkozásaiból hármat említek meg. Az egyik, hogy Kisfaludy Károly 1825-ben nem engedte meg — bár a közönség kívánta — hogy darabjait Pozsonyban is színrehozzák. Nyilván attól tartott, hogy az országgyűlés miatt ott tartózkodó magyar nemesség Pozsonyban nézi meg a darabokat s Pesten nem lesz közönségük: ez pedig az adósságokkal küzdő költő jövedelmét csökkentette volna. Csak halála után, 1833-ban, a Kisfaludy Sándor «főigazgatósága» alatt, de Pozsonyban kevés eredménnyel működő Dunántúli Színész Társaság adja elő itt az első Kisfaludy-darabot, a *Kérőket*, *A leány-kérők* megváltoztatott címmel. — A második adalék Petőfire vonatkozik. Ferenczi Zoltán azt írja Petőfi-életrajzában, hogy a 48. gyalogezredtől elbocsátott költő 1842 telén ismét a színészetnél próbálván szerencsét, Fekete Gábor társaságánál, Pozsonyban is föllépett a *Tisztújításban*. Jóbarátja, Szuper Károly — akinek naplójából tudjuk e részleteket — csakugyan közbenjárt sógoránál, Fekete Gábornál, hogy Petőfit vegye társulatába: Benyovszky megállapítása szerint azonban, bár szerepe (Aranyos Mihály, a nemesek hadnagya) ki is volt neki június 24.-re osztva, eredménytelenül, mert az igazgató visszavette tőle a szerepet: ezt ugyanis egy műkedvelő «úrfi» is el akarta játszani s ennek fölléptétől az igazgató több hasznot remélt, mint Petőfiétől. Június 27-én a költő már visszautazott Pestre. — Végül érdekes adalék (154. l.), hogy Balogh István *Ludas Matyijának* 1843. július 23-áról a pozsonyi városi levéltárból előkerült egy színlapja — ez az első magyar képes színlap, amelyet ismerünk. A kép kezdetlegessége ellenére is nagyon kedves, örülünk, hogy Benyovszky sokszorosította.

A Nemzeti Színház, majd az ötvenes-hatvanas években az aradi, szegedi, miskolci, pécsi és debreceni társulatok pozsonyi vendégszereplésének történelmi nevezetessége van ugyan, de érdekesebb mozzanatot ezek ismertetése nem jelent számunkra. Még csak egy eseményt említek meg: 1848-ban, az első felelős kormány kinevezésének hírére, a pozsonyi német színház adott elő magyar darabot, magyarul.

A jól megírt könyvet három függelék rekeszti be. Az egyik az 1820—1867. föllépett magyar színészek névsora annak megjelölésével, hogy Pozsonyban ki, melyik igazgató színtársulatában és mikor játszott. A másik ugyanebből az időből az előadott darabok címét közli: ennek jelentősége, hogy a darabok szerzőjét és fordítóját is becsületesen kinyomozta és közli (célszerű lett volna a német, esetleg a francia címet is hozzátenni); végül az utolsó rész, a jegy-

zetek, képét adja annak a tiszteletreméltó forráskutatásnak s egész nagy, körültekintő apparátusnak, amellyel Benyovszky Károly munkáját végezte. A fentiek bizonyítják, hogy jól végezte.

GÁLOS REZSŐ.

György Lajos: *Andrád Sámuel elmés és mulatságos anekdotái*. Kolozsvár, 1929. 8-r. 40 l. — Andrád Sámuel *Elmés és Mulatságos rövid Anekdóták* c. 1789—1790-ben megjelent kétkötetes gyűjteményére Katona Lajos hívta föl először az irodalomtörténetírás figyelmét. Úgy ismerte a munkát, mint amelynek sok elbeszélése közszájon forgó kincse lett, s jól tudta, hogy az a *Gesta Romanorum*hoz, Temesvári Pelbárt példáihoz és Taxonyi János *Tüköréhez* csatlakozóan az európai mesemotívumok egész tárháza. György Lajos most az anekdotakönyvet rendszeresen tanulmányozta. Megállapította ókori és középkori részleteinek világirodalmi kapcsolatait — mindig figyelemmel többi magyar vonatkozásaikra, — a jelesebb facetia- és schwankgyűjtemények (Poggio, Bebelius, Joh. Pauli és Hans Sach) hatásának nyomait, a néphumor és az udvari mulattatók (Arlotto, Cl. Marot, Áretino, Taubmann stb.) tréfáinak származékait s kiemeli a világhírű mesemotívumokat. Evvel a gondos és eredményes rendszerezéssel is a nyolcadfélszáz anekdotának alig egytizedét merítette ki, de mindenesetre a legértékesebb anyagot, mert több mint hetven vándormese forrására és magyar megtelepedésére mutatolt rá. Legnagyobb sikere mégis, hogy Andrád közvetlen főforrását megtalálta. Ez a munka *Friedrich Nicolainak*, a fölvilágosodás irodalmában jólismert berlini könyvkereskedőnek tízkötetes, mintegy 3000 anekdotát összefoglaló *Vade Mecumja* (1764—1792). Ennek első kilenc kötete Andrád munkája előtt jelent meg, de volt egy háromkötetes kivonatos kiadása is (1777 és 1786). A XVI. század óta e korig szinte zuhatagszerűen megjelenő ilyen gyűjteményeknek ez a legterjedelmesebbike: anekdotái persze már átestek a XVIII. század simító kezén is, amely a terjengősebb részleteket összevonta, csatánójukat kiélezte s évszázadok gazdag anyagát változatos, eleven formában frissítette föl és tette élvezetessé. Épen az a körülmény, hogy Andrád kötetének is megvan ez a jelességük, vezette a gondos szerzőt a *Vade Mecum*hoz: s csakugyan, Andrád 765 anekdotájának, többnek mint felének, közel ötödfélszáznak, forrására bukkant benne. Andrád ezekben szó szerint ragaszkodott Nicolai gyűjteményéhez. György Lajos tárgy, illetőleg cím szerint közli a gondos forrásjegyzéket. Egész munkája lelkiismeretes tárgytörténet. Témájával új utakat tapos s a XVIII. század egyik eléggé nem méltányolt írójára is új fényt vet. Andrádnak része volt (36. l.) Baróti Szabó Dávid *Kis-ded Sztótárában* is. Irodalmi törekvéseit Gr. Teleki József is támogatta. Andrád a maga nevének és a székelységnek akart tiszteletet szerezni, emlékét méltó dolgozattal eleveníti föl György Lajos: törekvéseért köszönettel, fáradságos munkájáért elismeréssel tartozunk.

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM

1929. első fele.

(Első közlemény.)

A jelen repertoriumban feldolgozott hírlapok és folyóiratok teljes jegyzéke és a használt rövidítések jelzése:

A.	= Athenaeum.	M. K.	= Magyar Kultúra.
A. E.	= Az Est.	M—ka.	= Muzsika.
A. É.	= Akadémiai Értesítő.	M. K—e.	= Magyar Könyvszemle.
B. H.	= Budapesti Hírlap.	M. Ny.	= Magyar Nyelv.
B. Sz.	= Budapesti Szemle.	M. Nyör.	= Magyar Nyelvőr.
C.	= A Cél.	M. Sz.	= Magyar Szemle.
D.	= Délibáb.	M. Szd.	= Magyar Színpad
D. Sz.	= Debreceni Szemle.	M. V.	= Magyar Világ.
K.	= Ethnographia.	M. Zs. Sz.	= Magyar-Zsidó Szemle.
É.	= Élet.	N.	= Népszava.
E. H.	= Erdélyi Helikon.	N. É.	= Nemzeti Élet.
E. K.	= Esti Kurir.	N—t.	= Napkelet.
E. Ph. K.	= Egyetemes Philológiai Közlöny.	N. U.	= Nemzeti Ujság.
E—s.	= Előőrs.	8. Ó. U.	= 8 Órai Ujság.
F.	= A Falu.	Ny.	= Nyugat.
H.	= História.	O. K. T. K.	= Országos Középiskolai Tanárok Közlönye.
H. K.	= Hadtörténelmi Közlemé- nyek.	O—V.	= Ország-Világ.
H. S. K.	= Hangay Sándor Kékkönyve	P.	= Pásztortűz.
I. F.	= Irodortörténeti Füzetek.	P—i. Sz.	= Pannonhalmi Szemle.
I. K.	= Irodalomtörténeti Közle- mények.	P. H.	= Pesti Hírlap.
I—t.	= Irodalomtörténet.	P. L.	= Pester Lloyd.
J.	= Jövöknk.	P. N.	= Pesti Napló.
K.	= Korunk.	P. Sz.	= Protestáns Szemle.
K. K.	= Képes Krónika.	S.	= A Sajtó.
K. Sz.	= Katholikus Szemle.	Sz.	= Századok.
L.	= Literatura.	Sz—k.	= Századunk.
L. K.	= Levéltári Közlemények.	Sz—m.	= Széphalom.
M.	= Magyarság.	Sz—s.	= Szocializmus.
M—a.	= Minerva.	T.	= A Toll.
M. Cs.	= Magyar Család.	U.	= Ujság.
M. é. J.	= Mult és Jövő.	U. I.	= Uj Idők.
M—g.	= Magyarország.	U. J.	= Ungarische Jahrbücher.
M. H.	= Magyar Hírlap.	U. N.	= Uj Nemzedék.
		V.	= Vasárnap.
		Z. Sz.	= Zenei Szemle.

I. Általános rész.

- A kritika. 8 Ó. U. 56. sz.
Aldorfai Benedek. Az irodalmi naturalizmus problémája. V. 147—148. l.
Aldorfai Benedek. Esztétikum és etikum az irodalomban. V. 5—7. l.
Alszegehy Zsolt. A magyar középkor irodalma. D. Sz. 212—225. l.
A magyar novella és regény az abszolutizmus korában. P. H. 6. sz.
Ambrus Zoltán. A költő és a sorsharag. P. N. 40. sz.
A Napkelet novellapályázata. N—t. I. 222—223. l.; — tanulmány-
pályázata. 388—389. l.; — verspályázata. 302—304. l.
Arady Zsolt. Irodalom. V. 162. l.

- Asztalos Miklós.* Megkerült az úgynevezett Nyírkállói-kódex. Sz. 104—112. l.
- Az ördög az irodalomban. L. 44—45.; 80., 112—113.; 147. l.
- Badics Ferenc.* XVII. századi vers a Bor és víz vetélkedéséről. I. K. 88—95. l.
- Balogh Jenő.* A Magyar Tudományos Akadémia és munkássága. Magyarok a kultúráért. 238—241. l.
- Bánhegyi Jób.* A magyar irodalom története. (I. A legrégebbi időktől Kisfaludy Károlyig.) 228 l. — Ism. L. 29—30. l. — Gulyás Sándor. P. Sz. 209—210. l. — Brisits Frigyes I—t. 39—40. l. — K: V. 141. l.
- Bárdos Lajos.* Magyar karácsonyi dalok a XVIII. századból. Z. Sz. II. 59—62 l.
- Barna János.* Fejezetek a makói színészet multjából. Makó. (1928.) — Ism. Perényi József I—t. 111—112. l.
- Bartha József.* Tagválasztás a Kisfaludy Társaságban. C. 49—52. l.
- A Baumgarten-díj és az írók. P. H. 13. sz.; — *Császár Elemér.* Szélsőjegyzetek az első Baumgarten-jutalmakhoz. I—t. 61—69. l.; — *Kovács László.* E. H. 150—151. l.; — *Lendvai István.* M. K. 124—126. l.; — *Nyígrí Imre.* Sz.—s. 45—47. l.; — *Zsolt Béla.* M. H. 17. sz.
- Benedek Elek.* Gyermekeirodalmunk Erdélyben. Az Orsz. Gárdonyi Géza I. T. Évkönyve. 42—44. l.
- Berzeviczy Albert.* Egységes magyar irodalom. B. Sz. 213. k. 466—469. l.
- Biczó Ferenc.* Az elszakított Erdély és Felvidék irodalmi élete. (Klny a kaposvári Egyesületi Leányliceum Értesítőjéből.) Kaposvár, 1928. 31. l. — Ism. L. 30. l.
- Bodor Aladár, vitéz.* A könyv és a falu. F. 327—331. l.
- Bokréta.* Negyedik könyv. Bája Mihály, Gulyás József, Gyökössy Endre, Madai Gyula, Oláh Gábor versei Pintér Jenő előszavával. Debrecen. (1928.) (Csokonai-Könyvtár. 4. sz.) 128 l. — Ism. U. N. 54. sz. — Pintér Jenő I—t. 38. l.
- Boross Elemér.* Magyar szerző sorsa. M. H. 45. sz.
- Breznay Imre.* A mi nemzeti imánk. Az Orsz. Gárdonyi Géza I. T. Évkönyve. 251—254. l.
- Csahíhen Károly.* Drámaíróink. (1927.) 46 l. — Ism. I—t. 50. l.
- Császár Elemér.* A középkori magyar vers ritmusa. I. K. 29—47.; 155—178. l.
- Császár Elemér.* A magyar irodalom jellemző vonásai. Magyarok a kultúráért. 141—153. l.
- Császár Elemér.* A magyar irodalomtörténet százéves fejlődése. (Irodalomtört. Füzetek. 29. sz.) (1928.) 30 l. — Ism. Karácsony Sándor, P. Sz. 291. l. — Baros Gyula Sz. 182—183. l.
- Császár Elemér.* Az elszakított országrészek szerepe irodalmunkban. B. Sz. 31—43. l. — Ism. K. B. O. N—t. 399. l.
- Császár Elemér.* Irodalmunk nemzeti jelleme. B. Sz. 617. sz. 25—40 l. — Ism. K. B. O. N—t. I. 719. l.
- Császár Elemér.* Jelentés a Péczely-jutalomról. A. É. 135—140. l.
- Demény Mária.* Az újabb magyar népszínmű története. 54, (2) l.
- Dioszeghy Tibor.* A Vajdasági Helikon. K. 71—72. l.
- Ditrői Mór.* Komédiások. (Emlékiratok.) 175 l. — Ism. Rajna, Franz. P. L. 60. reggeli sz. — Perényi József. I—t. 117. l. — s. N. U. 62. sz. — Sós Endre. U. 37. sz. — Székely Jenő. M. K. 377. l.
- Dóczy Jenő.* A keresztény kritika hivatása. M. 112. sz.
- Dóczy Jenő.* Irodalmi konzervativizmus. M. 5. sz.
- Dóczy Jenő.* Novella, vagy regény? M. 84. sz.
- Domokos Pál Péter.* A csikcsobotfalvi kézirat. I. K. 209—214. l.
- D. V.* Magyar színpadi siker Milanóban. N—t. I. 631—634. l.
- Eckhardt Sándor.* Tudományos élet. N—t. 150—151.; 223—225.; 306—308.; 389—390.; 469—471.; 547—549.; 626—627.; 699—701.; 783—785.; 866—867. l.

- Eine französische Anthologie aus ungarischen Dichterwerken. P. L. 10. esti sz.
- Erg Agoston.* Magyar írók külföldön. K. 316—317. l.
- Fekete Lajos.* Vajdasági irodalom. E. H. 69—71. l.
- Ferenczi Miklós.* Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1926. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 14. sz.) Cluj—Kolozsvár. (1928.) 23 l. — Ism. Karácsony Sándor. P. Sz. 289—290. l. — H. G. M. K. 121—122. l. — M. Sz. VI. k. 1. sz. XVIII. l.
- Gáál Gábor.* A líra katasztrófája. K. 401—402. l.
- Gál János.* Az irodalomtörténeti tananyag új beosztása a középiskolákban. O. K. T. K. 274—276. l.
- Gál János.* Irodalomtörténetírásunk a válaszfúton. A pesterzsébeti reál-gimnázium Értesítője az 1927/28. tanévre. 8 l. — Ism. Szinnyei Ferenc. I. K. 121. l.
- Gereblye.* Magyar írók Olaszországban. U. I. 94—95. l.
- Gergő Endre.* A jelen — az irodalom jövőjében. Ny. I. 200—203. l.
- Gombóczi József.* Felfogások a népköltészetéről irodalmunkban. (1927.) 65 l. — Ism. Kerekes Emil. I. K. 124. l.
- Gulyás József.* Kik írták a Debreceni grammatikát? I. K. 228. l.
- Gulyás Pál.* Magyar Életrajzi Lexikon. Szinnyei József Magyar Írók Élete és Munkái kiegészítő sorozata. I. köt. 6. füz. Arató—Bacher. 641—768. hasáb.
- György Lajos.* A Genovéva-legenda legrégebb magyar változata. I. K. 198—200. l.
- György Lajos.* Anekdóták forrásai. I—t. 98—100. l.
- György Lajos.* Egy magyar nyelvű híres spanyol pikaro-regény. K. Sz. 423—431. l.
- György Lajos.* Genovéva. I. K. 1—15.; 129—145. l. Önállóan is: I. F.
- György Lajos.* Két dialógus régi magyar irodalmunkban. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 12. sz.) 43 l. — Ism. Karácsony Sándor. P. Sz. 291. l. — K. D. N—t. I. 939. l. — G. R. I. K. 127—128. l. — V. 78. l. — Alfay Pongrácz. P—i Sz. 403—404. l. — M. Sz. VI. k. 1. sz. XVIII. l.
- György Lajos.* La vie intellectuelle des Hongrois de Transylvanie. 1919—1925. Paris. (1928.) 25 l. — Ism. L. 178. l.
- Halász Gábor.* A líra halála. N—t. I. 833—839. l.
- Halász Gábor.* A magyar regény problémája. M. Sz. V. 283—288. l.
- Hangay Sándor.* Az irodalom, mint fejlődő organizmus. H. S. K. 3. köt. 5—12. l.
- Hangay Sándor.* Baj van a Nyugat-nál?! H. S. K. 4. köt. 17—21. l.
- Hangay Sándor.* Hirlapirodalmunk valódi képe. H. S. K. 1. köt. (1928.) 11—20. l.
- Hangay Sándor.* Irodalmunk renaissancea. H. S. K. 2. köt. (1928.) 5—11. l.
- Hangay Sándor.* Irodalompolitika. H. S. K. 1. köt. (1928.) 5—10. l.
- Hangay Sándor.* Tavalyi prózatermésünk mérlege. H. S. K. 3. köt. 67—74. l.
- Hankiss János.* A detektívregény. A «népszerű irodalom» elmélete és története. I. Debrecen—Bp. (1928.) 129 l. (Gaea a föld, az élet és a tudomány könyvei 4. sz.) — Ism. sp. Sz—k. 57—58. l.
- Hankiss János.* A magyar irodalom sajátos értékei. Magyarok a kultúráért. 162—168. l.
- Hanskarl Erzsébet.* Budapest irodalmi életének kialakulása. 1686—1780. (1928.) 38 l. — Ism. Kerekes Emil. I. K. 122—123. l.
- Harsányi Kálmán.* Emberek, írások, problémák. (H. K. Összegyűjtött Munkái. VII. köt.) — Ism. Dóczy Jenő. M. 63. sz.
- Hartmann János, Németh László, Rédey Tivadar.* Összefoglaló pályázati jelentés. N—t. I. 148—149. l.
- H. C. A Krisztina-legendáról.* A bpti VIII. ker. közs. Vörösmarty Mihály reáliskola értesítője az 1928/29. iskolai évről. — Ism. P. 28. l.
- Hegedűs Loránt.* A halhatatlan líra. P. H. 1., 5., 8. sz.

- Hegedüs Loránt.* Az igric. P. H. 78. sz.
- Hevesi Sándor.* A magyar színpad. Magyarok a kultúráért. 346—351. l.
- Hevesi Sándor.* A mai színpad. Az Est hármaskönyve. I. k. 119—135. l.
- Hont Ferenc.* A vidéki színpadművészetről. Sz—m. 46—48. l.
- Horváth Cyrill.* Két fejezet a magyar irodalom történetéből. A bpesti Vörösmarty Mihály-reáliskola Értesítője. (1927.) 28 l. — Ism. HalászLászló. I—t. 107—108. l.
- Horváth Cyrill.* Szent László-legendáink eredetéről. (1928.) 58 l. — Ism. Halász László. I—t. 107—108. l. — Kocsis Lénárd. P—i. Sz. 327—328. l.
- Horváth János.* A középkori magyar vers ritmusa. Berlin. (1928.) 160 l. — Ism. Tolnai Vilmos. N—t. I. 298—299. l. — Baros Gyula. O. K. T. K. 417—421. l. — L. 30. l. — Kovács Máté. D. Sz. 151—152. l.
- Ignotus.* Fiatalok és öregek. Ny. I. 470—473. l.
- Imre Sándor.* Az átértékelés az irodalomban és történelemben. I—t. 1—7. l. — Ism. K. B. O. N—t. I. 880. l.
- Irodalmi magazin. P. 142—143. l.
- Irodalmi tájékoztató.* (Válogatott magyar könyvek [és magyar vonatkozású idegen nyelvű művek] jegyzéke.) VII. évf. XVI, 352 l.
- Irodalom és politika. B. H. 36. sz.
- Jablonkai Gábor, S. J.* Az iskoladrámák a jezsuiták iskoláiban. A kalocsai gimnázium értesítője az 1927/28. tanévre. 19 l. — Ism. Szinnyei Ferenc. I. K. 121. l.
- Jóság.* (Kilenc költő antológiája.) — Ism. R. I. M. H. 128. sz.
- Juhász Géza.* Bevezetés az új magyar irodalomba. 1900—1928. (A Debreceni Szemle könyvei. 2. k.) Bp.—Debrecen. 48 l. — Ism. L. 178. l.
- Juhász Géza.* Mai költészetünk helyzete a világirodalomban. (Klny.) — Ism. P. H. 71. sz.
- (k. a.) A magyar irodalomtörténet európai távlatlalt. K. 159. l.
- Kádár Imre.* Az erdélyi gondolat és ellenfelei. E. H. 161—165. l.
- Kádár Jolán, Pukánszkyé.* A pesti magyar és német színészet harca a Bach-korszakban. N—t. I. 705—709. l.
- Kádár Jolán, Pukánszkyé.* A Todoreszku—Horváth könyvtár ismeretlen régi magyar nyomtatványai. (I. közl.) M. K—e. 95—98. l.
- Kállay Miklós.* A magyar irodalom története. I—III. füzet. — Ism. N. U. 23. sz. — M. H. 24. sz.
- Kállay Miklós.* A magyar regény és a mai élet. Az Athenaeum almanachja. 32—38. l.
- Karádi Győző.* A költői ábrázolás. A bpesti III. ker. m. kir. áll. reál-gimnázium Értesítője az 1928/29. tanévre. 5—27. l.
- Kárpáti Aurél.* A hódító regény. P. N. 4. sz.
- Kárpáti Aurél.* A kételkedő kritikus. (Kultúra és Tudomány. 60. sz.) 203, (1) l. — Ism. (—i.) U. N. 48. sz.
- Kéký Lajos.* Jelentés a Vojnits-érem odaítélése tárgyában. A. É. 59—71. l.
- Kemény István.* Ismét felújult a háborús irodalom. M. H. 69. sz.
- Kelet, észak, dél.* (Arcképek és vázlatok a kisebbségi magyar irodalomból.) Szerk.: Szondy György. Bp.—Debrecen. (1928.) — Ism. K. D. N—t. I. 939. l. — (B.) M. 84. sz. — L. 226. l.
- Kéve.* (Vajdasági költők antológiája.) Egybegyűjtötte: Csuka Zoltán. (1928.) Balázs G. Árpád címlapjával. — Ism. P. L. 94. l.
- (k. i.) Irodalmi mozgalmak a határokon túl. 79—80. l.
- Komlós Aladár.* Az utódállami irodalom pesti konjunktúrája. T. 9. sz.
- Koroda Pál.* Irodalmi körforgás. Ny. I. 395—397. l.
- Kós Károly.* Megint a Helikon. E. H. 386—388. l.
- Kozma Imre.* A passziójátékok és a műkedvelők. F. 167—168. l.
- Kozocsa Sándor.* Irodalomtörténeti repertorium. 1928 második fele. Első közlemény. I. K. 241—256. l.
- Kristóf György.* Egykorú gyászversek Bethlen Gábor halálára. V. 45—46. l.

Kristóf György. Esztétikai becslésünk a mai közszellem hatása alatt. (Minerva-Könyvtár. 14—15. sz.) Cluj—Kolozsvár. (1928.) 149, (3) l. — Ism. Rajka László. P. 165. l.

Krúdy Gyula. Pesti utca regényolvasói. Ny. I. 212—213. l.

Kuncz Aladár. Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában. Erdélyi Szépművészeti Céh Kalendáriuma, 34—43. l.

Kunczer Gyula. Hormayr és az egykorú magyar irodalom. Pécs. 52. l. — Ism. K. B. O. N.—t. I. 939—940. l. — Belohorszky F. I. K. 114—116. l.

Lahmann György. Mária királynő alakja a magyar irodalomban. Pécs. (1927.) 64. l. — Ism. Kerekes Emil. I. K. 125. l.

Lakatos Imre. Néger-romantika az irodalomban. E. H. 290—293. l. — Ism. K. B. O. N.—t. I. 959. l.

Lám Frigyes. Színházunk története dióhéjban. Győr. (1928.) 14 l. — Ism. I.—t. 49—50. l.

Legendae Sancti Regis Stephani. Szent István király legendája. A legrégebbi kézirat alapján az Ernst-Kódex hasonmásával közrebocsátotta, fordította és magyarázta: Varjú Elemér. (1928.) 122 l., 40 hasonmáslap. — Ism. —r. S.—t. 49. l.

L. T. A Magyar író. P. H. 17. sz.

Lugosi Döme. A piaristák szegedi drámajátékai. I. K. 216—224. l.

Lukács István. A novella fejtájára. M. H. 73. sz.

Ludai Gyula. Hazafiság a költészetben. M. Cs. 37. l.

Magasi Artur. A modern magyar irodalom ismertetésének kérdése a középiskolai oktatásban. A győri gimnázium Értesítője az 1927/28. tanévre. 9 l. — Ism. Szinnyei Ferenc I. K. 120. l.

Magunkról. Az Athenaeum almanachja. 104—109. l.

Magyar költők seregzemléje. M. H. 106. sz.

Magthényi György. Hét verseskönyv. N—t. I. 57—58. l.

Makkai János. Proletárirrodalom, proletárművészet. N—t. I. 413—422., 696—698. l.

Málly Ferenc. A magyar és az olasz romantikáról. A szegedi áll. leánygimnázium Értesítője az 1927/28. tanévre. 14 l. — Ism. Szinnyei Ferenc I. K. 121—122. l.

Máté Károly. Irodalomtörténetírásunk kialakulása. (Minerva-Könyvtár XI. sz.) 53 l. — Ism. Pintér Jenő. I—t. 43—44. l.

Mihályi Ödön. A «költő» és a «szocialista költő». K. 162—163. l.

Mitrovics Gyula. A magyar esztétikai irodalom története. Bp.—Debrecen. (1928.) 448, VII l. — Ism. Karácsony Sándor. P. Sz. 49—50. l. — Zlinszky Aladár. I. K. 117—120. l. — Pitroff Pál. K. Sz. 87—88. l. — K. V. 141. l. — Keresztury Dezső. M—a. 117—122. l.

Mit vesztett a magyar színészet Trianon által? — Ism. —i. I—t. 117—118. l.

Molecz Béla. A nyelvújítás korának nyelvszépítő törekvése. A szentesi reálgyimnázium Értesítője az 1927/28. tanévre. 12 l. — Ism. Szinnyei Ferenc I. K. 121. l.

Moór, Elemér. Über das Märchen von der Königstochter, Grimm Nr. 93. Ein Meisterlied des Hans Sachs und ein ungarisches Volksbuch. — Ism. P. L. 111. esti sz.

Nádass József. A magyar irodalom a fölvilágosodás korában. Sz—s. 97—102. l.

Nagy László, S. Irodalmi szalonok. P. 190—192. l.

Nagy László. A költészet fejlődésének problémája. (1927.) 23. l. — Ism. Kerekes Emil. I. K. 125. l.

Nagy Sándor. A magyar irodalmi népiesség elmélete. A bpesti VII. ker. m. kir. áll. reálgyimnázium Értesítője az 1928/29. iskolai évről. 4—10. l.

Nánay Béla. A «szlovenszkói» magyar irodalom. D. Sz. 25—30. l. — Ism. K. B. O. N.—t. I. 400. l.

Németh Andor. Az előregedett folyóirat. T. 7. sz.

- Németh Antal.* A színjátszás esztétikájának vázlata. 56 l. (Kny. a B. Sz.-ból.) — *Ism.* U. N. 117. sz. — *L.* 178. l. — *Kovács Pál.* M. K. 472. l.
- Németh László.* A debreceni disputa. P. Sz. 264—267. l.
- A Nemzeti Színház* évadja. (1928—29.) M. Szd. 166—169. sz.
- Néhány szó a Nemzeti Színház műsoráról. B. H. 24. sz.
- Sebestyén, Karl.* Nationaltheater. 1928—1929. P. L. 135. reggeli sz.
- Szász Károly.* A Nemzeti Színház műsoráról. 8. Ö. U. 24. és 25. sz.
- Oláh Gábor.* A művészi alkotás lélektana. Debrecen. (1928.) 124. l.
- *Ism.* Zr. I—t. 47—49. l. — *E. L. Sz—k.* 191. l.
- Osvát Kálmán.* Erdélyi Lexikon. Nagyvárad. (1928.) 318, (2) l. — *Ism.* Gyalus István P. Sz. 199—200. l. — *M.* 5. sz. — (j. j.) *M. H.* 5. sz. — (—m—) *U. o.* 106. sz. — *Kemény Gábor.* Sz—k. 123—124. l. — *G. G. K.* 74—75. l.
- ö.* Irodalomtörténeti Füzetek. N—t. I. 378—379. l.
- Papp Zoltán.* Fessler Ignác és a magyar romantikusok. 87 l. — *Ism.* Kerekes Emil. I. K. 123. l.
- Perényi József.* A «Boldogasszony anyánk» kora és szerzője. K. Sz. 316—325. l.
- Pethő Sándor.* Viharos emberöltő. (Hét portrait.) 244 l. — *Ism.* L. 213. l. — *Gáspár Jenő.* M. K. 522—523. l.
- Pintér Jenő.* Magyar irodalomtörténet. Képes kiadás. I—II. köt. (1928.) 389, 330. l. — *Ism.* Hangay Sándor Kékkönyve. 2 köt. (1928.) 47—50. l. — *h. v. D. Sz.* 44—45. l. — *Bánhegyi Jób.* P—i Sz. 401—402. l.
- Pukánszky Béla.* Wagner a magyar lírában. M—ka 5. sz.
- Raffay Sándor.* Gondolatok az irodalomról. M. V. 1. sz.
- Rácz Lajos.* Irodalmunk «nemzetiellen korának» okai. Az Országos Református Tanáregyesület 1927—28-ik évi Évkönyvében. Debrecen. 39 l.
- *Ism.* Pap Károly. I. K. 237—238. l.
- Reményi József.* Miért nincsen amerikai magyar irodalom? K. 425—430. l.
- Rexa Dezső.* A Nemzeti Színház megnyitásának története. Pestvármegye és a nemzeti játékszin. I. (1927.) 4-r. 100 l. — *Ism.* —s. B. Sz. 158—160. l.
- Romhányi István.* Színházalapítási törekvések a főváros egyesítése után. H., 119—128. l.
- Romhányi Sándor.* A magyar irodalom csödjé. (Klly. a szolnoki «Népművelés»-ből.)
- Salánki József.* Ábécés vers és iskola dráma. D. Sz. 250—255. l.
- Sárközi György.* Magyar líra — magyar sors. Az Athenaeum almanachja. 27—29. l.
- Schermann Eged.* Adalékok az állami könyvcenzura történetéhez Magyarországon Mária Terézia haláláig. (1928.) 58 l.
- Sebestyén Károly.* A magyar színműirodalom. Magyarok a kulturáért. 169—179. l.
- Sirota, Gino.* Accordi Magiari. Prefazione di Aladár Schöplfin. Triest. — *Ism.* Jancsó Elemér. E. H. 155—156. l.
- Solymossy Sándor.* Lél vezér kürt-mondája. E. 17—39. l.
- Somogyi lexikon.* Szerk.: Hortobágyi Agost. A somogyi megyei származású, Somogyban több-kevesebb ideig működő... írók és művészek lexikona. Kaposvár. (1928.) 244 l. — *Ism.* L., 104. l.
- Sós Endre.* Az irodalom egysége. U. 24. sz.
- Surányi Miklós.* Író és közönség. B. Sz. 213. sz. 344—347. l.
- Surányi Miklós.* Proletáriradalom? N—t. I. 506—512. l.
- Szabó Bertalan.* Export-irodalom. E—s. 3. sz.
- Szabó Lőrinc.* Divatok az irodalom körül. Az Est hármaskönyve. I. k. 83—116. l.
- Szabolcsi Bence.* Pótlás a régi magyar «metrikus» énekekhez. I. K. 104—106. l.
- Szalatnai Rezső.* Szlovenszkói magyar kulturkrónika. K. 459—460. l.
- Szatmári Mór.* A hirlapirodalom kezdőkora. P. H. 52. sz.
- Szatmári Mór.* Álnevek az irodalomban és művészetben. P. H. 46. sz.

- Szász Károly.* A Toldyak. B. H. 69. sz. és I—t. 130—132. l.
Szász Károly. Irodalmi dekadencia. 8 O. U. 123. sz.
Székely írók estélye. Németh László. N—t. I. 544—547. l.; — *B. A.*
 M. 64. sz.; — *Ligeti Ernő.* M. H. 63. sz.; — *Tóth Aladár.* Ny. I. 491—493. l.
Szentimrei Jenő. Ama bizonyos erdélyi gondolat. E. H. 61—63. l.
Szerb Antal. Magyar preromantika. M—a. 3—69. l. — *Ism. K. B. O.*
 N—t. I. 720. l.
Szerb Antal Kristóf. Az újabb magyar irodalom. Magyarok a kultúráért.
 154—161. l.
Színészet, vidéki. M. F. Alapiék. E—s. 25. sz.
 Az aradi és temesvári magyar színészet. P. H. 14. sz.
Janovics Jenő. Egy színház tragédiája. M—g. 102. sz.
 Kolozsvári Magyar Színház. P. H. 23. sz.
 A kolozsvári magyar színház válsága. P. H. 105. sz.
 A kolozsvári Magyar Színház Vendégjátéka. *Frey András.* B. H. 63. sz.;
 — *Boros László.* 8 O. U. 64. sz.; — *f. r. P. L.* 63. esti sz.; — *Kosztolányi*
Dezso. U. I. 386. l.; — *Paulini Béla.* Ny. I. 501—503. l.; — *P. J.*
 M. 63. sz.; — *Rajna, Franz.* P. L. 63. reggeli sz.; — *Tamás Ernő.* P. H.
 63—65. sz.; — *Zádor Tamás.* 8 O. U. 64. sz.; — *P. H.* 61. sz.
 A ruszinszkói magyar színház válsága. O. V. 36—37. l.
Színházi szemlék. Bárdos Artur. Ny. I. 388—394.; 463—469; 547—553.;
 757—763. l.; — *(B.) M. V.* 3., 4. sz.; — *(B. L.) M. V.* 1. sz.; — *(dyó.)*
M. V. 1. sz.; — *Fekete Károly.* T. 10. sz.; — *Galamb Sándor.* N—t. I.
 231—232.; 789—790. l.; — *(Kál.) M. V.* 2. sz.; — *(Kálmán.) M. V.* 5. sz.;
 — *(Myn.) B. H.* 144. sz.; — *Vajthó László.* P. Sz. 293—296. l.
Színházi válság. Farkas Elemér. N. U. 33. sz.; — *(b. i.) U. N.* 53. sz.; —
Kállay Miklós. N. U. 104. sz.; N. U. 122. sz.; — *Kárpáti Aurél.* T. 3. sz.;
 — *Pünkösti Andor.* T. 4., 10. sz.; — *Relle Pál.* T. 2. sz.; — *Zsolt Béla.*
 T. 18—21. l.
Szinnyei Ferenc. Novella- és regényirodalmunk az abszolutizmus korának
 elején. A. É. 152—154. l.
Tamás Ernő. Irodalomtörténeti mesterkedések és a nyolcvan éves függet-
 lenségi nyilatkozat. Arany János ismeretlen verse és Jókai két írása 1849
 április 14-ikéről. P. H. 84. sz.
Tamás István. A vajdasági magyar irodalom kérdése. M. H. 40. sz.
th. Különvélemény a magyar irodalomról. I—t. 141—142. l.
Timár Kálmán. A bencés iskoladráma. I—t. 17—18. l.
Timár Kálmán. Magyar kódex-családok. I. K. 16—28.; 146—154. l.
Timár Kálmán. Magyar vonatkozású salzburgi iskoladráma. I. K.
 228—229. l.
Timár Kálmán. Nyelvújítás nyoma a Festetics-kódexben. M. Ny.
 46—47. l.
 14. századbéli misekönyv a debreceni titkos levéltárban. L. 36. l. (Két
 facsimilével.)
Trócsányi Zoltán. Falusi szépirók. M. Sz. VI. 204—208. l.
T. S. A. kolozsvári farkasutcai öregszínházról. M. 102. sz.
Turóczi-Trostler, Josef. Entwicklungsgang der ungarischen Lite-
 ratur. I. (1928.) — *Ism. Benedek Marcell.* Sz—k. 38—39. l.
Turóczi-Trostler, Josef. Ungarische Literatur vor dem Auslande.
 P. L. 127. esti sz.
Turóczi-Trostler, Josef. Ungarische Romantik. P. L. 139. esti sz.
Turóczi-Trostler, Josef. Vom neuen Geist der ungarischen Philologie.
 P. L. 111. esti sz.
Új Auróra. Irodalmi almanach az 1929. évre. VIII. évf. szerk.: Reiner
 János. Bratislava—Pozsony 250 l. — *Ism.* — s. B. Sz. 618. sz. 318—320. l.
Vass József. Az irodalmi és művészeti kritikáról. P. H. 62. sz.
Várkonyi Nándor. A modern magyar irodalom. Pécs. 466 l. — *Ism.*
 M. Pogány Béla. Ny. I. 488—490 l. — *Marconnay Tibor.* N—t. I. 862—863. l.
 — (jég.) D. Sz. 257—258. l. — *Dóczy Jenő.* M. 34. sz. — *Brisits Frigyes.* K. Sz.

- 469—472. l. — Turóczy-Trostler József. Sz—m. 223—224 l. — V. 219. l. — Komlós Aladár. E. H. 303—311. l. — Alszegehy Zsolt. É. 98—99. l. — (Fb.) Sz—k. 187. l. — Kilián Zoltán. M. K. 280—281. l. — L. 58—59. l.
- Várkonyi Nándor.* Mai líránk. M. Sz. 108—112. l.
- Vérszi József.* A magyar sajtó. Magyarok a kulturáért. 187—193. l.
- Vidmar, Antonio.* A magyar irodalom Olaszországban. N. U. 46. sz.
- Vidor Pál.* A szabadságharc zsidó hősei a magyar irodalomban. M. Zs. Sz. 129—134. l.
- Vita a középkori magyar vers ritmusról. U. N. 82. sz.
- Zágon István.* A regény. N. U. 145. sz.
- Zilahy Lajos.* Az irodalom kulisszái mögött. B. H. 90. sz.
- Zilinszky Aladár és Vajthó László.* Magyar Költők. I—II. köt. Szemelvények hétszáa esztendő dalterméséből. XVI, 240; XVI, 288 l. — Ism. Schöpplin Aladár. Ny. I. 350—351. l. — Hartmann János. N—t. I. 454—457. l. — A szerzők válasza. U. o. I. 619—620. l. — Turóczy-Trostler, Josef. P. L. 39. esti sz. — Kéky Lajos. P. Sz. 345—348. l. — Kozocsa Sándor. F. 238—240. l. — U. a. M. V. 3. sz. — Sebestyén János. I—t. 36—37. l. — B. A. M. 34. sz. — Palágyi Lajos. M. H. 24. sz. — K. V. 141. l. — Tieder Zsigmond. Sz—s. 161—162. l.
- Zulawski Antal.* Irodalompolitika. (1928.) 157. l. — Ism. Horváth Béla. I—t. 42—43. l.
- Zsoldos Benő.* Régi rák-versek és egyéb vers-furcsaságok. M. 87. sz.
- (†) Csonkamagyarország sajtójának statisztikája. S. 76—79. l.

II. Egyes írók.

- Ádám Dezső.** Falu a hegyek között. (Regény.) 192. l. — Ism. H. S. K. 3. köt. 73—74. l.
- Ádám Gábor.** Megremegő szellő. (Novellák.) (1928.) 157 l. — Ism. L. 148. l. — Molnár Ernő. M. é. J. 149. l.
- Ady Endre.** *Bende László.* Egy végzetes májusi délután sodorta Ady Endrét a halál útjára. E. K. 24. sz.
- Dénes Lajos.* Előadás Ady világszemléletéről. P. H. 59. sz.
- Dóczy Jenő.* Tíz év előtt, Ady ravatalánál. M. 23. sz.
- Féja Géza.* Ady után. E—s. 13. sz.
- Földessy Gyula.* A költői lángelme ismertetőjelei Ady Endre példájában. Sz—k. 92—99. l.
- Földessy Gyula.* Ady Endre édesapja. Ny. 625—627. l.
- Hegedűs Loránt.* Ady Mexikóban, Nagyváradon és Miskolcon. P. H. 98. sz.
- Horváth Cyrill.* Ady Endre hite, erkölce, magyarsága. (1928.) 80 l. — Ism. Halász László. I—t. 107—108. l.
- Kemény Gábor.* Magyar polgár szociális háromszöge. K. 289—293. l.
- gróf Klebelsberg Kunó.* Szabad-e Dévénynél betörnöm új időknek új dalaival? P. N. 101. sz. és Sz—m. 198—201. l.
- Komlós Aladár.* Fajvédő volt-e Ady Endre? Sz—k. 308—312. l.
- Korsós Zoltán.* Ady indulása. O—V. 21. l.
- Sík Sándor.* Ady, Gárdonyi, Prohászka. (A lélek és a forma a századforduló irodalmában.) 403. l. — Ism. r. r. U. N. 71. sz. — Galamb Sándor. N—t. I. 689—691. l. — Hankiss János. D. Sz. 256—257. l. — Halász László. I—t. 108—111. l. — Gálos Rezső. I. K. 234—236. l. — Dóczy Jenő. M. 58. sz. — Kállay Miklós. N. U. 20. sz. — Kocsis Lénárd. P—i. Sz. 322—326. l. — Kovács László. E. H. 477—479. l. — Pitroff Pál. É. 170—172. l. — Gáspár Jenő. K. K. 24. sz. — Britits Frigyes. M. K. 241—245. l. — Turóczy-Trostler, Josef. P. L. 10. esti sz.
- sz. b. Ős kaján. E—s. 6. sz.
- Szetei Endre.* Ady és az iskola. Ujpesti reálgimn. Ért. 1927/28. 49. l. — Ism. Szinnyi Ferenc. I. K. 120. l.
- Vajthó László.* Én, Ady Endre. Sz—m. 27—38.; 103—116. l. Önállóan is: Széphalom-Könyvtár. 12. sz. 57. l. — Ism. M. H. 145. sz.

- Ady Endre szobrot kap Erdélyben. M. 24. sz.
 Ady halhatatlansága. P. N. 24. sz.
 Az udvarképes Ady. T. 6. sz.
 Elérkeztünk, úgy érezzük, ahhoz a pillanathoz, amikor Ady Endréről higgadtan lehet beszélni. T. 11. sz.
Ignotus, Hugo. P. L. 27. esti sz.; — *m. d.* P. L. 58. esti sz.; — *Mohácsi, Jenő.* P. L. 23. reggeli sz.; — *r. —k.* L. 163—164. l.; — *Nyigri Imre.* Sz.—s. 10—12. l.; — *Zsolt Béla.* M. H. 23. sz.
Agoston Ernő. Reménytelen remények. (Versek.) — *Ism.* (—ács.) M. H. 11. sz.
Alapy Gyula. Magyar dicsőség. (Történelmi elbeszélések.) — *Ism.* B. H. 138. l.
Aldor Imre. *G. P.* Aldor Imre. I—t. 73—74. l.; — (*L. T.*) P. H. 5. sz.; — (*mp.*) M. 3. sz.; — *Oppel Jenő.* O. K. T. K. 330—331. l.
Anday Ernő. Hazudj, édes...! Vigjáték 3 felvonásban. Bemutatta a Belvárosi Színház 1929 február 9-én. — *Ism.* Ignotus Pál. Ny. I. 284. l. — Rédey Tivadar. N—t. I. 393—394. l. — Vajthó László. P. Sz. 226. l. — Fk. O—V. 36. l.
Andrássy Gyula, gróf. *Lendvai István.* Andrássy Gyula gróf. U. N. 131. sz.
Antal János. Szüzesség. (Regény.) Kolozsvár. — *Ism.* Kemény István. M. H. 17. sz.
Áprily Lajos. M. 5. sz.
Arany János. *Boda István.* Arany János «különös természete» és az Arany-balladák megrendült lelkű hősei. E. Ph. K. 13—25. l.
Bodó Jenő. Arany János levele. A csurgói reálgimn. Ért. 1927/28. tan. 2 l. — *Ism.* Szinnyi Ferenc. I. K. 121. l.
Dóczy Jenő. Arany János napjaiból. N—t. I. 270—277.; 360—374. l.; — P. Sz. 80—99. l.
Radó Richard. Történetek Budapest életéből. III. 1881—1884. P. H. 34. sz.
r. r. Arany János szerelmes versei. U. N. 106. sz.
Sebestyén, Karl. Eine Ehrenschild der Weltliteratur. P. L. 102. reggeli sz.
Tóth Béla. Arany párizsi cenzora. Sz—m. 195—198. l.
Trencsényi Károly. Arany János siralma a Toldi Szerelmében. I—t. 18—21. l.
Voïnovich Géza. Arany János életrajza. 1817—1849. 253 l. — *Ism.* r. r. U. N. 117. sz. — Szinnyi Ferenc. I. K. 230—234. l. — Kállay Miklós. N. U. 106. sz. — Dóczy Jenő. M. 128. sz. — Kristóf György. P. 309. l.
 Az «átértékelte» Hunyadi. E—s. 16. sz.
 Ismeretlen Arany János kéziratok. M. 8. sz.
Ardai József. *Gulyás József.* Arday József versei. I. K. 116. l.
Árky József. Tévelygők. (Regény.) (1928) 198 l. — *Ism.* (—ő.) U. N. 7. sz. — Gunda Jenő. K. Sz. 187—188. l. — Gáspár Jenő. M. K. 88. l.
Asztalos Sándor. Nincs kegyelem. (Regény.) Temesvár. — *Ism.* Turnowsky S. K. 401. l. — (Szántó György.) L. 218—219. l.
Avar Gyula. A kincses turbán. (Történelmi regény.) — *Ism.* P. H. 4. sz.
Babits Mihály. Versek. (1902—1927.) 414 l. — *Ism.* Kocsis Lénárd. P—i. Sz. 391—393. l.; — Kovács László E. H. 14—17. l.; — Németh László. E. H. 67—69. l.
 Babits és a Kisfaludy-Társaság. *A. I.* 8 O. U. 13. sz.; — *Ignotus Pál.* E. K. 29. sz.; — (*zs. b.*) M. H. 30. sz.; — *m. d.* P. L. 28. esti sz.; — A Nyugat Babits-ünnepélye. *Tóth Aladár.* Ny. I. 273—274. l.; E. — 41—44. l.; — P. N. 29. sz.
Hangay Sándor. Költő-e Babits Mihály? H. S. K. 1. köt. (1928.) 39—57. l.
Juhász Géza. Babits Mihály. (Kortársaink. 1. sz.) IV., 47. l. 1 m. — *Ism.* Kozocsa Sándor. M. K-e. 129—132. l. — Szabó István Andor I—t. 40—41. l.
Keresztury, Dezső von. Michael Babits, der Lyriker. U. J. 110—116. l.
Rédey Tivadar. «Az Istenek hálnak, az ember él.» D. Sz. 113—119. l.
T. Gy. Akció indult meg a Petőfi Társaságban Babits Mihály, Móricz Zsigmond és Palágyi Lajos visszahívására. P. N. 10. sz.
 V. Babits Mihály berüni előadása. B. H. 51. sz.
Móricz Zsigmond. Az Athenaeum Almanachja. 19—22. l.; — *Szilágyi Ödön.* D. 6. — sz.; T. 5. sz.

- Bakó László.** (*Myra*.) Bakó László művészete: B. H. 23. sz.
- Baksa Sándor, Baksafalvi.** Leborulok én is ... (Versek.) Debrecen. (1928.) 80 l. — *Ism.* Kelecsényi Dezső. P. Sz. 60. l.
- Balassa Bálint.** *Féja Géza.* Balassa Bálint. E—s. 15. sz.
- Lukcsics Pál.** Balassa Bálint levele Melith Istvánhoz a szepesi kamara főnökéhez. I. K. 103—104. l.
- Waldapfel József.** Balassi-e vagy Balassa? M. Ny. 213—214. l.
- Balassa Imre.** Krisztus. (Regény.) 328 l. — *Ism.* H. K. K. 2. köt. (1928.) 43—45. l.
- Balázs Erzsébet.** Mikor csak a szívek találkoznak. (Elbeszélés.) — *Ism.* E. E. K. 62. l.
- Balázs István.** Orgonabúgás. (Versek.) 31 l. — *Ism.* (K. S.) M. V. 6. sz. — Majthényi György. N—t. I. 58. l.
- Bálint György.** Strófák. (Versek.) — *Ism.* (r. g.) M—g. 24. sz. — (sz. r.) P. N. 16. sz. — Turóczi-Trostler, Josef. P. L. 45. esti sz. — (—ács.) M. H. 11. sz.
- Balla Borisz.** A frügeni legenda. (Regény.) 240 l. — *Ism.* Várdai Béla. K. Sz. 188—189. l. — *zb.* Sz—m. 150—151. l.
- Balogh István.** Balogh István. Az orsz. Gárdonyi Géza I. T. Évkönyve. 274—275. l.
- Balogh István.** Kézdiszentléleki. Adóniás. Dráma 5 felvonásban a bibliai időkben. Csíkszereda. (1928.) 128. l. — *Ism.* V. 16. l.
- Bánóczy József.** *Szemere Samu.* Bánóczy József. Az orsz. izr. Tanítóképző Int. Ért. 1928—29. 3—14. l.
- Bánffy Miklós gróf.** p. p. j. Martinovics és a cenzura. Sz—k. 114—115. l.
- Bánhidly Antal.** G. P. Bánhidly Antal. I—t. 142. l.
- Bárany Ferenc.** Szomorúság Virágoskertje. (Versek.) — *Ism.* B. A. M. 145. sz.
- Bárd Miklós.** Kód. (Verses regény.) Debrecen. 367 l. — *Ism.* r. r. U. N. 136. sz. — L. 155. l. — Dékány András. M. 90. sz. — (—ó.) 8 Ó. U. 84. sz. — P. L. 89. esti sz.
- Baros Gyula.** *Némethy Géza* üdvözlő beszéde Baros Gyula l. taghoz. A. É. 180—181. l.
- Barthos Tivadar.** Az aranybilincs. (Novellák.) 239 l. — *Ism.* (L—sz.) P. N. 33. sz. — Gáspár Jenő. M. K. 181. l. — (ij.) H. S.) P. H. 32. sz. — b. Gy. B. H. 40. sz.
- Baumgarten Ferenc.** *Schöpflin Aladár.* Baumgarten Ferenc mint író. Ny. I. 333—339. l.
- Baumgarten.** O—V. 17. l.
- Bayor Gizi.** *Reményi László.* Bajor Gizi. M. Cs. 48. l.
- Békefi László, ifj. és Vadnai László.** Ez az én esetem. Bohózat 3 felvonásban. Bemutatta a Belvárosi Színház 1929 március 1—2-án. — *Ism.* (B. I.) M. V. 1. sz. — Rédey Tivadar. N—t. I. 472—473. l. — Gáspár Jenő. M. K. 275. l.
- Benedek Elek.** *Dánielné Lengyel Laura.* K. K. 12. sz.; — *Szilágyi Ödön.* D. 13. sz.; — Az orsz. Gárdonyi I. T. Évkönyve. 280. l.
- Benedek Marcell.** *Friedmann Dénes.* Megjegyzések Benedek Irodalmi Lexikonához. M. Zs. Sz. 149—152. l.
- Benedek Sándor.** Benedek Sándor földműves-költő verse Rákosi Jenőhöz. P. H. 24. sz.
- Beöthy László.** *Ignotus Pál.* Beöthy. T. 7. sz.
- Beöthy Zsolt.** *Gál János.* Beöthy Zsolt tanárvizsgálati dolgozata és Toldy Ferenc bírálata I—t. 8—16. l.
- Berczeli Anzelm Károly.** Mindenkiért. (Novellák.) Szeged. (1928.) 152 l. — *Ism.* Fabián István. N—t. I. 379—380. l.
- Berda József.** Egyedül. (Versek.) Ujpest. (1928.) 64 l. — *Ism.* Illyés Gyula. Ny. I. 560—561. l. — P. H. 92. sz. (B.) M. 90. sz. — Arady Zsolt. É. 251—252. l. — M. H. 112. sz. — (B. Gy.) P. N. 83. sz. — Turóczi-Trostler, Josef. P. L. 45; esti sz.
- Berde Mária.** Scheresáde himnusza. (Versek.) Cluj—Kolozsvár. — *Ism.* B. A. K. 72—74. l.

- Berde Mária *Önéletrajza*. V. 46. l.
- Berecz Dezső.** *Párbaj.* (Elbeszélések és egyfelvonásosok.) Sopron. (1928.) 191 l. — *Ism. Kerecsényi Dezső.* P. Sz., 285—286. l. — (dkl.) P. N. 22. sz. — P. H. 86. sz. — (Sz.) I—t. 116. l. — B. H. 14. sz. — B. A. M. 96. sz. — Gallai János. M. K. 328—329. l. — K. N—t. I. 693—694. l.
- Berend Miklósné.** 1. *Istenek és ösztönök.* (Az új magyar regény.) — *Ism.* (b. gy.) B. H. 96. sz. — f. gy. M. 134. sz. — Kállay Miklós. L. 214—215. l. — Balázs István. O—V. 106—107. l. — 2. *A lüktető talaj.* (Regény.) I—II. köt. (1928.) 470, 428 l. — *Ism.* (Kozocsa.) F. 46 l.
- Bertalan Cornélia.** *A tűz.* (Novellák.) — *Ism.* (b. a.) P. H. 81. sz.
- Berzsenyi Dániel.** *Fábián István.* A konzervatív Berzsenyi. N—t. 1928. II. 265—279. l.
- Szerb Antal.* Az ihletett költő. Sz—m. 82—85.; 171—177 l.
- Bessenyei György.** «Hunyadi. Bessenyei György által...» — *Ism.* U. N. 138. sz. — (w. g.) B. H. 132. sz. — B. J. M. Nyör. 88—89. l.
- Közi-Horváth József.* Bessenyei György visszatérése. M. K. 392—396. l.
- Waldapfel József.* Bessenyei György áttérése. I. K. 227—228. l.
- Bethlen Margit grófnő.** A szürke ruba. (Színmű 3 felvonásban.) Bemutatta a Vígszínház 1929 április 12-én. — *Ism.* (dyó.) M. V. 3. sz. — Vajthó László. P. Sz. 365—366. l. — Szira Béla. K. Sz. 518—519. l. — Berényi László. É. 210—211. l. — Gáspár Jenő. M. K. 373. l. — Schöpplin Aladár. Ny. I. 562—563. l. — Rédey Tivadar. N—t. I. 702—703. l. — A milánói előadásról: Balla Ignác. I. H. 63. és 64. sz.; — Tallián Gábor. B. H. 61. és 63. sz.
- bj.* Életfilozófia mesékben. N. U. 144. sz.
- Bethlen Margit grófnő három színdarabja. P. H. 59. sz.
- Le favole della città triste.* Milano. (Scrittore ungheresi.) — *Ism.* Kilián Zoltán. N—t. I. 543—544. l. — V. 200. l.
- Bibó Lajos.** *Anyám!*... (Regény.) I—II. köt. 282, 268 l. — *Ism.* Gulyás Sándor. P. Sz. 54—58. l. — b. gy. B. H. 73. sz. — Thury Lajos. M. 17. sz. — K. Gy. É. 40. l.
- Várkonyi Nándor.* Bibó Lajos. Sz—m. 41. l.
- Biró Lajos.** 1. *Boszorkánytánc.* (Színjáték 3 felvonásban.) Bemutatta a Belvárosi Színház 1929 március 15-én. — *Ism.* Ignótus Pál. Ny. I. 499—501. l. — Gáspár Jenő. M. K. 322—323. l. — Rédey Tivadar. N—t. I. 551—552. l. 2. *A kacérság iskolája.* (A regény mesterei.) 244 l. — *Ism.* r. r. U. N. 54. sz.
- Fischer Annie.* Beszélgetés Biró Lajossal. T. 10. sz.
- Birinyi József.** Éneklő szív. (Versek.) — *Ism.* B. A. M. 145. sz.
- Bittermann Béláné.** Kialvó csillagok. Versek. (Lázár István előszavával.) 109, (3) l. — *Ism.* (dyó.) M. V. 1. sz. — P. H. 120. sz. — Nagy László. M. K. 378. l.
- Blaskó Mária.** Édesanyám. (Versek.) 216 l. — *Ism.* Müller Lajos. N. U. 40. sz. — B. B. M. K. 138. l.
- Bod Péter.** *Csüry Bálint.* Bod Péter Hilariusának forrása. Kolozsvár. (1928.) 98 l.
- Bódás János.** Jegenyék alatt. (Versek.) — *Ism.* Majthényi György. N—t. I. 777. l. — Kelecsényi Dezső. P. Sz. 60—61. l.
- Bódis Sándor.** *G. P.* Bódis Sándor. I—t. 142. l.
- Bodnár István.** Mesemondás (Elbeszélések.) 321 l. — *Ism.* r. r. U. N. 91. sz. — Szinnyi Ferenc. N—t. I. 376. l. — M. Sz. VI. k. 1. sz. XXII. l. — (b. a.) P. H. 81. sz.
- Bodor Aladár.** Nauzikáa töpörtőspogácsái. 48 l. — *Ism.* Hamvas József. P. Sz. 284—285. l.
- Bodrogh Pál.** Bolyongás. (Versek.) 57 l. — *Ism.* —i. U. N. 101. sz. — P. L. 89. esti sz. — Fabula János. 8 Ó. U. 90. sz. — V. T. M. H. 134. sz.
- Bokor Malvin.** Az esztergomi diák. (Regény.) 176 l. — *Ism.* Szira Béla. K. Sz. 91—92. l.
- Bónyi Adorján.** A mennyei híd. (Regény.) 224 l. — *Ism.* Pásztor József. P. Sz. 58—59. l. — B. L. É. 40. l.
- Bornemisza Péter.** *Kelecsényi Dezső.* Sz. 395—399. l.

- Zolnai Béla.* Bornemisza pogány bölcsei. Sz.—m. 201—206. l.
Bornemisza Vak Menyhért. *Lukcsics Pál.* ~ verse 1609-ből. I. K. 225—227. l.
- Boross Béla.** Bucsú a tavasztól. (Versek.) — Ism. (w. gy.) P. 22. l.
- Boross Elemér.** Vakablak. Színmű 3 felvonásban. Bemutatta az Új Színház 1928 február 21-én. — Ism. Paulini Béla. Ny. I. 354—356. l. — Kosztolányi Dezső. U. I. 330—331. l. — Gáspár Jenő. M. K. 228—229. l. — Vajthó László. P. Sz. 294—295. l.
- Boros Mihály.** 1. Az ész sztrájkja. (Fantasztikus regény.) — Ism. V. 221. l. — M. H. 106. sz. — G. J. M. K. 422—423. l. — 2. A költő. (Színmű.) — Ism. M. V. 4. sz. — Balázs István. — O—V. 114. l.
- Boross Sándor.** Vár engemet a föld. (Költemények.) 119, (1) l. — P. H. 30. sz. — Fehér Gábor. N—t. I. 863—864. l. — Fitos Vilmos. P. Sz. 357—359. l. — P. L. 105. esti sz. — B. A. K. 52. sz. — H. B. M. H. 63. sz. — Falu Tamás. U. I. 303. l.
- Boross Sándor.** Az orsz. Gárdonyi Géza I. T. Évkönyve. 286 l.; — O—V. 62. l.
- Borsodi József.** *Hegyaljai Kiss Géza.* Tompa Mihály felfedez egy író. P. Sz. 268—270. l.
- Botos János.** *Kristóf György.* Botos János. P. 213. l.
- Bródy Sándor.** *Fodor Erzsébet.* Emlékezés egy áldott rossz-emberről. Milyen volt az igazi Bródy Sándor? L. 16—17. l.
- Tamás Ernő.** Lyon Lea. P. H. 87. sz.
- Böngérfi János.** «Bizva-bizzunk.» (Versek.) — Ism. P. H. 95. sz. — N. U. 78. sz.
- Bösztörményi Jenő.** Magyar ég alatt. (Elbeszélések.) 128 l. — Ism. Karacsony Sándor. N—t. I. 940. l. — Muraközy Gyula. P. Sz. 432—433. l. — B. H. 129. sz.
- Buday Győző.** A vég. (Az emberiség jövődjének drámája.) Kassa. (1928.) — Ism. Beeski Andor. K. 321—322. l.
- Bukovinszky Péter.** Dr. Brown rendszere. (Regény.) 202 l. — Ism. P. H. 86. sz. — Kovács Péter. M. K. 281. l.
- Cholnoky László.** *Kárpáti Aurél.* P. N. 91. sz.; — *Kodolányi János.* P. N. 95. sz.; — *Lendvai István.* U. N. 92. sz.; — *Pintér Ferenc.* E—s. 17. sz.; — *Szini Gyula.* Ny. 624—625. l.; — T. 3. sz.
- Hangay Sándor.* Cholnoky László levele. H. S. K. 4. köt. 43—44. l.
- Csaba Jenő.** A mult meséi. (Történelmi elbeszélések.) Karcag. — Ism. P. H. 81. sz. — Várkonyi Titusz. M. H. 17. sz.
- Csapó Róza, K.** Szivemből. (Egy tanítónő emlékei.) — Ism. P. H. 67. sz.
- Csathó Kálmán.** 1. Felhők lovagja. (Regény.) 304. l. — Ism. r. r. U. N. 140. sz. — Dóczy Jenő. M. 140. sz. — (bl.) M. H. 140. sz. — 2. Pensa solo alla tua pipa, Ladányi!... Traduzione dall' originale ungherese: Di Franco Vellani-Dionisi. (Hungaria Collezione di Opere Magiare. III.) Milano. 225, (6) l.
- Császár Elemér.* Csathó Kálmán, az ember és az író. U. I. 204—207. l.
- Császár Elemér.* Csathó Kálmán chef d'oeuvre-je. U. I. 172—173. l.
- Lambrecht Kálmán.* Perirat Csathó Kálmán ellen. B. H. 137. sz. — Csathó válasza. B. H. 138. sz.
- Sebestyén, Karl.* Der ungarische Gontscharow. P. L. 118. esti sz.
- Szendy György.* Csathó Kálmán. (Kortársaink. 2. sz.) 39 l., 1 m. — Ism. Kozocsa Sándor. M. K-e 129—132. l. — Szabó István Andor. I—t. 41. l.
- Csengery Antal** iratai és feljegyzései. Közzétette dr. Csengeri Loránt (†), bevezető tanulmányt írt hozzá báró Wlassics Gyula. 578 l. — Ism. —x— H. K. 242—244. l.
- Csergő Hugó.** *Szilágyi Ödön.* Csergő Hugó. D. 3. sz.
- Csicsáky Imre.** *Timár Kálmán.* Egy Osszián-töredék. I—t. 101. l.
- Csiky Gergely.** *Gáspár Margit.* Csiky Gergely és a franciák. Debrecen. (1928.) 57 l. — Ism. Császár Elemér. I. K. 238—240. l.
- Speneder Andor.* Csiky Gergely a regényíró. (I. F. 32. sz.) 20 l. — Ism. Kócsis Lénárd. P—i. Sz. 327—328. l.

Csizmadia Sándor. *Bresztovszky Ele.* Sz.—s. 114—115. l.; — *Kassák Lajos.* Ny. I. 414—415. l.; — *K. E. K.* 320. l.; — *Oláh György.* M. 62. sz.: — P. H. 59. sz.

Csokonai Vitéz Mihály. *Oláh Gábor.* Csokonai. (I. F. 30. sz.) 27 l. — Ism. Kocsis Lénárd. P—i. Sz. 327—328. l.

Zsoldos Benő. Bibliai vonatkozások Csokonai költészetében. M. Zs. Sz. 102—116. l.

Csoma Sándor, Körösi. *Baktay Ervin.* Körösi Csoma Sándor nyomában. P. H. 23. sz.

Csontos Gyula. *Reményi László.* Csontos Gyula. M. Cs. 48. l.

Czikle Valéria, Gy. *Király Gizi.* Gy. Czikle Valéria versei. O—V. 26. l.

Czuczor Gergely. *Fiedreich Endre.* Czuczor Gergely hadi törvénytiszteki pöre. N—t. I. 667—675. l.

Darkó István. Szakadék. (Regény.) Kassa. (1928.) 243 l. — Ism. Literatura. 75. l. — Fehér-Gábor. P. Sz. 62—63. l. — Dékány András. M. 46. sz. — Farkas Zoltán. N—t. I. 691—692. l.

Darnay Kálmán. 1. Testőrszerelmek. (Regényes korrajz.) — Ism. Vita Zsigmond. P. 119 l. — 2. Bujdosó gyöngysor. (Regény.) 396 l. — Ism. H. S. K. 3. köt. 72—73. l. — 3. Kaszinózó táblabírák. (Kortestő történeti tréfák.) I—II. köt. — Ism. (b. gy.) B. H. 138. sz. — B. B. P. N. 133. sz.

Deák Ferenc. *Ignotus, Hugó.* Der Hut Deáks. P. L. 23. reggeli sz.

Takáts Sándor. Politikai konvetikulumok. B. H. 60. sz.

Deák Zoltán. A mindenség áramában. (Versek.) — Ism. Székely Nándor. M. K. 232. l.

Dénes Gizella. *Várkonyi Titusz.* Dénes Gizella két regénye. M. H. 52. sz.

Déry Tihor. Ébredjétek fel! 30 l. — Ism. M. Pogány Béla. Ny. I. 351—352. l. — Mihályi Ödön. K. 241. l. — Nádas József. U. o. 317—318. l. — M. H. 5. sz.

Déryné. *Gyalui Farkas.* Déryné mint színházi igazgató. Új fejezet Déryné Naplójához. B. H. 40. sz.

Dezséri (Horvát) Gyula. *G. P.* Dezséri (Horvát) Gyula. I—t. 74. l.

Ditrői Mór. Ditrői. 8. Ó. U. 54. sz.

Magyar komédiások mosolya, könnye és diadala, Ditrői Mór emlékirataiban M—g. 52. sz.

Domszky Árpád. *G. P.* Domszky Árpád. I—t. 142. l.

Dormándi László. Súlyommadár. (Történelmi regény.) II. kiad. 432 l. — Ism. H. S. K. 3. köt. 68—70. l.

Dózsa Dániel. Mimóza asszony könyve. (Versek.) — Ism. (—ő.) U. N. 138. sz. — Majthényi György. N—t. I. 861. l. — B. A. M. 52. sz.

Dsida Jenő. Leselkedő magány. (Versek.) Kolozsvár. (1928.) — Ism. Kelecsényi Dezső. P—Sz. 61—62. l. — B. A. M. 52. sz.

Ecsedi István. Hortobágyi életképek. Debrecen. (1927.) 103 l. — Ism. th. I—t. 119. l.

Enczi Endre. 13. (Versek.) Békéscsaba. 57 l. — Ism. Literatura, 94. l. — M. H. 46. sz. — (B. Gy.) P. N. 83. sz.

Eötvös József, báró. *Berzeviczy Albert.* A két Eötvös. B. Sz. 213. k. 321—330. l.; A. É. 107—115. l.; B. H. 107. sz.

Rapaics Raymund. Elvesztek Eötvös József és Lóránd báró levelei. B. H. 50. sz.

Eötvös Károly. *Herczegh Matild.* Eötvös Károly. (1928.) 46 l. — Ism. Kerekes Emil. I. K. 124—125. l.

Németh Béla és Németh Benő. Megemlékezés Eötvös Károlyról. P. H. 11, 17. sz.

Erber Tivadar. *G. P.* Erber Tivadar. I—t. 143. l.

Erdélyi János. *K. Posonyi Erzsébet.* Erdélyi János és a népköltészet. (1927.) 65 l. — Ism. Kerekes Emil. I. K. 124. l.

Erdélyi József. Az utolsó királysas. (Versek.) 1924—1928. Pápa. 102 l. — Ism. b. gy. B. H. 73. sz. — B. A. M. 52. sz. — Németh László. E. H. 69. l.

Féja Géza. Erdélyi József. E—s. 21. sz.

Erdős Renée. 1. Ave Roma! (Regény.) I—II. köt. 256, 211 l. — Ism. P. L. 95. esti sz. — B. H. 145. sz. — N. U. 140. sz. — M. 90. sz. — L. 219. l. — (—m.) M. H. 90. sz. — (dkl.) A. E. 91. sz. — 2. Pándy György ifjúsága. (Regény.) 256 l. — Ism. L. 8. l.

Erdősi Sylvester János. Németh László. Sylvester nyelvtana. P. Sz. 101—105. l.

Erney József. G. P. Erney József. I—t. 143. l.

Exner Ernő. G. P. Exner Ernő. I—t. 74. l.

Falu Tamás. Évek illata. (Versek.) 16-r. 196 l. — Ism. Londez Elek. P. N. 39. sz. — K. V. 141. l. — H. I. M. Cs. 11. l. — Sztinyai Zoltán. U. I. 336. l.

Farkas Klári, Nagyborsai. Kis emberek nagy történései. (Elbeszélések.) — Ism. Szinnyi Ferenc. N—t. I. 384. l.

Fazekas Mihály. Lovas Rezső. Fazekas Mihály, a botanikus. A debreceni reálisk. Ért. 1927—28. 6 l. — Ism. Szinnyi Ferenc. I. K. 122. l.

Majoros Béla. Fazekas Mihály, a költő. Ú. o. 7 l. — Ism. Szinnyi Ferenc. I. K. 122. l.

Fáy Ilona, Bánky Tamás fiai. (Regény.) 188 l. — Ism. P. L. 33. esti sz. — Marconnay Tibor. P. Sz. 360—361. l. — F. 46. l. — (B. A.) M. 112. sz.

Fehér Gábor. Der haramjährlige Krieg. 54 l. — Ism. Hamvas József. P. Sz. 285. l.

Fejes Áron. G. P. Fejes Áron. I—t. 143. l.

Fényes Jenő. Megtépett napok. (Versek.) — Ism. B. A. M. 145. sz. — M. H. 140. l.

Fenyő László. Fojtott virágzás. (Versek.) (1928.) 46 l. — Ism. László István. Sz—m. 150. l.

Ferenczy E., Ilyénné. 1. A gyűrűs zsidó. — 2. A nánai bíró leánya. (Népszínművek.) — Ism. F. 234. l.

Ferenczy Ferenc. Perényi József. Ferenczy Ferenc színművei. I—t. 81—94. l.

Finta Sándor. Gyermeomosoly. (Versek.) Szombathely. — Ism. N. U. 117. sz.

Finta Sándor. Az orsz. Gárdonyi Géza I. T. Évkönyve. 288. l.

Finta Zoltán. Jancsi és Juliska. (Elbeszélések.) Kolozsvár. — Ism. D. J. P. 188. l.

Fitos Vilmos. Óh látni, hallani! (Versek.) 120 l. — Ism. Lőrinczy György. M. V. 4. sz. — Fehér Gábor. P. Sz. 427—428. l. — (Igy.) B. H. 113. sz. — Székely Jenő M. K. 471. l.

Forbáth Sándor. 1. Cselló. (Versek.) 119. l. — Ism. P. L. 139. esti sz. — b. gy. B. H. 106. sz. — (V. T.) M. H. 128. sz. — 2. A fekete virág és más elbeszélések. 124 l. — Ism. r. r. U. N. 138. sz. — P. L. 139. esti sz. — b. gy. B. H. 106. sz.

Földes Anna, Wégerné. Székely ciprusok. (Elbeszélések.) Kolozsvár. 154 l. — Ism. Kilián Zoltán. N—t. I. 61. l.

Földes Ferenc. Nem, nem, soha. (Tündérvjáték.) — Ism. F. 345—346. l.

Földes Imre. Tüzek az éjszakában. Dráma 3 felvonásban. Bemutatta az Új Színház 1928 november 3-án. — Ism. Szira Béla. K. Sz. 122—124. l.

Földi Mihály. 1. A láthatatlan út. (Novellák.) 240 l. — Ism. L. 55—56. l. — Kárpáti Aurél A. E. 8. sz. — H. S. K. 4. k. 109—112. l. — Szántó Rudolf. M—g. 11. sz. — 2. Övek az élet. (Regény.) 323 l. — Ism. Bálint György. M—g. 84. sz. — P. H. 94. sz. — K. S. P. L. 77. esti sz. — Kállay Miklós. N. U. 102. sz. — Faragó Jenő, 8 Ó. U. 85. sz. — Várkonyi Titusz. M. H. 90. sz. — Szántó Rudolf. A. E. 84. sz. — Kárpáti Aurél P. N. 89. sz. — 3. Az utolsó álarc. (Regény.) 348 l. — Ism. Szentkuthy Miklós. N—t. I. 60—61. l. — 4. A csábító. (Regény.) 284 l. — Ism. H. S. K. 4. köt. 109—112. l.

Friss Endre. Megtalált szavak. (Versek.) 45, (2) l. — Ism. Majthényi György. N—t. I. 936—937. l. — Illyés Gyula. Ny. 768—769. l. — M. H. 41. sz.

Fuchs Jenő. Valakinek, aki most indul. (Versek.) — *Ism. Majthényi György.* N-t. I. 776. l.

Gaál Mózes, ifjabb. Bárdos Artur. Ny. I. 491. l.; — *Ego.* L. 111. l.; — *m-gy.* N-t. I. 545. l.; — U. I. 392. l.

Gabányi János. Tövískoszorú. (Versek.) (1928.) 75 l. — *Ism. P. H.* 49. sz. — Zr. I-t. 50. l.

Gál Gyula. *Reményi László.* Gál Gyula. M. Cs. 48. l.

Galamb Sándor. *Rédey Tivadar.* N-t. I. 67—68. l.

Gálos Rezső. Uj egyetemi magántanár. I-t. 75. l.

Galyasi Miklós. Fut a lidérc. (Versek.) — *Ism. Majthényi György.* N-t. I. 777. l.

Gárdonyi Géza, Emőd Tamás és Török Rezső. Ida regénye. — Bemutatta a Magyar Színház. — *Ism. Kürti Pál.* Ny. I. 144. l. — *Rédey Tivadar.* N-t. I. 152—153. l. — Vajthó László. P. Sz. 146—148. l. — Szira Béla. K. Sz. 127—128. l. — Berényi László. É. 58. l. — Kosztolányi Dezső. U. I. 52. l. — Gáspár Jenő. M. K. 79—80. l.

Csoór Gáspár. Mikor Gárdonyi Géza Fiumében járt... P. H. 5., 11. sz. **Földes Géza.** Gárdonyi «bolondjai». Az Orsz. Gárdonyi Géza I. T. Évkönyve. 132—134. l.

Hegyaljai Kiss Géza. Gárdonyi és Az én falum. Az Orsz. Gárdonyi Géza I. T. Évkönyve. 57—65. l.

Kőrösi Henrik. Költő és tanító. U. o. 67—69. l.

Köveskúti Jenő. Gárdonyi és a kritika. U. o. 82.

Matlák József. A remete Gárdonyi. U. o. 183—185. l.

Móra Ferenc. A láthatatlan embernél. U. o. 32—36. l.

Pintér Jenő. Gárdonyi Géza beválasztása a M. T. Akadémiába. U. o. 38—40. l.

Simon Lajos. Répássy János és Gárdonyi Géza. U. o. 73—76. l.

Gosztonyi Lajos. Itt állok. (Versek.) — *Ism. P. L.* 4. esti sz. — M. H. 5. sz.

Görgey Artúr Cselőtei Lajos. Görgey. — *Ism. K. N-t. I.* 620. l. — (B. L.) É. 192. l.

Gruher Vilmos. Állok a viharban. (Versek.) Kaposvár. (1928.) 78 l. — *Ism. L.* 94. l. — Majthényi György. N-t. I. 777. l.

Gulácsy Irén. P. 1. Átal a Tiszán. (Elbeszélések.) (1928.) 149 l. — *Ism. Nánay Béla.* D. Sz. 48. l. — k. l. B. Sz. 312—314. l. — Possonyi László. M. K. 42—43. l. — 2. Hamueső. (Regény.) (1928.) 207 l. — *Ism. k. l. B. Sz.* 312—314. l. — 3. Ragyogó Kovács István. (Elbeszélések.) 247 l. — *Ism. (b.) P. H.* 126. sz. — P. L. 111. esti sz. — L. 220. l. — M. H. 112. sz. — Kosáryné Réz Lola. U. I. 613. l.

Amíg egy regény eljut a Péczely-díjig. U. I. 673—674. l.

Pálffyné Gulácsy Irén. O—V. 94. l.

Gulyás Pál. Az új «Szinnyei.» L. 174—175. l.

Gulyás Pál. Misztikus ünnepi asztal. (Versek.) (1928.) 136 l. — *Ism. Trócsányi Dezső.* P. Sz. 144—146. l. — B. A. M. 52. sz. — Berda József. Sz—m. 64—65. l.

Gyallay Domokos. Falusi színház. (Jelenetek.) Cluj—Kolozsvar. 64 l. — *Ism. Rajka László.* P. 21. l. — F. 44. l.

Gyarmath B. János. Én is dalolni, énekelni jöttem. (Versek.) — *Ism. P. H.* 41. sz.

Gyomai Imre. Az új kenyér. (Regény.) (1928.) 373 l. — *Ism. M. Pogány Béla.* Ny. I. 276. l. — Ormos Ede. Sz—k. 56—57. l.

Gyöngyösi István. *Badics Ferenc.* Megoldott problémák Gyöngyösi István élettrajzában. (I. F. 27. sz.) (1928.) 23 l. — *Ism. Baros Gyula.* Sz. 182. l.

Nagy László. Gyöngyösi és a barokk. 56 l.

Gyula diák. 1. Idők sodrában. (Versek.) Debrecen. 126 l. — *Ism. B. A. M.* 52. sz. — 2. Éjfél után. (Versek.) 104 l. — *Ism. Majthényi György.* N-t. I. 860—861. l. — B. A. M. 52. sz. — Londesz Elek. P. N. 39. sz. — P. H. 91. sz.

Hajós Terézia, Balogné. Harc az életért. — *Ism. P. H.* 4. sz.

- Hajtay Etelka, H. 1.** Szárnyak bontogatása. (Versek.) — Ism. P. H. 120. sz. — 2. Böske királykisasszony lesz. (Szinjáték.) — Ism. P. H. 110. sz.
- Halmágyi Mária.** Versek. Gyergyószentmiklós. (1928.) — Ism. Walter Gyula. P. 264. l.
- Hangay Sándor** Kékkönyve. 3. (március.); 4. június.) 191; 192 l. — Ism. — t. É. 252. l. — R. P. M. K. 564. l.
- Harmath.** Hazámnak. (Versek) — Ism. Nagy László. M. K. 377—378. l.
- Harsányi Kálmán.** *Alszegehy Zsolt.* É. 213—214. l.; — *Berényi László.* É. 133—137. l.; — *Frt.* V. 261. l.; — *Gyula diák.* S. 354—355. l.; — *Halász Gábor.* M. Sz. 65—67. l.; — *Kállay Miklós.* N. U. 121. sz.; — *D. L. L. K. K.* 24. sz.; — *Németh László.* N-t. l. 942—943. l.; — *Oláh György.* M. 122. sz.; — *Schöpflein Aladár* Ny. 882—829. l.; — M. 121. sz.; — P. H. 121. sz.; — E-s. 23. sz.; — P. 286. l.; — M-g. 121. sz.
- Berényi László.* Harsányi Kálmán költészete. D. Sz. 105—112. l.
- G. J. Harsányi Kálmán* posthumus munkái. M. K. 564—565. l.
- Lambrecht Kálmán.* Levél egy sokat szenvedett barátom után. B. H. 122. sz.
- Lendvai István.* Tüzzék műsorra az Ellákot! U. N. 125. sz.
- A B-listára tett Ellák. U. N. 89. sz.
- Harsányi Kálmán. Összegyűjtött munkái. I—II.; VII. köt. — Ism. Gulyás Sándor. P. Sz. 415—420. l. — Berczeli Anzelm Károly. Sz—m. 223. l. — Tölgylevél. (Verses tündérrege 4 énekben.) — Ism. Bodor Aladár. M. 63. sz.
- Harsányi Lajos.** A szent asszony. (Magyarországi Szent Erzsébet életregénye.) 240 l. — Ism. A. B. N-t. I. 543. l. — K. V. 142. l.
- Harsányi Zsolt.** *Zsolt Béla.* Harsányi Zsolt címére. P. 10. sz.
- Hatvani István.** *Somogyi Mária.* Az ördögös Hatvani professzor és gyermekei. L. 221—225. l.
- Hatvany Lili.** *Ignotus Pál.* «Budapest kedvence.» T. 11. sz.
- Havas István.** Havas István. Az orsz. Gárdonyi Géza I. T. Évkönyve. 277—278. l.
- Hegedűs Loránt.** Csónakázás a kisértet taván. — Ism. P. L. 139. esti sz.
- Hegedűs Sándor, ifj.** Bakony. (Műkedvelők Színháza 38. sz.) — Ism. P. L. 4. esti sz.
- Hegyi István, Agyagfalvi.** Arany és ezüst. (Versek.) — Ism. — y — s N. U. 106. sz. — B. M. 106. sz. — (b. gy.) B. H. 96. sz.
- Mihály László.* Agyagfalvi Hegyi István. N-t. I. 67. l.
- Heinrich Gusztáv,** Schlegelről írva. L. 7. l.
- Heltai Gáspár.** *Németh László.* Heltai prózája. P. Sz. 179—183. l.
- Herczeg Ferenc.** I pagani, La porta della vita. Milano. (Scrittori Ungheresi.) — Ism. Kilián Zoltán. N-t. I. 543—544. l. — V. 200. l.
- Gereblye.* Herczeg Ferenc művei olaszul. U. I. 308 l.
- Ráskai Ferenc.* Hűvösvölgyi portrék. P. H. 23. sz.
- Rass Károly.* A milói Vénus karja. V. 14—16. l.
- Tallán Gábor.* L' Ungheria nel pensiero di Ferenc Herczeg. B. H. 45. sz.
- Zsigmond Ferenc.* Herczeg Ferenc. (Kortársaink. 3. sz.) 44 l., 1 m. — Ism. Kozocsa Sándor. M. K—e. 129—132. l. — Szabó István Andor. I—t. 41. l.
- Herczeg Lajos.** A huszár hazatérése. (Költői elbeszélés.) Pápa. — Ism. P. H. 110. sz.
- Hettyey Aranka. (p. k.)** A klasszikus stílus. P. H. 105. sz.
- Hevesi József. G. P.** Hevesi József. I—t. 143. l.; — *Falk Zsigmond.* O—V. 20. l.; — P. H. 18. sz.
- Hevesi Sándor.** Az amazon. Furcsa történet 3 felvonásban. Bemutatta a Belvárosi Színház 1928 december 14-én. — Ism. Kürti Pál. Ny. I. 75—76. l. — Rédey Tivadar. N-t. 68—69. l. — Szira Béla. K. Sz. 124—125. l. — Gáspár Jenő. M. K. 34—35. l.
- Ráskai Ferenc.* Beszélgetés Hevesi Sándorral. P. H. 137. sz.
- Holló Magda.** Asszonyok, akikről beszélnek. 145 l. — Ism. P. L. 33. esti sz. — B. H. 14. sz. — L. 220. l. — Székely Jenő. M. K. 136. l.
- Horváth Béla.** Szőlőhegy délbén. (Versek.) — Ism. B. A. M. 145. sz.

- Horváth Ödön.** V. Horváth Ödön, a «magyar» író. B. H. 6. sz.
Horváth Sámuel. G. P. Horváth Sámuel. I—t. 143. l.
Illyés Gyula. Nehéz föld. (Versek.) — Ism. Németh László. Ny. I. 376—382. l. — Majthényi György. N—t. I. 692—693. l. — Marconnay Tibor. P. Sz. 433—435. l. — Turóczi-Trostler, Josef. P. L. 116. esti sz. — Gaál Gábor. K. 241—242. l. — B. A. M. 78. sz. — M. H. 17. sz. — (sz.) P. N. 83. sz.
Németh Andor. Illyés Gyula. L. 156—158. l.
Jaczkó Olga. N. Virágzó cseresznyék. (Elbeszélések.) Kassa. (1928.) 171 l. — Ism. Pásztor József. P. Sz. 65. l. — (B. A.) M. 112. sz. — (B. L.) É. 212. l. — K. N—t. I. 61. l.
Jakab Ödön. Versek. (Kolozsvár.) (Magyar Nép Könyvtára.) 112 l.
Jankovics Marcell. Magyar porszemek. (Elbeszélések.) Pozsony. 268 l. — Ism. (K. S.) M. V. 6. sz. — K. N—t. I. 58—59. l.
Jánossy Béla. P. 1. Vejémmuram. (Vígjáték.) Kolozsvár. — Ism. Márton István. P. 286. l. — 2. Szivárvány. (Novellák.) Cluj—Kolozsvár. 199 l. — Ism. Márton István. P. 286. l. — G. J. 523. l. — Mihály László, N—t. I. 941. l.
Járnó József. Börtön. (Az új magyar regény.) 254 l. — Ism. K. G. Sz—k. 188. l.
Jászai Mari. *Ditrói Mór.* Hogyan ismerkedtem meg Jászai Marival? P. H. 33. sz.
Jávor Béla. Asszonyok, Leányok, Szeretők. (Novellák.) Kolozsvár. — Ism. K. L. P. 288. l.
Jókai Mór. *Feszty Árpádné.* Az utolsó Jókai. L. 149—151. l.
Feszty Árpádné. Jókai társadalmi élete. L. 204—207. l.
Hegedüs Loránt. Jókai sírján. P. H. 122. sz.
K. S. P. L. 121. esti sz.
Ignotus, Hugo. Noch ein Wort über Jókai. P. L. 113. reggeli sz.
Kemény István. Jókai Mór negyedszázada. M. H. 101. sz.
Nagy Endre. Hajnali beszélgetések Jókairól. Ny. 225—231.; 292—297.
383—387.; 457—461.; 534—539.; 607—610.; 696—701. l.
Surányi Miklós. N. U. 122. sz.
Sziklai István. Ahol a 70 millió betű született. L. 152—153. l.
Jókai — als deutscher Schriftsteller. P. L. 101. reggeli sz.
Jókai Mór első darabját olyan rossznak tartották, hogy nem is írtak róla kritikát. Jókai és a színház. M—g. 101. sz.
Negyedszázada halt meg Jókai Mór. M—g. 101. sz. — (—) P. H. 101. sz.
A Jókai síremlék leleplezése. —r. N—t. I. 943—944. l.; — *Gerő, Edmund.* P. L. 122. reggeli sz.; — *Jász Pál.* P. 289. l.; — *Zilahy Lajos.* B. H. 122. sz.
József Attila. Nincsen apám se anyám. (Versek.) — Ism. P. K. P. L. 51. esti sz. — Nádass József. Sz—s. 166—167. l.
Németh Andor. Éhségek hetyke poétája. L. 131—133. l.
József Attila. M. H. 117. sz.
Juhász Gyula. *Arady Zsolt.* V. 219—220. l.; — *Bodor Aladár.* M. 106. sz.; — *Féja Géza.* E—s. 23. sz.; — *Gál Imre.* E. K. 64. sz.; — *Incognitus.* L. 119—121. l.; — *Kálmán József.* O—V. 128—129. l.; — *Turóczi-Trostler, Josef.* Der Dichter Gyula Juhász. P. L. 83. esti sz.
Kállay Miklós. Juhász Gyula versei és prózája. N. U. 73. sz.
1. Hárfa. (Versek.) 188 l. — Ism. P. H. 76. sz. — L. 155. l. — V. 221—222. l. — 8 Ó. U. 85. sz. — (b.) M. H. 84. sz. — M. Sz. VI. k. 1. sz. XIV. l. — 2. Holmi. — Ism. P. H. 76. sz. — 8 Ó. U. 85. sz. — (b.) M. H. 82. sz. — (K. S.) M. V. 4. sz.
Justh Zsigmond. R. A. Justh Zsigmond és Reviczky Gyula. P. H. 6. sz.

Összeállította: KOZOCSA SÁNDOR.

R 1956

